

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

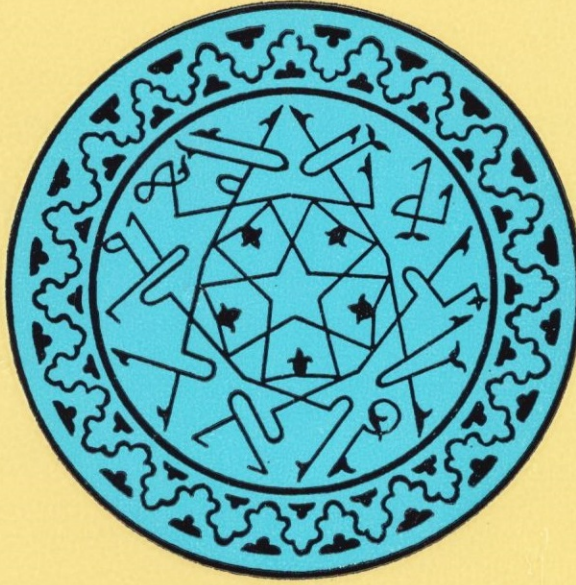
SELÇUK

Dergisi

YIL : 2

SAYI : 1

ARALIK - 1986

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUK

YIL : 2

SAYI : 1

ARALIK — 1986

S a h i b i :

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

Dergi Hazırlık Komisyonu :

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (Başkan)
Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN (Başkan Yrd.)
Yrd. Doç.Dr. Hasan ÖZÖNDER (Üye)
Yrd. Doç.Dr. Haşim KARPUZ (Üye)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALKAN (Üye)

Dergide çıkan yazıların sorumluluğu, yazı sahiplerine aittir.

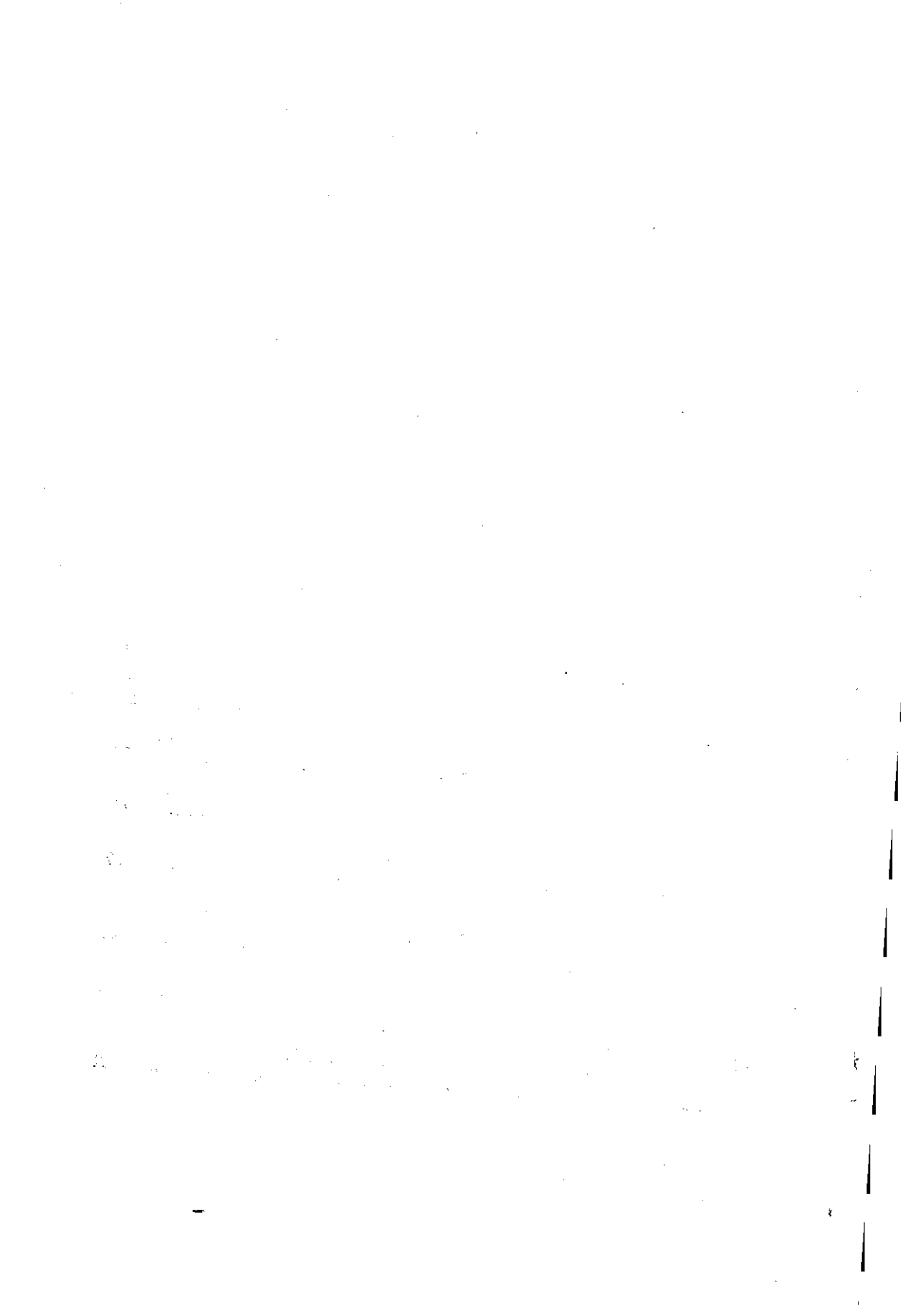
Adres : Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü - Selçuklu Araştırmaları Merkezi

Tel. : 209 91 - 209 97 - 209 20

K O N Y A

İÇİNDEKİLER

— Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL	
Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri	1
— Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN	
Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi	21
— Dr. Müjgân CUNBUR	
Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi	37
— Uzm. Mustafa CAN	
Selçuklular Devri Konya Kütüphanelerinin Tarihçesi	45
— Yrd. Doç. Dr. Ekrem MEMİŞ	
Anadolu'nun, Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri	59
— Yrd. Doç. Dr. Şahin UÇAR	
Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara	65
— Doç. Dr. Fuat YÖNDEMLİ	
Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Ardından	85
— Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN	
Erzurum Kütüphanesi'ndeki, Türkçe - Yazma Eserler Üzerinde Araştırmalar	93

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA DEVLET VE ORDU MEHTERİ

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL (*)

Türk devlet ve ordu geleneklerinin ,yüzyıllardan beri kaybolmayan bazı özellikleri vardır. Türk kültürünün ölçü ve kıstaslarına göre bunları bulup, çıkarmak gereklidir. Türk geleneklerinin bu özleri, özellikle Selçuklu çağında, hafif bir şal ile örtülmüştür.

Nevbet, biraz değişik bir manada eski Türk devletlerinde de vardı. Bir Hakanın saltanat devresi, İslâmiyetten önceki çağlarda da, «öd» adı ile anılmış ve bunun için nevbet gibi bazı belirli alâmetler kullanılmıştı. «Tuğ vurma» sözü de «Nevbet vurma» manasıyla söylenmişti. Yani bu anlayış, islâmiyetten önceki çağlarda da Türklerde vardı.

«Savaş alâmeti» olarak, «tuğ, davul ve boru», Hun devletinde de görülüyordu. Bunlar, yalnızca savaş işareti değil; aynı zamanda birer «savaş aleti» idiler. Konuyu bu yönden ele alınca, izleyeceğimiz metod da, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. «Devlet alâmeti» İslâmiyet veya çeşitli dış tesirlerle değişebilmiştir. Fakat Türk ordusu, gelenekçidir. Savaş alâmeti ve aleti olarak kullanılan ve pratikte büyük yararları görülen bu gibi sembollerin ise değişmesi, pek düşünülemez.

Askerî mehter, yalnızca bir şenlik aracı değildir. Ordunun hareketini, birliğini ve moralini düzenleyen bir tempodur. Bundan dolayı Ruslar Ortaasya'yı alınca, Kırgız ve Kazak gibi Türk kesimlerinden, davul ve zurna gibi birlik sağlayan aletleri kaldırmışlardı. Rus yazarları, davul ile zurnaya, feodal çalgılar diye, herhangi bir sempati beslememişlerdir.

«Sefere hurûc», «gâzaya davet» aleti de, mehterlerdir. Türklerde, islâmiyetten önceki çağlarda da, «savaş ilânı veya savaş andı» da-

(*) Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

vullarla yapıldı. Bunları, Selçuklular ile birlikte diğer Türk devletlerinde de vesikaları ile birlikte göreceğiz.

«Kös», kazan şeklinde ve tek yüzlü bir davuldur. Yalnızca, hakanlara mahsustur. Selçuklularla çağdaş olan Goruslu Türk devletinde hakanlık kösleri, bir adam boyunda idiler. Bunların, İslâm kültüründeki kûs ile, bir ilgileri yoktur. İslâm kültüründe kûs, büyük bir dümbelektir. Bunun içindir ki İbn Bibi'de sık sık görülen hakan kösleri ile, dümbeleğin bir ilgisi yoktur. Kerrenay ise, bugün yalnızca Ortaasya'da görülen, 3 metre boyundaki uzun savaş borularıdır. Tarihçiler, yalnızca deyimlere değil; var olan şeylere göre de hüküm vermelidirler.

I

SAVAŞTA KÖS, DAVUL VE MEHTERLER

TÜRKİYE SELÇUKLARINDA :

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE, SAVAŞTA BÜYÜK KÖS VE DAVUL : Anadolu Selçuklu çağı kaynaklarından, yardımlarını esirgemiyerek, B. Fedâ Ş. Arık bizim için topladılar. Bu materyale göre kös, her savaşta Selçuklu Sultanının bir savaş alâmeti olarak bulunuyordu. Ancak bu çağ ile ilgili kaynaklar, özellikle İbn Bibi, yarı yarıya edebiyat üslubu ile yazılmış eserlerdir. Bundan dolayı bir kültür tarihçisinin, bu bilgilerle kesin bir sonuca varabilmesi, çok güçtür. Biz bu vesikalardan, Selçuklulardan önceki ve sonraki çağlar için bir köprü kurmağa çalışacağız. Vesikaların aslını ise, sayın Fedâ Arık, ayrıca yayınlamalıdır. Bu vesikalar İbn Bibi'nin, tıpkı basımından alınmıştır :

Türkiye Selçuklularında, kös veya davulların çalınışı :

1. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'da tahta çıkması dolayısıyla, kös vurulması (s. 88).
2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans'a karşı Alaşehir seferine çıkarken, orduyu toplaması nedeniyle vurulan kösler. Burada, «leşker-gâh-ı mubarek» deyimi, çok önemlidir (s. 106).
3. Çemişgezek'in Alaeddin Keykubad tarafından alınışı sırasında vurulan kösler (s. 285).
4. Sultan İzzeddin Keykâvus'un Antalya kuşatmasında vurulan kös ile kerrenay adlı zurnalar (s. 144).

5. Suğdak seferinde vurulan kös (s. 332).

6. Sultan Alaeddin Keykubad, Celaeddin Harezmsah'a karşı giderken, Sivas'tan hareketlerinde ve bu savaşta vurulan kös (s. 391, 385, 403).

SELÇUKLULARIN «KAZANLI DAVULLARI», KÖSLERİ :

Selçuklularda, çok büyük hakanlık köslerinin bulunup bulunmadığını kaynaklardaki kayıtlardan öğrenemiyoruz. Ancak Farmer'ın Londra'daki İran san'atı sergisinde gördüğü, XII.-XIII. yüzyıla ait iki büyük kös kazanı kime ait olabilirdi? (Bk. İA: Tabl-hâne, s. 609b). Bundan önce Ortadoğu ve İran'da böyle büyük kösler var mıydı? Memlük ve İlhanlılardaki, adı bile türkçe olan «çalış» hakanlık bandosunu, eski Arap tegannî ve münşidleri'nin bir devamı olarak görmek isteyen Farmer ile aynı yolda olamayız. Farmer, gerçekten büyük bir bilgindir. Ancak Ortaasya ve Türk tesirleri hakkında bir bilgisi yoktu.

SELÇUKLU NEVBETLERİ :

Bu mesele, bizim burada konumuz dışında kalmaktadır. Ancak bu çağda kössüz bir savaş olduğu da düşünülemez. Bu çağ nevbetlerini, sayın Prof. Dr. M. A. Köymen, «Tuğrul Bey ve zamanı» ile «Alp Arslan zamanı saray teşkilâtı» adlı eserlerinde incelemiştir (s. 26). Ancak, «Tacu'l-Mulûk'un Alp Arslan'dan izinsiz vuran davulları» hakkında, Quatremères de durmuştu (Reşid., s. 419b).

GORLULARIN ALTINLI KÖSLERİ :

Gorlular, aşağı yukarı Selçuklular ile çağdaş idiler. Ayrıca, ordu gelenekleri de, aynı kültür çevresine, yani ortaasya'ya bağlı idiler. Gorlu Sultan Gıyaseddin'in, «bir adam boyundaki, araba üzerinde taşınan altınli kösü», Tabakat-ı Nasırî'de kesin ve geniş olarak söz konusu edilmişken, Selçuklular'ın bu gelenekten nasıl uzak kalmış olduklarını düşünemiyoruz. İbn Batuta'nın sözünü ettiği, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın büyük kösü, «tabl el-kebir», daha geçtir ve Cengiz Han geleneğine bağlıdır. Ancak kaynaklar, Cengiz Han'ın kendisinin böyle büyük bir kösünden söz açmıyorlar.

İLHANLI DEVLETİNDE :

İlhanlı devleti, gerek saray ve gerekse ordu gelenekleri bakımından Ortaasya kökenlere bağlıdır. Bizimle de hem kök ve hem de devlet olarak tesirleri ve izleri bakımından ayrı bir önem taşır. Bu devlette davul ve mehteri, iki yönden değerlendirmeye çalışacağız :

1. Devlet protokolunda : - 1. Hakanlar : Hakanlık kösü ve mehteri : İbn Batuta, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın mehterindeki müzik aletlerini, şöyle sıralıyordu :

Davul (túbül), borazanlar (anfâr), borular (túkât), zurnalar, küçük davullar ve diğerleri : (Defremery, II, 126 vd). Bu zurnalar ile borular, Abbasi ve eski İslâm borularına benziyorlar mıydı? Biz, sanıyoruz. Bu, cevapsız kalan bir sorudur.

2. Şehzadeler ile Moğol aristokrasisi, sürekli ve ağırlıklı bir üstünlüğe sahip idiler. Bundan dolayı bunların, hem kösleri ve hem de davulları vardı.

3. Komutanlar, özellikle baş komutanların, kös hakları görünüyordu. Ancak «köhürge ve tuk», tüm en komutanlarının yasaya göre bir hakları idi : «... yekhezâreyi leşkeri Moğol... u-ra tuk ve köhürge erzâni daşt» (Reşid., K. Jahn, 1940, s. 155).

2. Konak ta ve sarayda : Ordugâh ile karargâhda, kös ve mehter düzeni, eski askerî geleneklere bağlıydı. İbn Batuta, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ı ve mehterlerini, konağın sökölüp yola çıkması sırasında görmüştü «Sefere hurûç» olması bakımından bu törenin büyük bir değeri vardır. Hakanın, hatunların, komutanların, herbirinin ayrı davul ve mehterleri vardı. Bundan dolayı şöyle bir sıra ile yola çıkış töreni başlıyordu.

Konaktan çıkışta, davulların çalınış sırası :

1. İlk önce hakanın büyük kösü (tabl el-kebir) çalmağa başlıyor.

2. Ondan sonra büyük hatunun davulu çalıyor.

3. Daha sonra diğer hatunların davulları çalıyor.

4. Sonra vezirin davulu iştiliyor.

5. Ondan sonra komutanın (emirin) davulu çalıyor.

6. En sonunda bütün davullar hep birlikte çalıyorlar. Böylece yola çıkılıyor. (Defremery, II, 127). Bu, gerçekten muhteşem ve görkemli bir törendi.

İLHANLILARDA, SAVAŞA ÇIKIŞ DAVULLARI :

Anadolu Selçukluları ile Osmanlıları daha iyi anlayabilmek için, İslâmiyetin tesirinin az olduğu İlhanlıları gözden geçirme, belki daha yararlı olacaktır. İlhanlı devletinde büyük davul veya köse, moğolcadan gelen köhürge (kö'ürge) deniyordu.

1). Kösele : «Savaşa çıkış» : Yukarıda Camuka'nın savaşa karar verirken veya «savaş andı» sırasında, davuluna nasıl önem verdiği üzerinde durmuştuk. İlhanlı devleti kaynaklarında da, «derhal kös vurdu (köhürge zedend) ve (savaş için) harekete, göçe eçtiler (köç kerdend». Demek ki, ordu harekete kös, vurur vurmaz geçiliyordu : (Reşid, K. Jahn, 1941, 22).

«Ordu merkezinin kösü», (Köhürge-i kalb) de, ayrı olarak anıyordu. Buna göre Cengiz Han ve İlhanlı ordu düzenindeki her kol ve bölümün, «ayrı bir kösü var» demektir. Yahut merkez kösü, en önemlisiydi. Ordu merkezine, «kol» denirdi : «Henüz kalb, yani merkez kösü çalmadığından, orta (kol), hareket etmedi, (hareket ne âmede)». Yani, ordunun bir bölümünün de hareket edebilmesi için, ona ait kösün çalması gerekiyordu : (K. Jahn, 1940, 60).

«Kös çalışı ile yola çıkış», İlhanlı devletinin dışında da görülüyordu : «Kös çaldı (Kös bizedend) ve Emir, Merv yolunu tuttu». Beyhaki'den alınan bu notları Dörfer, tarihin akışı ve kültür çevreleri içinde ele almıyor (Dörfer, 339). Bu değerli notlar, karışık bir antikacı dükkanının içini andırıyor.

2). KÖSLERLE : «Konaktan ayrılış» : Bu da bir çeşid, sefere huruç, sefere çıkış demektir. Bu konuda en değerli ve tek bilgiyi, İbn Batuta verir. İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın (öl. 1335) konak veya karargâhı şöyle çözüyor ve yola çıkılıyordu : «- 1. İlk önce hakanın; - 4. Daha sonra, vezirin; - 5. Sonra da komutanın, belki de konak komutanının (emir); - 6. En sonra da, bütün kösler, hep birlikte vurulmağa başlanıyor ve yola çıkılıyordu» (Defremery, II, 127). Bu sıra üzerinde, az önce durmuştuk.

Bu tören gerçekten muhteşemdir. Cengiz Han ve oğulları, savaşa hatunları ile birlikte gittiklerinden, bu manzara normaldir. Osmanlı devletindeki sefer konaklarında yapılan mehterli törenler, -bu kadar iptiai olmasa bile-, kök ve anlayış bakımından bundan ayrı değildi.

GELENEĞİN ÖZLERİNE DOĞRU :

KARAHANLI TÜRK KÜLTÜR ÇEVRESİNDE. «KÖS VE DAVULLA» SAVAŞIN BAŞLAMASI :

Bu çağ, savaşçılık, muhariblikle kültürün, hep birlikte harman olduğu bir çağdır. Oğuzlar da, gelenek bakımından, onlardan çok uzak değillerdi. Tuğ, yani kös ile davulun bu çağda, başlıca iki vazifesi vardı :

1. Hakan'ın otağ veya sarayında nevbet vurma.

2. Savaş alâmeti olarak, savaşı başlatma. Bu iki öz, Selçuklularda da, devam etmişti. Zaten iki yakın ve akraba kavim idiler :

«Hakanlık otağı (kurvı çuvaç) kuruldu; tuğum tikip vuruldu; (düşmanın) askeri, ot gibi biçildi!..» (MK, terc., I, 194). Tuğ, aynı kaynakta, bayrak (âlem) olarak da geçiyor. Ancak burada, «tuğum tikip vuruldu» sözü, arapça «duribat a'lamet ül-harbi vattablu», diye yorumlanıyordu (MK, 1, 169).

«Harb alâmeti», ne idi?

Anlaşıyor ki bayrak ile davul burada birbirinden ayrılmıyorlardı. Hitay devleti'nde de, bayrak ve davul kurma», bir «bağımsızlık ve yetki alâmeti» idi. Burada da dikiliyorlardı. Savaş başlangıcın da bu iki alâmet dikiliyor ve davul vuruluyordu.

HUNLARDA :

M.Ö. 119 yılında, «Hun Sol Büyük Generalinin bayrağı ile davulu», Çin ordusu tarafından ele geçirilmişti. Hunlarda, Sol büyük generallik, yüksek bir rütbedir. Komutalarında birkaç tümenden fazla asker vardı. Daha doğrusu bir bölge başkomutanı'ydı.

GÖKTÜRKLERDE :

Yalnızca kağanlık bayrak ve davullarından söz açılıyordu. Yukarıda da sunduğumuz bir vesikada, kağana 4 bayrak ve 4 davul veriliyordu». Ancak Kağandan sonra gelen yabgu'ya ise, «2 bayrak ve 2 davul veriliyordu». Bu ikincisi, bir çeşit büyük vezirlik sembolüdür (Chavannes, Doc., (TFYK, II, s. 6). Göktürk yazıtlarında görülen, «üç tuğlu Türk kavmi»nin, bayraklarla birlikte, davulları da var mıydı? Bunu bilmiyoruz.

HİTAY DEVLETİNDE :

Hıtay devletinde ise, hakanın davul ve bayrak dairesi'nden başka beş büyük ordu birlikleri'nin de, ayrı ayrı bayrakları vardı. (Bk. Wittfogel, 561). Ayrıca savaşa giden büyük generalere de, İmparator tarafından özel davul ve bayrak veriliyordu (a. esr., 259). Ancak bu davulların şekli ve büyüklüğü hakkında bir bilgimiz yoktur.

MISIR TÜRK SULTANLIĞINDA :

İslâm Ansiklopedisinin nevbet ve tall-hâne maddeleri, büyük bilgin, yani Quatremères'in notlarına dayanırlar. Karanlık olan konuyu, büsbütün deşip, karıştırmak istemiyoruz. Ancak adı geçen bilgin, «Beyler neveti» : (Les Naubah des Beys), diye bir kayıt bulmuştur (Quatr., Reşid., s. 421 n.). Bunlar, davul ve kös sahibi olan emirler ile komutanlara ait muzikalar olsa gerektir.

BÜYÜK KÖS VE DAVULLAR YALNIZCA
TÜRK HAKANLARINA AİT İDİLER :

Bu çok önemli bir noktadır. Diğer vezir, Hatun ve komutanların da kös ve davulları olabilirdi. Ancak «hakanı kös», hakanın adına ve ününe yakışır bir büyüklükte idi. Osmanlı devletinde, «kösler yalnızca padişah mehterlerinde bulunurdu. Sadr-ı âzam ve diğer vezirlerin mehterlerinde kösleri yoktu» : (Saray, s. 450). Uzun çarşılı'nın bu notu çok önemlidir. Çünkü eski Türk geleneklerine uyan bir töre idi.

TİMURLULARDA VE BABÜR DEVLETİNDE :

Davul çalarak, yürüme : «... Adamlarımızın azlığına bakmayarak, Tanrıya tevekkül edip, davul çalarak düşmanın üzerine yürüdük. (Şiir). Nağra sesini duyunca, bizim harekete geçtiğimizi anlayarak, karşı durmaktan vazgeçip, kaçma yolunu tuttu...» (Babür nâme, 234).

Hindlilerin nakkaresi : Bu vesikadan da anlaşılıyor ki, Babür'e karşı çıkan Hind ordusunun da savaş nakkareleri vardı : «... Hind ordusu, nakkareleri çalıp, filleri ile nizama girdiler...» (Babür, 301). Herhalde Hind nakkareleri ile Babür'ün davulları arasında bir ayrılık vardı. Başlangıçtaki bu ayrılık hakkında bir bilgimiz yoktur.

BAYRAKSIZ VE DAVULSUZ SAVAŞ, ÖNEMLİ SAYILMIYOR :

Aşağıdaki vesikadan da anlaşılacağı üzere, ciddi ve gerçek bir savaş, ancak bayrak ile davulun getirilmesiyle başlıyordu :

«... Tanrının inâyeti ile, böyle meşhur bir kurgan, bayrak nak-kare getirmeden ve ciddi bir muharebe bile etmeden... fethedildi...» (Babür, 380). Bundan da anlaşılıyor ki, büyük savaş hazırlıkları, bayrak ile davulun gelmesi ile tamamlanmış oluyordu.

TUĞ, BAYRAK VE DAVULLARIN SUDAN GEÇİRİLMELERİ :

Bayrak ve davullar, ordu ve devlet sembolleri idiler. Herhalde önden gidiyorlardı : «Tuğ, nakare, ahır ve bütün askerın, bahçenin karşısına, suyun öbür tarafına inmeleri...» (Babür, 404). Buradaki ahır, belki de has ahırdı.

II

KONAK VEYA ORDUGÂHTAN ÇIKIŞTA DAVUL VE MEHTERLERİN VURULUŞU

ORDUGÂHTAN SEFERE ÇIKIŞTA VURULAN DAVUL VE MEHTER :

Bunu, şöyle de açıklığa kavuşturabiliriz : **Birincisi, İstanbul'dan sefere harekettir.** Padişahın başkentten savaşta çıkışı için, elbette büyük bir merasim yapıyor ve uğurlanıyordu.

İkincisi, yoldaki konaklardan yola çıkıştır. Görüşümüze göre, her konak veya ordugahdan çıkışta da, davullar ile mehter vuruluyordu.

Üçüncüsü, konakta çalınan savaş nebet ve mehteri vardır ki bunu ayrı bir madde olarak inceleyeceğiz.

Padişahın sefere çıkışında, sancakların arkasında mehterin vurulduğunu, yukarıda da söylemiştik. İstanbul'dan veya ilk konak olan Davutpaşa'dan böyle bir uğurlama normal idi. Ancak her konak yerinden çıkışta bu merasimin mehter ile yapılıp; yapılmadığını, biz tesbit edip bulamadık. Önemli olan konaktan, mehter ve davulların çalmasıyla çıkılmasıdır.

SELÇUKLULARDA :

Alp Tekin'in, «Ordugâhtan davulla çıkışı» :

Yukarıda bu olay üzerinde durmuştuk. Siyâset-nâme'de, şöyle deniyordu : «Ertesi gün tan ağarırken, kös sesinin yükseldiğini ve Alp Tekin'in ordusu ve has gulâmları ile göç ettiğini,... Belh tarafına gittiğini gördüler...» : (M. A. Köymen, Siyâset-nâme, s. 43).

MISIR TÜRK SULTANLIĞINDAN, SELÇUKLU VE OSMANLILARA :

Mısır memlûkları, Osmanlılarda her bakımdan çok derin tesirler bırakmışlardı. Uzunçarşılı'nın buyurdıkları gibi, mehter sözü de Osmanlılara, Mısır Memlûk devletinden geliyordu (Medhal, 316 n. 5). Çalış adı verilen, Memlûk sultanının tuğu veya «tuğlu sancağı», akına çıkılmadan 40 gün önce «ihrâc edilir», çıkarılır ve tabl-hâne binasına asılırdı. Bundan sonra hakan, «askere geçit resmi yaptırır» ve ondan sonra yola çıkılırdı.

Çalış sözünü, türkçe «çalış» ile birleştirme eğilimi vardır. Bu durumda tuğ ile çalıcılar, yani mehter, eski Türk geleneklerine uygun olarak birleşmiş oluyorlardı (?). Aslında buradaki tuğ, ıslâm ve Ortadoğu kütürlülerinin özlerinde yoktu. Çalış, aynı zamanda, Memlûk ordusunun büyük öncü birliklerinin adı idi. Tuğlu bayrak, mehterhaneye asılıp, önünde resmi geçit yapıldıktan sonra, akına çıkıldığına göre, mehter de bunlarla birlikte gitmeilydi. Bu konu ile ilgili olarak, 6. cildimizde çok geniş bilgi verilmiştir. Vesikalar, Quatre-mères tarafından toplanmıştır (Mısır sultanları tarihi, I, s. 227 vd.). Uzunçarşılı da konuyu, bilinçli olarak derleyip, toparlamıştır (Medhal, 315-16).

İLHANLILARDA :

İLHANLILARDA, «kös ve davulla konaktan çıkış» :

Bu olaydan yukarıda sık sık söz açmıştık. Gerçekten örnek ve haşmetli bir görünüştür. İbn Batuta, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın, (öl. 1335), Bağdad yakınındaki kamp yerinde gördüğü askeri muzıkası hakkında çok canlı bir tanıtma yapmıştır (Defremery, II, 125-127). Ona göre bu muzıka, «küçük davul ve davul (tubûl), borazan (anfâr), boru (bükât) ile şarkıcılardan» oluşuyordu.

Komutanların (ümerâ), hem boru ve hem de davulları vardı. **Birinci Hatun** bir davula sahipti. **İlhan**'ın ise kendi malı ve hakanlık sembolü olan, büyük bir davulu (tabl el-kebir) vardı. Buna **İlhanlı** devletinde, **Çingiz** geleneğine uyularak, **körge** veya **köhürge** denirdi.

«Konaktan çıkış» : İbn Batuta'ya göre ilk önce **hakanın büyük kösü** vurmaya başlamıştı. Ondan sonra **ulu hatunun**; sonra da diğer hatunların **davulları (tubul)** vurmıştı. Sonra **vezirin**, sonra da komutanların **davulları** vurmuş; bundan sonra da, bütün davullar hep birlikte vurularak, konaktan çıkmış ve yol koyulmuşlardı (a. yer)

«Savaşa çıkış (göç)» : İçlerinde pek çok türkçe söz ve anlayış bulunan **İlhanlı** tarihinin farsça kaynakları, ordugâhdan savaşa çıkışı da, «göç» sözü ile tanımlıyorlardı : «Derhal hakanlık kösü çaldı (körge zedend) ve (savaş için) hareket ettiler (köç kerdend)» : (Resid. K. Jahn, 1941, 22). Bizce seferdeki her türlü yürüyüş ve hareket, davul ve mehter ile olmalıydı.

«Kös vurulmadan, hareket yok» : Osmanlı ordusunda da, durum hemen hemen aynı idi. Marsigli de, «düşmana yaklaşıldığı zaman köslerin şiddetle çaldıklarını», tesbit etmiştir (Saray, 275).

OSMANLILARDA :

1. Konak ve Ordugâhda mehter :

OSMANLILARDA SAVAŞTA MEHTERİN, SANCAKLARIN ÇALINMASI : Bu da bize, sancak ile davul veya kösün, -bir hakanlık ve devlet sembolü olarak-, bir birlik oluşturmasını hatırlatıyor. Az önce bunun üzerinde geniş olarak durmuştuk. Bu konuya da **Uzunçarşılı'nın** görüş ve yorumuyla başlayalım :

«Gerek sefere harekette ve gerek harp esnasında padişah mehterhanesi, saltanat sancaklarının altında durup çalınırdı» : (Saray, 275). **Uzunçarşılı'nın** dayandığı kaynakta da şöyle deniliyordu : «... Yedi adet altın başlı sancaklar, âlemler, râyetler çözüldü. Dible-
rinde mir-i âlemler, mehterler... müheyya olup...» (a. yer, n. 5).

2. Yürüyüşte mehterler :

«Sefere yürüyüşte mehter, sancakların arkasında» : Bu da, «eski ve kadim bir kanun idi». Yine rahmetli **Uzunçarşılı'nın**, **Koçi** beyin teşkilât mecmuasına dayanarak verdiği görüşleri, şöyle idi :

«Padişah sefere gidince muzıka takımı, âlemlerin, yani saltanat

sancaklarının arkasında durup, tabl-hâne çalıp, konak yerine kadar böyle giderlerdi» (a. esr., s. 450). Ancak tuğlar, en önde giderlerdi. Görülürüyorki Osmanlılarda, Türklerin ordu ve savaş geleneklerinde eskilerden kalma bir çok izler vardı. Bu örnekler ile vesikalar, daha da çoğaltılabilir. Kös ise, daha çok savaş meydanında rol oynuyordu.

III

VEZİRLER İLE KOMUTANLARIN, DAVUL VE MEHTERLERİ

Askerî muzıka, kök ve temel prensip olarak, önce çeşitli davullardan oluşuyordu. Farmer de haklı olarak, İslâm Ansiplopedisinde «tabl-hâne» maddesine başlarken, bu gerçek üzerinde duruyordu. Çünkü bu davullar, uzaktan duyulabilen savaş aletleri idiler. Ancak nefesli boruların bulunmadığı da söylenemez. Çünkü Göktürklerin Çin ile olan ilişkilerinde, kurt başlı bayrak ve davulun yanında, borular da alınıp, veriliyordu. Bu boruların dış tesirlerle gelen türlü çeşitleri de oluyordu. Bizim buradaki konumuz, mehter aletlerini eleştirip, onların tarihini yazmak değildir. Biz bir müzik tarihçisi değil; Türk geleneklerinin kök ve gelişmelerini izleyen bir Türk tarihçiyiz.

SELÇUKLULAR İLE BAŞLAYAN YENİ ÇAĞ :

Selçuklu nevbât ve tabl-hâneleri üzerinde Prof. M. A. Köymen, sık sık ve geniş olarak durmuştur. Ancak Türk kültür ve geleneklerinin bir izleyicisi için bu çağda çeşitli güçlükler vardır. Çünkü bu çağdaki Selçuklu gelenekleri islâmî şal ve kisve ile örtülmüştür. Diğer örneklerle karşılaştıracak olursak, Tuğrul Bey ile Alp Arslan'ın köslerinin, Abbasî halifelerinkinden çok daha büyük olmaları gerekir. Çünkü bunlar, savaş alâmeti ve aletleridir. Örnek olarak bu çağdaki Gur kösleri, bir adam boyunda idi. Farmer'in de islâm Ansiplopedisinde davul maddesinde dediği gibi, kös sözünü gördüğümüz her yerde, büyük İlhanlı ve Osmanlı kösleri hatıra gelmemelidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Selçuklu çağında İran'da çok büyük köslerin vurulduğunu, sergilenen 12. - 13. yüzyıl kazan-köslerinden de anlıyoruz. Selçuklularda, hakan dışındakiler, hakanın izniyle, «3 nevbe» vurabilirlerdi. Çok işlenmiş olan bu konu üzerinde durmayacağız.

HAKANLARIN VE DİĞER MEHTERLERİN SIRALANIŞI :

Selçuklu vezir ve komutanlarının mehterlerine gelmişken, birdenbire durduk ve devlet içindeki mehterlerin, protokola göre sıralanışlarına geçtik. Bunun nedeni de, artık bu çağdan sonra vesikaların çoğalmasındır. Vezirler ile komutanların davul ve mehterleri, elbette ki, hakanlarinkiyle aynı olamazdı. İlhanlı ve Osmanlı devletinde, büyük kösler, yalnızca hakanın ve padişahın mehterinde bulunurdu. Bundan dolayı, «köhürge-i hass» ile «hakanî kösleri», diğerlerinden ayırmak gereklidir.

BÜYÜK SELÇUKLULARDA : (Siyâset-nâme'ye göre) :

Bilindiği üzere ünlü Selçuklu veziri Nizâm ül-Mülk'ün Siyâset-nâme adlı kitabı eski İran ile İslâm kültürlerinin çok derin tesirleri altında idi. Ancak bu büyük vezir, aynı zamanda Selçuklular ile Selçuklu ordusu içinde uzun zaman yaşamıştı. Bundan dolayı kös ve davul hakkında onun verdiği bilgileri, Türk kültür gelenekleriyle karşılaştırarak, bir tenkid süzgecinden geçirip, eleştirmeğe çalışacağız.

1. HALİFENİN «CENG DAVULU (KÖS)» : İslâmiyette **harb davulu**'nun varlığını biliyoruz. Evliya Çelebi ise buna «**tabl-cengi**» diyordu. Ancak Osmanlıların savaş davulu ile halifelerin Hac ve **harb davulları** arasında bir ayrılık olmalıydı : «... Halife, ordusunun silahlanmasını, ceng davulu (kös)» nun çalınmasını emretti. **Ordugahtan çıkarak, ovada saf tuttular**» (Prof. Dr. M. A. Köymen, Siyâset-nâme, Ankara, 1982, s. 21).

2. **ORDUGAHTAN ÇIKIŞ, «GÖÇ», SEFER DAVULU** : «... Ertesi gün tan yeri ağarırken, kös sesinin yükseldiğini ve Alp-Tekin'in ordusu ve has gulâmları ile göç ettiğini,... Belh tarafına gittiğini gördüler...» (a. esr., s. 143) Yukarıda sık sık söylediğimiz gibi, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han, otağlarını çözüp, konak yerinden yola çıktığı zaman, önce büyük hakanlık kösü çalmış ondan sonra da sıra ile büyük Hatun, diğer hatunların, vezirin, komutanların davulları çalınmış ve konaktan çıkılırken, de bütün davullar hep birlikte çalınmışlardı (İbn Batuta, Defremery, II, s. 127).

İlhanlı geleneği, Selçuk geleneği ile kök ve menşe bakımından akrabadır. Bir örnek daha sunalım : «Akın için hareket» de bir göç idi. Resîdeddin de, bir akına çıkış dolayısıyla, «hemen kös çaldı ve göç ettiler», diyordu : «Derhal köörge zedend ve köç kerdend» : (T. Gazani (1265-1295), K. Jahn, 1940, s. 80).

Beyhaki'de de böyle bir kayıt görüyoruz : «Diğer gün... Kös vu-

ruldu (kös bizdend) ve emir, ata binip, Merv'e doğru yola çıktı» : (Tahran, 1324, 616; Dörfer, 339). Bu bir kaç örnek gösteriyor ki, ister sefere; isterse göç için yola çıkıldığı zaman, kös vuruyordu. Bu geleniğin köklerini de, herhalde Ortaasya'da aramak, daha yerinde olur.

3. BÜYÜK EMİRLERİN, «KÖSÜ, SANCAĞI VE NEVBETİ» : Büyük vezir ve komutanların kösleri üzerinde, yukarıda durmuştuk. Görüşümüze göre Osmanlı devletinde olduğu gibi büyük kösler, yalnızca hakanlara ait olmalıydı.

«... Emir-i Hares'in daima kösü, sancağı (âlemi) ve nevbeti olmuştur. Halk, ondan, padişahdan daha çok korkmuştur» (Siyâset-nâme, 174). Cezaları uygulayan bu büyük vezirin davulunun olması normaldir. Ancak bu davulları, büyük hakanlık kösünden ayırma gereği olmalıdır. Fedâ Ş. Arık, Emir Hüsameddin Çoban'ın Suğdak seferinde, kendine ait bir kösünü tesbit edebilmiştir (s. 314). Emir Hüsameddin Çoban'ın uç beylerbeyi olması nedeniyle önemi büyüktü. Fedâ Arık'ın, bu gibi alametleri bir araya getirerek, daha geniş olarak incelemesini ümit ederiz. Ancak Türk kültürünün, miyâr, ölçü, kıstas ve kriteri içinde!

4. MEZDEK MEZHEBİNE GİRME DOLAYISIYLA ÇALINAN KÖS VE DAVULLAR : Beşâret davulu», yani müjde davulu üzerinde ayrıca duracağız. Ancak konunun bölünmemesi için, bu vesikayı da burada sunacağız :

«... Kubâd, Nuşirevân'ın... mezhebe girdiğinin işareti şu olacaktır : Boru (bük), davul (dühül) ve kösleri vurmalarını emredeyim...»: (a. esr., 267). Sasanilerde kazan şeklinde büyük köslerin bulunduğunu bilmiyoruz. Farmer'in, Arapların 10. yüzyılda yalnızca büyük dünbelekler için «küs» dedikleri üzerindeki görüşünü de unutmayalım (İA: Davul, 500).

Buna rağmen, Büyük Selçuklu devletinde büyük hakanlık köslerinin bulunduğu inaniyoruz. Nitekim Farmer'in, İran san'atı sergisinde gördüğü, 12. ve 13. yüzyıllara ait kös kazanları, bize bu ümidi vermektedir : İA : Tabl-hâne, 609). Gorlu Sultan Gıyaseddin'in bir adam boyunda, araba üzerinde taşınan iki altın kös de, bu ümidimizi güçlendirmektedir. Şimdilik bekleyelim.

ZAFER DAVULU

«Tabl-ı beşâret», bir islâmi deyim olarak da geçer. Yaygın ola-

rak bir zafer veya bir şehrin zabtında ve fethinde çalınırdı. Yavuz Sultan Selim, Mısır akınında Tuman-Bay'ı esir aldığı zaman, Evliya Çelebi'ye göre Sultanın katına, tabl-ı beşâret davullarının, gümbürtüleriyle çıkarılmış. Sayın Etem Ruhi Üngör, Bursa'daki Uluslararası Folklor kongresinde, tabl-ı beşâret'in, bir ihtimalle 10 vuruşlu, bir «ceng-i harbi» usulü olabileceğini söylemişlerdi. «Ceng-i harbi», padişah için geceleri de çalınır ve dua edilirdi: (Saray, 451, n. 3). Herhalde bundan başka çeşitli savaş marşları ile usulleri de bulunmalı idi.

ZAFER KÖSÜ

Zafer Kösü ve söylenişi, Sultan Alaeddin Keykubad'ın, Eyyubi Sultanına karşı gidip, Şam ordusunu yenmesi üzerine vuruluyor (s. 438). Anlaşıyor ki Alaeddin Keykubad, her savaşında kös kullanmıştı. Ancak kösün şekli ve boyu hakkında bir bilginimiz yoktur.

MÜJDE KÖSÜ VEYA DAVULU

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA :

Alaeddin Keykubad'ın Şam askerlerini yenmesi üzerine vurulan bir «Kös-i müjde»den söz açılıyordu. Ancak İbn Bibi, bunun bir zafer haberi olduğunu da, daha önceden vurguluyordu: (Tıpkı basım, s. 438). Bu not da bize. Fedâ Arık tarafından verilmiştir. Aslında bu da bir «tabl-ı beşâret» idi. Müjde davulu üzerinde, az sonra yeniden duracağız.

— OSMANLILARDA da, Uzunçarşılı'nın söyleyişiyle, «mehterhâne, ... muzafferiyet haberi geldiği vakitte çalınırdı»: (Saray, 275). Bu konudaki örnekler ile vesikalar çoğaltılabilir. Yukarıda, esir edilen Tuman-Bay'ın, Yavuz'un otağına getirilişi sırasında çalınan davullardan söz açmıştık.

Yukarıda, «tabl-ı beşâret»ten söz açmıştık. Bunlar da müjde davullarıdır. Hatta Anadolu Selçukluları için İbn Bibi, «küs-i müjde» deyişini kullanıyordu. (Tıpkı basım, 438). Ancak Dede Korkut'ta gördüğümüz iki notu, burada sunmadan geçemeyeceğiz.

DEDE KORKUT KİTABINDA MÜJDE DAVULU :

Dede Korkut bize, halk geleneklerini de yansıtır. Bu konuda iki

örnek sunalım : «... (Uşun Koca'ya) oğulların ikisi bile sağ esen geldi, dediler. Koca eşidüp, şad oldu. Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borular ağıarıldı...» (DK., 271-2).

İkinci not ise, daha çok düğün ile ilgilidir. Bundan anlaşıldığına göre, düğünlerde de nekkare çalınıyordu : «... Beyrek kalktı, kızlar yanına vardı, surnaçıları kovdu, nakaraçıları kovdu...» (DK., 112-1).

AKKOYUNLULARDA MÜJDE DAVULU :

Uzun Hasan Bey Osmanlılara karşı anlaştığı Venedikli Barbaro'dan bir mektub almıştı. Barbaro bu mektubunda, Karaman kıyılarında bir çok yerleri aldığını yazmıştı. Uzun Hasan Bey bu mektubu alınca, hemen bütün ordugâhta davul çaldırılmış ve kendisinin dostu ve müttefiki olan Venedik'in parlak bir zafer kazandığını ilan etmişti (W. Hinz, terc., 78). Bu örnekler, çok genişletilebilir.

İSLÂMİYETTEN ÖNCEKİ UYGURLARDA :

Türkçe uygur yazıların, «utmak yigedmelig kövrüg», diye tanımlanan bir davuldan da söz açılıyordu. (HT., VII, 2065). Eski türkçede «utmak», yenmek, galip gelmek demektir. Kutadgu Bilig'de, düşmanı yenmiş er veya yiğid için de, «utmuş er» denirdi. «Utmak-yigedmek» de, birleşik bir deyimdir. «Yigedmek», asıl manası olan iyileşmenin yanında; yenme ve yükselme anlayışını da içine alır. Ancak bu eski türkçe yorumun çince orijinalinde, yalnızca davul işareti yer alıyordu.

IV.

ZENGİLERE AİT KARTALLI SU SAATİNDE BİR NEVBET MEHTERİ

Bu saatın üzerindeki Mehterin, Sultan Nureddin Mahmud'a (1170-1185) ait olduğuna inanılır. Nureddin Mahmud, Zengilerdendir. Bu resim, El Cezeri'nin, Kitâb fi ma'rifet... el-hendesiyye adlı eserinde bir minyatür olarak bulunur. Yazma, 14. yüzyıla aittir. Aslında bu minyatür, Hısn Keyfa kale kapısında bulunan bir su saatine ait imiş. Bu saatla ilgili olarak, başlıca şu araştırmalar vardır :

E. Wiedemann, über die Uhren im Bereich der islamischen Kultur, Abn. der Kaiserlichen Leopold. - Carol. Akad. der Naturforscher,

Halle, 1915, s. 63. Bu, çok önemli bir araştırmadır. Ayrıca bk. A. K. Coomaraswamy, *The treatise of al-Jazari on Automata Leaves from a manuscript of the Kitâb fi ma'rifet al-hiyal al-handasiya in the Museum of Fine arts, Boston, 1924.*

Bu aslında müzik çalan bir saattir. Saat, su gücü ile işliyordu. El Cezerî, bu saatin nasıl işlediği hakkında bize geniş bir bilgi veriyordu. Bu konu, bizi burada ilgilendirmemektedir. Saat, kubbedeki, 12 düğme üzerinde çalışıyordu. Her saat başında, sağ ve soldaki kartallar, alttaki çanaklardan bir çan sesi veriyorlarmış. Ağaçtan yapılmış olan çalgıcıların kolları oynuyor ve su basıncı ile davul ile borular da çalıyormuş.

Boruları, sonraki Timurlu mehterlerinde de görebiliriz. Endülüs ve Mısır'da daha çok boynuz (karn) borular kullanılıyordu. İlhanlı çağında da bu borular yaygındır. Tabl, yani uzun davul ile ziller de, İlhanlı çağından itibaren, Uygur kökenli minyatür üslûbunda görür.

Mehter zili, yani çeng, daha çok Uzakdoğu kültür çevrelerine ait bir ritm sazıdır. Türklerin Ortadoğuya gelişlerinden önce, bu türde çift mehter zilleri'nin Arap-İslâm kültüründe bulduklarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Yayınlanacak olan 8. cildimizde bu konu, geniş olarak ele alınmıştır.

Selçuklu kartalları da, bu minyatürün ayrı bir özelliğini taşıyor. Yukarıda eserinin adını verdiğimiz, E. Wiedemann gibi bir otoriteye göre, «oniki hayvan dizisi» de vardı. Konuyu hafife almak istemiyoruz. Ancak, «oniki hayvanlı Türk takvimi»ni hatırlamak da, herhalde fazla bir iyimserlik olmasa gerektir. Bununla beraber eser, ne de olsa, kalın bir islâmî şal ile örtülmüştür. Ancak bu türde bir mehterin, Türklerin gelişlerinden önce, Arap-İslâm kültüründe bulunup bulunmadığını göstermek, herhalde bize düşen bir iş olmasa gerektir.

1237 de İSLÂMÎ GELENEKLERDE GÖRÜLEN TÜRK TİPİ MEHTERLER

Bu minyatür, Hariri'nin Makamat adlı eserinden alınmıştır. Bu resim aynı esere, 1237 de Yahya İbn Mahrud el-Vâsıtî tarafından çizilmiştir. Selçuklulardan önceki İslâm geleneklerinin bazı özellikleri vardır. Farmer'in de gördüğü gibi, XIII. yüzyılda ordu ve devlet muzikalarına bazı yeni motif ve düzenler geliyordu. Bu bakımdan

bu mehter minyatürünün, Türk kültürünün ölçüleri ile, bir tahlilini yapmağa çalışacağız :

a) **Kösler** : 1237 tarihi, Türk ordu geleneği ile düzeninin Orta-doğu'da iyice yayılıp ve oturduğu bir çağdır. Bu minyatür, Bağdat'ta çizilmiştir. Kervanın arkasında bir **hac mahfili**, deve üzerine kondurulmuştur. Minyatürde iyice görülmemele beraber, **iki çift kös** veya **büyük nakkare** görülmektedir. Resimde görülen kösler, orta boy köslerdir. Farmer bu **orta boy kösleri** «**kusat**» diye adlandırmaktadır. Ona göre **büyük kösler** ise, Çingiz Han geleneğinin, **köhürge** denilen, büyük kazan davulu idi : (a. eser, Abb. 68). Ancak bu çağda İlhanlı geleneği, henüz daha Ortadoğu'ya girmemişti. Bu resimde görüleceği üzere, köslerin küçük olmalarına rağmen, **tokmaklar**, çok büyük yapılmıştır. Bunun sebebini anlayabilmek, oldukça güçtür.

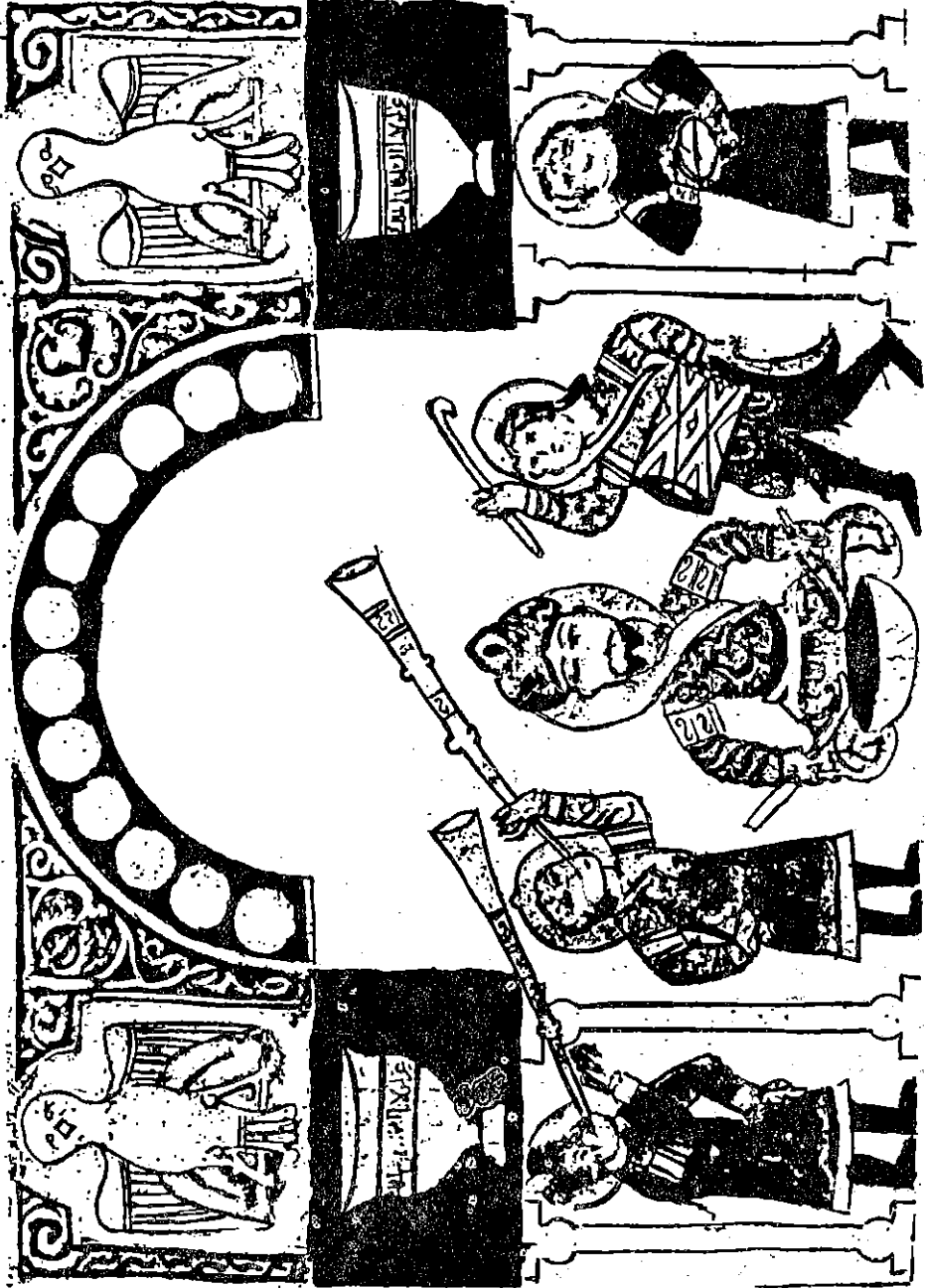
b) **Çift boru ve çift nakkare** geleneği, burada da görülmektedir. Aynı kaynaktan görülen görkemli Bağdat mehterinde de, bu «**çift boru**» geleneğini görüyoruz : (Bk. Res. 1).

Yalnız sancaklı Bağdat mehterinde, yalnızca **bir çift kös** vardır. Kösler de, orta boyludur. Ancak köslerin yüklendikleri, çok uzun kulaklı **eşek** veya **katırlar**, Türk gelenekleriyle bir çelişki gösterirler. **Eşek** veya **katır kösleri** Türk devlet geleneğinde, pek duyulmuş veya yazılmış bir şey değildir. **Tokmakları** da, çok küçük ve ince idiler. Bu çelişki nereden geliyordu? Bu konuda şimdilik bir şey söyleyemeyeceğiz. Eşek veya katırların çevrelerinde de atlılar gitmektedirler.

c) «**At koşumları**»: Türk at koşumlarına göre, oldukça kaba ve kalın yapılmışlardır. **Monçuksuz**, boyunlukları ile göğüslükleri de, Türk zevk ve geleneklerine göre çok kalın ve kaba yapılmıştır. Ancak «**Atın kuyruğunu düğme**» burada eski Türk geleneğini, güzel bir görünümüyle bize yansıtmaktadır. Köş ve boruların çevresi, atlı ve sancaklı kimselerle çevrilmiştir. **Emir-i tabl** görüntüsünde olan bir bey de, elinde, **tuğlu ve âyetli bir sancak** tutmaktadır. Sancak, Türk geleneğinden biraz ayrılmaktadır. Ancak **tuğlar**, Ortadoğuya, Türkler ile birlikte gelmiştir : (Res. 2).

Türk - İslâm geleneği, yukarıda da görüldüğü gibi, özellikle 1237 tarihli **hac ve devlet mehterleri** içinde, birbirine karışmış ve benzeşmişlerdi.

d) **Makamat**'da bulunan **hac mehteri** üzerine, yeniden döneelim. **Kudüm** veya küçük bir **nakkare**, kösün önünde görülmektedir. Bunun başında da, Farmer'e göre bir kadın görülmektedir. Kadının böyle bir mehterde, ne gibi bir yeri olabilirdi? Bunu, biz şimdilik (F. : 2) -

وَكَلَّادٌ يُعْرِغُ الْجَمَالَ لِلشَّمْسِ وَالنَّجْمِ
مَا رَجَّحَ مَيْرَانَ وَبَيْنًا وَادِّخَانًا وَلَا إِخْتِيَامًا كَمَا جَاءَ الْأَوَّلُ إِجْدَانًا

açıklayamıyoruz. Bu eski minyatürlerde, ayrıntıları kesin olarak birbirlerinden ayırmak da mümkün değildir. Biz burada nakkare veya kudümü, belli olan çizgileriyle belirtmeğe çalıştık ve daha fazla da ileriye gitmedik.

e) **Boru ve davul sayıları** : Bunlar da belirli sembolik sayılara göre düzenlenirdi. İsteyen, kendi mehterine istediği kadar davul ve boru koyamazdı. **Tuğ ve bayraklar** da, mevki ve rütbelere göre, devlet düzenine göre belirlenmiş sayılarla, tayin sırasında veriliyordu.

1237 tarihinde Bağdat'ta yapılmış olan minyatürlerde de, boru ve davullar belirli sayılarda gösterilmiştir. «İki boru ve iki davul», bu minyatürlerin değişmeyen bir özelliği gibi görülmektedir. Gök-türkler de, tayin veya atanmalarda, «davul veya iki davul» gibi, belirli sayılarla, memuriyet veya mevki sembolleri veriyorlardı. Davulun yanında boru da gönderiyorlardı. Ancak boruların sayıları hakkında bir bilgi verilmiyordu.

f) **Uzun ve kısa borular** : 1237 de yapılan. Makamat'ın diğer mehter minyatüründe, borular çok daha uzundur. Zurna ile savaşa boruları arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Buradaki hac mehteri önünde yer alan, iki borucunun boruları, daha kısadırlar. Ağızları da genişçedir. Ancak bunların zurna olmaları, mümkün değildir. Çünkü tek ele çalınmaktadırlar. Belki de «buk» veya «buğ» denilen, boynuz veya ağaçtan yapılmış borulardır.

g) **Bayraklar** : Buradaki dört sancak veya bayrak türleri, bizim tanıdığımız ve alıştığımız tiplerden ayırdırlar. VI. cildimizde göstermeğe çalıştığımız gibi, Türk - Mısır kültür çevresinde, sancaklara ipek şeritler de asılıyordu. İbn Haldun bunu açık olarak belirtiyordu. Ancak sancakların başlık veya babaları, Türk sancaklarına ait bir özellik gösteriyorlardı.

SELÇUKLULAR VE ANADOLU'NUN TÜRKLEŞMESİ MESELESİ

Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN (*)

«Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi» konusundaki yazıma Atatürk'ün bir vecizesi ile başlayacağım. Bu büyük devlet adamı bir defasında «Türk, övün, çalış güven» demişti. Bu vecize şu şekilde yorumlanabilir: «Türk, parlak bir tarih ve medeniyetin vardır. Bununla övünebilirsin. Bu tarih ve medeniyete lâyık olmak için çok çalışmalısın. Çalıştıktan sonra da geleceğe güvenle bakabilirsin.» yani Selçuklular devrinde olduğu gibi bugün de, -Atatürk'ün Türk milletine hedef olarak gösterdiği- çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkabilirsin.

Gerçekten, Atatürk Türk tarihine son derece önem vermiştir: Türk milletinin desteğiyle memleketi kurtarıp, Cumhuriyeti kurduktan sonra, hayatının son 10 yılını Türk tarih ve medeniyeti ile bizzat araştırmaya vermişti.

Bununla beraber, konumuz olan Selçuklu devri araştırmaları hâlâ özlenen seviyede olmaktan uzaktır. Bu hususta bir fikir vermek üzere, Prof. Şerif BAŞLÂV'ın bir sözünü aktaracağım: Atatürk'ün kurduğu Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nin ilk mezunlarından olup, öğrenimini Macaristan'da tamamlayan Prof. Şerif BAŞLÂV, bir defasında, «Macarların elinde Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı Divânü Lügâti't-Türk gibi bir kaynak eseri olsa, yüzlerce Macar ilim adamı bu eseri incelemekle meşgul olurdu» demişti. Bilindiği gibi, Türk asıllı Macarlar küçük vatanlarının tarihini araştırırlarken, Türk tarihinin aydınlatılmasında da büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Kâşgarlı Mahmud'un eseri için durum böyle olunca, türlü bakımlardan son derece önemli olan Selçuklu devri Türk Tarihi ve medeniyeti ile kaç araştırmacının meşgul olması gerektiği kendiliğinden

(*) Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi

den anlaşılır. Halbuki, bugün doğrudan doğruya Selçuklu devri ile uğraşan Türk araştırmacılarının sayısı yarım düzineyi geçmez (1). Bu ihmâl bugüne mahsus değildir. Araştırmacılar, son derece geniş Türk tarihinin herhangi safhasını araştırmak için, birkaç istisna ile, ilişki halinde buldukları milletlerin kaynaklarına başvurmak zorundadırlar.

Nitekim, yerine geçtiğimiz Bizans devri tarihi ile bütün dünya ilim adamları meşgul olmakta ve ölmüş Bizans İmparatorluğu'nu âdeta kâğıt üzerinde diriltmektedirler. Halbuki, tarihin milletlerin hayatlarında oynadığı rol malumdur. Fuad Köprülü hocamızın derslerinde sık sık tekrar ettiği gibi, XIX. yüzyıla tarih asrı adı verilmiştir. Bizce, tarih maziden zamanımıza ve gelecek zamana tutulmuş bir projektördür. Onun aydınlığı olmadan, hiçbir şey yapılamaz. Atatürk'ün Türk tarihine verdiği önem sebepsiz değildir.

Türk tarih ve medeniyetine hayran olan ilim adamlarından biri de bizi yetiştiren Prof. Dr. M. Fuad KÖPRÜLÜ idi. Derslerinde bu hayranlığını daima dile getirirdi: «Türkiye Tarihi» adlı küçük, fakat değerli kitabında, Türk tarihi için «muhayyirü'l-ukuul» (akıllara hayret veren) ibaresini kullanmıştır (2).

Bu kısa girişten sonra, akla gelen ilk soru, neden bu kadar geniş bir konuyu seçtiğimdir. Bunun birinci sebebi, ikisi (Prof. Osman TURAN ve Prof. İbrahim KAFESOĞLU) aramızdan ayrılmış olan Selçuklu devri Türk tarihçilerinin ana meselelerde bile kendi aralarında anlaşamamalarıdır. Halbuki, Selçuklu tarihçileri kendi aralarında fikir birliğine vardıldıktan sonra, anlaştıkları noktalar bütün tarihçiler ve aydınlar tarafından benimsenmelidir. Buna dair bir misâl verelim. Prof. İbrahim KAFESOĞLU, «bir Türk-İslâm cemiyetinin yaratılma»sından söz etmiştir (3). İlk bakışta çekici görünen bu rüş, gazetelerde köşe yazarları tarafından hemen benimsenmiştir (Türk-İslâm sentezi!). Gerçek şudur: Türkler, uzun tarihleri boyunca

(1) Prof. Osman TURAN ile Prof. İbrahim KAFESOĞLU'nun vefatlarından sonra meydana gelen boşluk sürüp gitmektedir. Yerlerinin daha uzun süre doldurulamayacağı anlaşılıyor. Selçuklu devri Türk tarihi ile uğraşanlar hakkında bir fikir edinmek için bk. Prof. İbrahim KAFESOĞLU, Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği, Cumhuriyetin 50. yılına Armağan, İstanbul, 1973, s. 83-92. Ayrıca bk. M. STROHMEIER'in aşağıda söz konusu edilecek olan eseri.

(2) İstanbul, 1922. Bu eser, Atatürk tarafından son derece takdirle karşılanmış ve müellifi harerete tebrik edilmişti.

(3) Prof. İbrahim KAFESOĞLU, Türk Millî Kültürü, Ankara, 1977, s. 298

ca birçok medeniyet çevrelerine olduğu gibi, İslâm medeniyeti çevresine de girmişler, İslâm dünyasının büyük bir kısmına 1000 yıldan fazla hâkim olmuşlardır. XVII. asırdan itibaren türlü amillerin tesiriyle, medenî ve siyasi üstünlük yeniden Doğu'dan Batı'ya geçmiştir. XX. asırda Batı Avrupa medeniyeti dünyayı kaplamıştır. Atatürk, Türkiye'yi İslâm medeniyeti çevresinden çıkararak Batı medeniyeti çevresine sokmuştur. Öte yandan, yine Atatürk, Türkler'in daha önce Kuzey yolu ile Avrupa medeniyeti çevresine giren Türkler gibi, erimelerini önlemek üzere, Türk kültürünü koruyacak tedbirleri almıştı. Onun göçüşünden sonra, bu tedbirlere gereği kadar önem verilmemişse, çâre İslâm medeniyetine geri dönmek değildir. Çâre, o tedbirleri işletmektir. Zira, Ziya GÖKALP'in dediği gibi, kültür «millî»; medeniyet ise, «beynelmilel»dir. Meselâ, hepsi de Batı medeniyeti içinde bulunan İngilizler'in, Almanlar'ın, Fransızlar'ın v.b. kendilerine mahsus kültürleri vardır. İslâm medeniyeti içinde iken biz Türkler'in de arab ve acem'den farklı kendimize mahsus kültürümüz vardı. Buna rağmen, eskiden Türk sanatı ya Arab'a, ya da Acem'e mal edilirdi. Şimdi başta rahmetli dostum Ord. Prof. Suud Kemal Yetkin olmak üzere, Türk sanat tarihçilerinin gayreleriyle, müstakil bir Türk sanatının varlığını bütün dünya kabul etmiştir. Ama, tarihimize gelince, dünyaca meşhur Cambridge, tarih serisinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İran tarihi serisi içinde (4); Anadolu Selçukluları tarihi ise, İslâm tarihi serisinde ele alınmıştır (5).

Türk tarihi araştırmacıları, Prof. Osman TURAN ve Prof. İbrahim KAFESOĞLU müstesna, İslâm tarih ve medeniyetinden ayrı bir Türk tarih ve medeniyetinin varlığını ortaya koymaya bütün güçleri ile çalışmaktadırlar.

Böyle geniş bir konuyu seçmemizin ikinci sebebi, Dr. M. STROHMEIER adlı bir Alman tarihçisinin yazdığı, «Selçuklu tarihi ve Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği; Modern Türk Tarihçilerinin Vardıkları neticeiere göre Selçuklular» adlı kitaptır (6). Bilindiği gibi, bir konuda yeterli araştırma yapılmıca, bâzen bir ilim adamı çıkar varılan neticeleri belirtir, değerlendirir; varsa, noksanlarını tamamlar. Bu

(4) The Cambridge History of Iran, vol. 5: The Saljuq and Mongol Periods, ed. by A. Boyle, Cambridge, 1968.

(5) The Cambridge History of Islam, vol. 1. Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks, s. 231-262.

(6) Dr. M. STROHMEIER, Seldschukische Geschichte und türkische Geschichtswissenschaft. Die seldschuken im Urteil moderner türkischer Historiker Berlin, 1984.

çeşit çalışmalar, ilmi faaliyetleri daha da kolaylaştırır. Çünkü aynı konu üzerinde araştırmalara devam edecek bir ilim adamı, bu değerlendirmeyi hareket noktası olarak alır; vakitten ve emekten tasarruf eder. İşte bu düşüncelerle bu Alman'ın kitabını yazımın konusu yapacaktım. Fakat, kitabı getirtip okuyunca, ele almaya değmediğini gördüm. Başlıca Fuad KÖPRÜLÜ, Mükrimin Halil Yİ-NANÇ, Mehmet Altay KÖYMEN, Osman TURAN ve İbrahim KA-FESOĞLU üzerinde duran Alman tarihçisi bilhassa son üç tarihçinin Selçuklu devri Türk tarihi ile ilgili eserlerini değerlendirecek yerde, günlük olaylara dair yazdıkları yazıları ele almakta, bunlardan sadece Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN'i Atatürkçü olarak kabul etmektedir. Atatürk'ün «sınıfsız toplum yapısı» ilkesine uygun olarak, Oğuzlar'ın sınıfsız toplum yapısına sâhip oldukları yolundaki KÖY-MEN'in görüşünü uzun uzun tesbit etmekte, aklınca çelişkiler yakalamaktadır. Dr. M. STROHMEIER kitabının başka bir yerinde aynen şöyle demektedir. «KÖYMEN, Atatürk'ün «Halkçılık» ilkesine tarihi bir temel hazırlamak istiyor» (7).

Alman tarihçi, yerli ve yabancı belli bir temâyülün (Sol'un) temsilcilerine dayanarak, KÖYMEN'i tenkit ediyor, Türk tarihçiliğini bu temâyüle göre değerlendiriyor (8).

Alman tarihçisininin bu eserinin Selçuklular bakımından ele alınacak ilmi hüviyete sâhip olmadığını görünce, yeni bir konu seçmemiz gerekiyordu. Meselâ, Büyük Selçuklu İmparatorluğu için kabataslak şöyle bir plân ortaya konabilir.

İmparatorluğu,

- 1 — Hukukî ve siyasi yapısı,
- 2 — Etnik yapısı,
- 3 — İdare Felsefesi veya sistemi,
- 4 — Kültür siyaseti
- 5 — Sosyal siyaseti
- 6 — Ekonomik politikası
- 7 — Dinî siyaseti; nihayet
- 8 — Tarihteki rolü.

Bunlardan hepsini bir yazıya sığdırmak imkânsızdır. Herbiri birkaç araştırma konusu teşkil edecek kadar uzundur. Biz, bu yazımızda bir nevi sonuç mâhiyetinde olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'

(7) Ad. geç. eser, s. 151.

(8) Ad. geç. eser, s. 149.

nun rolünden söz edeceğiz. Bu konu tartışmalı, aktüel bir konudur; öte yandan son derece önemlidir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Türk tarihi bakımından en başta gelen rollerinden biri anavatan Orta-Asya'dan binlerce kilometre uzaktaki Anadolu'da yeni bir anavatan kurmasıdır.

Hocamız M. Fuad KÖPRÜLÜ'nün çok sevdiği bir deyişle, «geçmişte bir Türk devleti tarih sahnesinden çekilir-çekilmez, birbirinden çok uzak coğrafi sahalarda 3-5 Türk devleti birden kurulurdu.» Türk kıyımı asrı olan XX. asırda, çığ gibi çoğalarak hâlen 54 milyon Türk'ün yaşadığı Anadolu'da sadece Türkiye Cumhuriyeti, Selçuklular'ın kurdukları vatanda bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Bunu iyi idrak etmek gerekir.

Asıl konuya bir soru ile giriyoruz : Anadolu nasıl Türk vatanı olmuştur? Bu hususta başlıca üç görüş vardır :

Birinci görüşe göre, bugünkü Türkler, Etiler'in torunlarıdır. Etiler'in Türk soyundan oldukları yolundaki Atatürk'ün tezi, modern tarih ve arkeologlar tarafından kabul edilmediğinden, bu görüşe göre, bugünkü Türkler, Etiler'den dönmedir.

İkinci görüşe göre, Anadolu, yerli Rum halkının Türkleşmesi ve İslâmlaşması neticesinde, Türk vatanı haline gelmiştir.

Üçüncü görüş ise, şöyledir : Anadolu dışarıdan göçlerle dalga dalga gelen Oğuzlar sayesinde Türk vatanı olmuştur (9).

Birinci görüşün savunulacak hiçbir tarafı yoktur. Etiler'den sonra Anadolu'dan silindir gibi geçen, eski Yunan, Roma, İran ve Bizans hâkimiyeti yüzünden Etiler etnik varlıklarını tamamiyle kaybetmişlerdir. Bu görüşü savunanlar arasında Türk ilim adamlarının bulunması son derece hazindir (10).

(9) Bu hususta bir fikir edinmek için meselâ bk. Prof. Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti; İstanbul, 1969, s. 231 vdd. Prof. Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 37 vdd. Ayrıca bk. Prof. Osman TURAN, L'Islamisation dans la Turquie du Moyenâge, Studia Islamica, X, 1959.

(10) Bu tezin Türkiye'de baş savunucusu Prof. Dr. Ekrem AKURGAL'dır. Yeni Tarih Kurumu'nun kurulması arefesinde verdiği bir konferansta «Hattiler'den, Etiler; Etiler'den de Türkler gelmiştir» demiştir. O'nun Hattiler'in de, Etiler'in de Türk soyundan olmadıklarını bilhassa belirttiği gözönünde tutulacak olursa, bugünkü Türkler «dönme» demektir. Bu görüşün yanlışlığını ortaya koymak için bu satırların yazarı Prof. Mehmet Altay KÖYMEN söz aldı; konuşturulmadı. Dinleyicilerin konuşmacıyı şiddetle alkışladıklarına bakınca, bir kısım aydınların «dönme» olmaktan pek memnun oldukları sonucuna varılabilir.

Netice bakımından birinci görüşle birleştirilebilecek olan ikinci görüşe, yani Rumlar'ın Türkleşmeleri ve İslâmlaşmaları ile Anadolu'nun Türk vatani haline gelişi görüşüne gelince, Oğuzlar Anadolu'yu istilâya başladıkları zaman, burada Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında başka soydan, başka medeniyetten ve başka dinden insan kitleleri yaşıyorlardı. Ancak, bunların aşağıda açıklanacağı gibi, kitle halinde ve toptan İslâmlaşmaları ve Türkleştikleri asla söylenemez.

Anadolu'nun yerli halkın Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile Türk vatani haline geldiği görüşünün son savunucusu, Yunan asıllı Amerikalı ilim adamı Speros VRYONİS'tir. O, «Küçük Asya'da Ortaçağ Helenizminin Çöküşü ve İslâmlaşması Vetiresi» adlı eserinde, bir yandan Türkler'in fetih sırasında yerli halkı asıp kestiklerinden söz ediyor; öte yandan da, aynı yerli halkın İslâmlaştığını, Türkleştğini ileri sürüyor (11).

Selçuklu devri Türk tarihçilerinin savunduğu üçüncü görüşü ele almadan önce, burada bir an durarak, Bizans hâkimiyeti altındaki ülkeleri, Selçuklular'dan önce fethe girişen Arapların istilâsı ile Türk istilâsı aarsındaki farkı kısaca belirtelim :

Arap istilâsı ile Türk istilâsı arasında başlıca iki fark vardır :

1 — Araplar, Bizans'ı Güneydoğu'dan ve Güney'den sıkıştırdılar, sonuç alamadılar. Selçuklular Doğu'dan sıkıştırdılar ve sonuç aldılar.

2 — Araplar, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye'yi almak suretiyle, tâbiri câizse, Bizans'ın kolunu, kanadını kopardıktan sonra, payitahtı İstanbul'u almak için denizden ve karadan hücumla geçtiler (12). Selçuklular ise, ilk merhalede Bizans İmparatorluğu'nun belkemiğini teşkil eden Anadolu'yu almak amacını güttüler (13), başardılar. Gövdeyi ele geçirmeden, başı koparmaya çalışan Arap siyasetinin yanlışlığı meydandadır.

(11) S. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of İslamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century, Berkeley-London, 1971.

(12) M. Canard, Les expéditions des Arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans les légende, Byzance et les musulmans du Proche Orient, London, 1973, I/5-121.

(13) Anadolu'nun fethine dair fikir edinmek için bk. Mehmet Altay KÖYMEN, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara, 1983, I. s. 24-75 (2. baskı). Mehmet Altay KÖYMEN, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1982, s. 239-287 (2. baskı). Ayrıca bk. Cl. Cahen, La Première Pénétration Turque en Asie Mineure, Byzantion, XIII (1946-48), s. 5-67.

Bizans'a karşı fetih ve istilâ siyasetinden söz açılmış iken bir müşahedemizi kısaca ortaya koyalım :

Bizans İmparatorluğu'nu, Güney-Doğu'dan ve Güney'den, Araplar sıkıştırırken, Batıdan da türlü adlar altında Türk kavimleri sıkıştırıyorlardı. Selçuklular zamanında aynı Bizans İmparatorluğu'nu Doğu'dan da, Batı'dan da sıkıştıranlar, farklı dinlerdeki Türkler idi. Bu, tarihin Bizans aleyhine, Türkler lehine akışının hızlandığını göstermektedir. Osmanlılar zamanında Bizans'ı Doğu'dan da Batı'dan da sıkıştıran aynı devlettir: Osmanlı İmparatorluğu. Tarihin Bizans aleyhine daha da hızlı akışı dikkati çekmektedir. Nitekim, başı da bu imparatorluk tarafından koparılarak, Bizans İmparatorluğu'na son verilmiştir.

Anadolu'nun Türk vatani oluşunu ele alabilmek için, fetih ve istilâ hareketini gözden geçirmek gerek. Vaktiyle yazdığımız gibi (14). Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, birbirinden farklı üç safha arzeder.

Daha Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasından önce, Oğuzlar'ın, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu ile Yukarı Mezopotamya'ya çolak çocukları ve sürüleri ile yaptıkları göçler ilk safhayı teşkil eder. Bu göçler pek başarılı olmamışsa da, Bizans'ın direnme gücünü zayıflattığı için, daha sonraki istilâları bir dereceye kadar kolaylaştırmıştır denebilir.

Büyük Selçuklu Sultân'larının, şehzâdelerinin ve komutanlarının düzenli ordularla giriştikleri fetih ve istilâ hareketleri, ikinci safhayı teşkil eder. Bu istilâ hareketleri sırasında amaç, daha ziyade mümkün olduğu kadar fazla «ganimet» elde etmektir. Bu akınlara bir son vermek isteyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, topladığı büyük bir ordu ile, hazırlıksız yakaladığı Selçuklu Sultânı Alp Arslan'a karşı Malazgird'de yaptığı savaşı kaybetti (15). Bu büyük meydan savaşından sonra, Anadolu'nun kapıları Türkler için ardına kadar açıldı. Daha önce 25 yılda Orta Anadolu'yu zor geçen Türkler'in bu savaştan sonra geçen iki yıl içinde Anadolu'da ayak basmadıkları yer kalmadı, denizlere kadar uzandılar.

Anadolu'nun fethinde ve Türk vatani yapılmasında üçüncü safha, Malazgirt meydan savaşından sonra Anadolu'nun içinde kurlan Türk devletlerinin giriştikleri hareketlerdir.

(14) Bk. Yukarıdaki not.

(15) Bk. Mehmet Altay KÖYMEN, ad. geç. eser.

Bu devletlerin başlıcaları, savaşın yapıldığı bölgeden itibaren Doğu'dan Batı'ya doğru gittikçe büyüyen inci taneleri gibi, Erzurum'da Saltuklar (takr. 1071-1201), Erzincan ve Divriği'de Mengücekler (takr. 1071-1174), nihâyet İznik ve Konya'da Anadolu veya Türkiye Selçukluları (takr. 1073-1308) dır. Bunlara Diyarbakır bölgesinde kurulan Artuk-oğulları Devleti (1101-1231) ile Ahlat'ta kurulmuş olan Sökmenler Devleti (1100-1207) ni de eklemek gerekir (16).

Bu devletlerin kuruluşlarından itibaren, vatan kurma hareketi ile, kurulan vatanın -başlıca Bizans aleyhine- genişletilmesi hareketi birlikte yürütülür.

Adları geçen Türk devletlerinden ilk 4 devlet, buldukları bölgelerde sınırlarını Bizans aleyhine -bazen de birbirleri aleyhine- genişletme çabası içindedirler; zaman zaman Karadeniz'e, Adalar Denizi'ne kadar uzanırlar.

Bundan sonra, sıra vatan bütünlüğünün sağlanmasına gelmektedir.

Başlangıçta Anadolu Selçukluları Devleti süratle gelişir. İstanbul'a çok yakın olan İznik'i devlet merkezi yaparak, Adalar Denizi'ne kadar Batı Anadolu'yu fethetir; bu arada, yukarı Mezopotamya'ya kadar Doğu'ya ve Güney-Doğu'ya doğru da genişlemeye çalışır. İki kurucu hükümdarını, Süleyman Şah (1077-1086) ile I. Kılıç Arslan'ı (1092-1107) bu siyaseti gerçekleştirme sırasında kaybettikten sonra, halefleri, gözlerini Anadolu'nun dışından içine çevirdiler. Bu arada, Birinci Haçlı Seferi, bu genç ve dinamik devlete büyük bir darbe vurdu: Selçuklu Devleti, payitahtı İznik ile beraber Batı Anadolu'yu kaybetti, Konya'ya çekildi ve uzun süre bir kara devleti olarak kaldı; başlıca, kardeş devlet Dânişmendliler Devleti ile mücadele yüzünden zor zamanlar yaşadı.

II. Kılıç Arslan (1156-1192) ın 1174 yılında Dânişmendliler Devleti'ni ortadan kaldırması, Anadolu'nun Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirilmesi için büyük bir merhaledir. Anadolu'da güçler dengesinin kendi lehinde devamına, selefleri gibi, son derece dikkat eden Bizans İmparatoru Manuel Komnenos Selçuklu Devleti'nin birdenbire kuvvetlendiğini görünce, payitaht Konya'yı fethetmek ve Türkler'i yeni vatanları Anadolu'dan atmak için büyük bir ordu ile harekete geçti.

(16) Bu devletlere dair fikir edinmek için şimdi bk. Prof. Osman TURAN, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973.

Göller bölgesinde Myriokefalon adlı yerde Bizans İmparatorunu kesin bir mağlubiyete uğratan II. Kılıç Arslan, Anadolu'nun ebedi Türk vatanı olduğunu Bizans'a kabul ve tasdik ettirdi (17). Bundan sonra Selçuklu Devleti yeniden süratle gelişti : I. Gıyaseddin Keyhusrev 1207 yılında Antalya'yı, oğlu I. İzzeddin Keykavus 1214 yılında Sinop'u alınca, Akdeniz'e ve Karadeniz'e açılan bu iki pencere ile devlet geniş bir nefes aldı (18).

Selçuklu hâkimiyeti altında Anadolu birliğinin sağlanması ve bugünkü Türkiye sınırlarına ulaştırılması, I. Alâeddin Keykubad (1219-1237) a nasip olmuştur : O, Mengücekler'i ve Saltuklar'ın yerine geçmiş olan Erzurum Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırdığı gibi, Selçuklu sınırlarını Doğu'ya ve Güney-Doğu'ya doğru genişletti; Anadolu'nun Akdeniz sahilini, ele geçirdi (19). Anadolu'da vatan kurma hareketi dıştan içe nakledildikten sonra böylece tamamlandı.

Türk devletlerinin kurulduğu her yerde mutlaka bir Türk vatanı teşekkül etmediğine göre, şöyle bir soruyu tekrar sormanın yeridir sanırsınız : Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatanı haline gelmesi adı geçen araştırmacıların dedikleri gibi, bir iç gelişme ile mi, yani yabancı soydan yerli halkın Türkleşmesi ve islâmlaşması ile mi olmuştur; dıştan gelen Oğuz güçleri ile mi olmuştur; yoksa hem iç gelişme ile, hem dıştan gelen Türk göçleri ile mi olmuştur? Şimdi bu soruların cevabını vermeye çalışalım. Önce ikinci soruya cevap verelim. Bunun için, yerleşik halka dayanan klâsik bir Türk-İslâm İmparatorluğu haline gelen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun -yaşayış tarzları ve ekonomik faaliyetleri dolayısıyla- hâkimiyetleri altındaki yerleşik halkla geçinemeyen -kendi soyundan- göçebe Oğuzlar'ı, İran'ın Doğu'sundan ve içinden Batı'ya doğru sevkedip iskân etme siyasetini hatırlamanın zamanıdır. Bu, Anadolu'nun dıştan göçle Türkleşmesini gösteren ilk harekettir.

İkinci Oğuz Türkmen göçü, Moğol istilâsı ile olmuştur. Yalnız, bu

-
- (17) Myriokefalon Meydan Savaşı için şimdilik bk. Mehmet Altay KÖYMEN, *Millî Kültür*, I/9 (1977), s. 26 vdd; ayrıca bak. Doç. Dr. Abdulhalûk ÇAY, Karamıkbeli (Myrikefalon) savaşı, I. *Türk Kültürü*, 245 (1983), s. 565-579; II. ayn. dergi, 246, s. 653-670.
- (18) Bu fetihler için bk. Prof. Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971. Ayrıca bk. Prof. Mehmet Altay KÖYMEN, «Türklerin Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehâsının Jeopolitik'ten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük,» *Millî Kültür*, I/3 (1977). s. 8-13; I/4, s. 13-16.
- (19) Alâeddin Keykubad hakkında yakında yayımlayabileceğimizi umduğumuz büyük eserde geniş bilgi vardır.

defa göçebe Oğuzlar'la birlikte yerleşik hayata geçmiş Türkler de gelmişlerdir (20).

Öte yandan, Bizans İmparatorluğu da daha VII. ve VIII. asırlardan itibaren, Türkler'i, bu arada Bulgarlar'ı, Peçenekler'i, Kumanlar'ı Anadolu'ya naklederek, muhtelif yerlere yerleştirmişler, burasının Türkleşmesine yardım etmişlerdir (20^a).

Prof. M. Fuad KÖPRÜLÜ, bir araştırmasında (21), Osmanlılar'ın içinden çıktıkları -24 Oğuz boyundan biri olan- Kayı boyunu incelerken, yazılı kaynakların verdikleri bilgilerle «**toponomi**»yi birlikte kullanır. Biz bunlara «**Demografik Metodu**» eklemek istiyoruz. Selçuklu devrinde Türkiye'nin bilhassa «**Uc**» bölgelerinde ne kadar göçebe Oğuz/Türkmen bulunduğunu biliyoruz : Arap Coğrafyacısı İbn Sa'id'e göre Denizli merkez olmak üzere sol kol Uc Beylerbeyliği bölgesinde XIII. asrın ortalarında 200.000 çadırlık Oğuz/Türkmen yaşıyordu. Yine aynı kaynağa göre, sağ kol Uc Beylerbeyliği'nin merkezi olduğunu bildiğimiz Kastamoni çevresinde 100.000 çadırlık Türkmen/Oğuz bulunuyordu. Karabuli adı ile geçen Ankara Kuzey'indeki dağlık bir bölgede 30.000 çadırlık Türkmen/Oğuz dolaşıyordu (22). Oğuzlar'ın geniş aile tipini temsil ettikleri gözönünde tutulacak olursa, Denizli «**Uc**» unda 2 milyon; Kastamoni «**Uc**» unda 1 milyon; sonuncu bölgede 300 bin kişi yaşıyor demektir. Toplam 3 milyon 300 bin eder. Bunların 24 Oğuz boyundan oldukları bilinmektedir. XVI. asırda yerleşik hayata geçen 24 Oğuz boyunun adını taşıyan köy sayısı 890 kadardı (23). Bugün bu sayı 444'e düşmüştür (24). Bunlar, sadece, Kayı Avşar, Bayat v.s. gibi Oğuz boylarının adlarını taşıyan köylerdir.

(20) Prof. Faruk SÜMER, «Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?» *Belleten*, XXII. s. 567-594.

(20^a) P. Charanis, *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire, Comparative Studies and History*, III/2 (1960-61), s. 143, 149-50; P. Charanis, *The Slavic Element in Byzantine Asia Minor, Byzantion*, 18 (1946-8), s. 73.

(21) Prof. M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul, 1981, s. 185-307.

(22) İbn Sa'id, *Kitâbü'l-Cuğrâfiyya*, nşr. İsmail el-'Arabi, Beyrut, 1970, s. 185; İngilizce tercümesi için bk. İbn Sa'id sur L'Asie Mineure Seljuquide, TAD (1968), s. 42 vd.

(23) Prof. Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, Ankara, 1967, s. 450.

(24) Ayn. eser.

(25) *Köylerimiz*, Ankara, 1982, s. 135.

Bu boylardan ayrılan Çarıklı, (5 adet) (25), Turgud ve Turgutlu (16 adet) (26), Bozdoğan (5 adet) (27) gibi köyleri bunlara eklemek gerekir. Ayrıca, daha Anadolu'nun ilk istilâsı sırasındaki hanedan kurucularının, büyük komutanların adlarını taşıyan köyleri de eklersek, bu sayı kolayca birkaç misline çıkabilir. Bu hususta birkaç misâl vermekle yetiniyoruz : Bugün Türkiye'de devlete ve hanedana adını veren «Selçuk» adını taşıyan 5 köy vardır (28). Dânişmendliler Devleti'nin kurucusu «Dânişmend, Dânişmendler, Dânişmendli» adlarını taşıyan 20 köy (29); «Saltık, Saltuklu» adlarını taşıyan 4 köy (30); Dulkadir adını taşıyan 1 köy (31); Germiyan adını taşıyan 2 köy (32); hele «Aydın ve Aydınlar» adlarını taşıyan 17 köy vardır (33). Bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Bunlardan başka, Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından olup, şu veya bu şekilde Anadolu'da rol oynamış Bey'lerin adlarını taşıyan köyler de vardır :

- Çubuk ve Çubuklu adlarını taşıyan 14 (34);
- Çalış ve Çalışlar adlarını taşıyan 8 köy (35);
- Sungur adını taşıyan 3 köy (36);
- Aksungur adını taşıyan 2 köy (37);
- Çıtak adını taşıyan 6 köy (38);
- Bozan adını taşıyan 7 köy (39);
- Yağlıbasan adını taşıyan 7 köy (40);
- Tutak adını taşıyan 2 köy (41)

bulunmaktadır. Bütün bunlar gözönünde bulundurulduğu takdirde, bugün Türkiye sınırları içinde on binlerce köyün hâlis Oğuz/Türkmen olduğu kesinlikle söylenebilir.

-
- (26) Ayn. eser, 529.
 - (27) Ayn. eser, s. 102.
 - (28) Ayn. eser, s. 480 (Selçik), Selçik, Selçikler v.b.)
 - (29) Ayn. eser, s. 168.
 - (30) Ayn. eser, s. 465.
 - (31) Ayn. eser, s. 197.
 - (32) Köylerimiz, Ankara, 1968, s. 227.
 - (33) Ayn. eser, s. 60-61.
 - (34) Ayn. eser, s. 157-8.
 - (35) Ayn. eser, s. 123-4.
 - (36) Ayn. eser, s. 487.
 - (37) Ayn. eser, s. 28.
 - (38) Ayn. eser, s. 148.
 - (39) Ayn. eser, s. 100.
 - (40) Ayn. eser, s. 539.
 - (41) Ayn. eser, s. 520.

Bilindiği gibi, bazı köylerin adları değiştirilerek, Türk adı verilmiştir. Bunların sayısı, 12.000 kadardır (42). Bu, Türkiye'de varlığını bildiğimiz 45.000 kadar köyün 1/4 ini teşkil eder. Değiştirilen köy adları listesine bir göz atıldığı zaman bazen,

Bayban (43),
 Bayköy (44),
 Ayköy (45),
 Düğenli (46) (Düvenli yapılmış),
 Gelesin (47) (Burdur'da),
 Güven (48) (Bolu'da) (Güvem yapılmış),

gibi Türk köylerinin de adları değiştirilmiştir.

İşin daha garip olan tarafı,
 Türkbakacak (49) (Çanakkale'de),
 Türkhüyük (50) (Haymana'da),
 Türksöğütlü (51) (Kars'ta),
 Türkşerefli (52) (Haymana'da)

gibi Türk köylerinin başında «Türk» kelimesi kaldırılarak, sıra ile,
 Eskibakacak,
 Hüyük,
 Söğütlü,

Şerefli haline getirilmiştir (53) Buna benzer misalleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bunlar da dikkate alınırca, adları değiştirilen köy sayısının 12 binin çok daha altına düşeceği kendiliğinden anlaşılır. Bundan çıkarılabilecek neticeye göre, Anadolu'da köylerin en fazla 1/5 inde Türk olmayan yerli halk yaşamıştır denebilir. Bu köylerden Konya civarındaki Sille gibi bazı köylerin Osmanlı devrinde Türkleşmiş oldukları görülmektedir.

(42) Ayn. eser, s. 595-790.

(43) Ayn. eser, s. 617.

(44) Ayn. yer.

(45) Ayn. eser, s. 611.

(46) Ayn. eser, s. 645.

(47) Ayn. eser, s. 655.

(48) Ayn. eser, s. 664.

(49) Köylerimiz, Ankara, 1982, s. 790.

(50) Ayn. eser, s. 790.

(51) Ayn. eser, s. 791.

(52) Ayn. yer.

(53) Yukarıda ayn. yerler.

Şehirlere gelince, zamanla şehirlerde de Türkler'in çoğunluk sağladıkları vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Şehirlerde vakıf sınırları sayılırken, pek az gayr-i Türk adının geçmesi bu kanaati uyandırmaktadır. Selçuklu Sultanları'nın yeni fethedilen şehirlere başka yerlerden Türk nakletmelerinin buralarda çoğunluğu sağlamaya yardımcı olduğu söylenebilir: Sultân I. İzzeddin Keykâvus, Sinop'u 1214 yılında fethettiği zaman, Anadolu'nun içlerinden buraya tüccar aileler naklettirmişti (53^a).

Şimdi Anadolu'da 300 yıldan fazla süren Selçuklu hâkimiyeti sırasında Türkleşme ve İslâmlaşma olup olmadığı meselesini tartışabiliriz. Önce, şu hususu kesinlikle belirtmek gerek: Anadolu'da yerli halkın kitle halinde Türkleşmesi aslâ sözkonusu değildir. Meselâ 960 yılında Orta-Asya'da Karahanlılar zamanında 200.000 çadır halkı toptan müslüman olmuştu (54). Eğer Anadolu'da da böyle kitle halinde Türkleşme ve İslâmlaşma olsaydı, Anadolu'dan geçen Simon de Saint-Quintin ve Rubruck gibi batılı seyyahlar, Mevlânâ'nın menkıbevi hayatından sözeden Menâkıbu'l-Ârifün ve el-Evâmirü'l-Alâ'iyye (İbn Bibi) gibi mufassal kaynaklar mutlaka kaydederdilerdi. Meselâ Anonim bir Süryânî kaynağı, Musul Atabeyi İmâdeddin Zengi, İkinci Haçlı Seferi'nin başlamasına sebep olan Urfa'yı fethettiği zaman, bir yıl içinde yüzden fazla hristiyan kadının Türkler'le evlendiğini yakımarak kaydetmektedir (55). Anadolu'da bu çeşit olaylar görülmemektedir. Eununla beraber, hükümdarlar dâhil olmak üzere, birçok devlet adamının ve özel şahısların, hristiyan kadınlarla evlendikleri şüphesizdir (56). Selçuklu hükümdarları ile evlenen hristiyan kadınları bazen bir süre dinlerini muhafaza edebiliyorlardı (57). Öte yandan, Bizans hükümdar sülâlesinden ve aristokratlardan bazılarının daha ilk zamanlardan itibaren Selçuklu Devleti hizmetine girdiklerini, kendi dinlerini uzun süre koruduktan sonra İslâmlaşıklarını biliyoruz:

I. Gıyâseddin Keyhusrev'in İstanbul'daki sürgün hayatı sırasında kızı ile evlendiği Komnenos hânedanından Mavrozomos, ikinci

(53^a) Meselâ bk. Prof. Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 305-6.

(54) V. V. Barthold, Moğol sîtilâsına kadar Türkistan, İstanbul, 19031, s. 322 (İbnü'l-Esir'e dayanarak).

(55) The First and Second Crusades: from an Anonymous Syriac Chronicle, trans., A. S. Tritton, JRAS, 1933, II, s. 289.

(56) Meselâ bk. Prof. Osman TURAN, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 403.

(57) Prof. Osman TURAN, ad. geç. eser, s. 455.

defa Selçuklu tahtına çıktığı zaman, bu Selçuklu hükümdarı ile gelmiş I. Alâeddin Keykubat zamanında yapılan toplu «Ümerâ» (Beyler) tasfiyesi sırasında Selçuklu hizmetinde hristiyan bir komutan olarak büyük rol oynamıştı (58).

Trabzon Rum Devleti ileri gelenlerinden Gavras ailesi daha II. Kılıç Arslan zamanında Selçuklu Devleti hizmetine girmiş, bu aileden İhtiyâreddin Hasan adı ile müslüman olan birisi bu meşhur Selçuklu hükümdarının veziri olmuş ve devlete büyük hizmetlerde bulunmuştur (59).

Görünüşe göre, bir dereceye kadar daha kesif Türkleşme ve İslâmlaşma, Uc'lar vasıtasıyla olmuştur: Sağ kol Uc Beylerbeyi Hüsameddin Çoban Bey ile, Sol kol Uc Beylerbeyi olduğu anlaşılan Seyfeddin Kızıl Bey'in, Bizans'a yaptıkları akınlar sırasında aldıkları gençler, daha sonra «gulâm»lıktan yetişme asker ve komutan olarak Selçuklu tarihinde büyük roller oynamışlardır (60).

Sağ kol Uc Beylerbeyi Hüsameddin Çoban Bey, ayrıca I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle yaptığı deniz aşırı Kırım seferinden sonra bir kısım Kıpçaklar'ı getirerek, Sinop çevresine yerleştirmişti. Bu Türkler, şivelerini bugün bile korumaktadırlar (61).

Selçuklu ordusunda Frenkler v.s. yanında görülen ücretli Rus askerlerinin adı geçen Hüsameddin Çoban Bey'in Kırım Seferi sonunda Selçuklu Devleti hizmetine alındıkları anlaşılıyor.

Sonuç :

Oldukça uzun süren bu açıklamalardan sonra, bugünkü Türkler'in Etiler'den ve yerli Rum halkından geldikleri artık iddia edile-

(58) Cl. Chan, Une Famille Byzantine au service des Seljukides, Turcobyzantine et Oriens Chyristanus, London, 1974, XIII/146; P. Wittek, L'építaphed'un Comnénea Konia, Byzantion, X (1935), s. 505-515; P. Wittek, Encore l'építaphe d'un Comnéne à Konia, Byzantion XII (1937), s. 207-211.

(59) Cl. Cahen, ayn. eser, XIII/147 vd. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Bryer, A Byzantine Family : The Gabrades, The Empire of Trebizont ant the Pontos, London, 1980, III a/164-187; A. Bryer, A Byzantine Family : The Gabrades. An additional Note, III b/33-45.

(60) Bu hususta yakında çıkacak olan «Alâeddin Keykubat ve Zaman» adlı büyük eserimizde geniş bilgi vardır.

(61) Bu hususta geniş bilgi almak için şimdi bk. Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması, Türkoloji Dergisi II/1 (1935) s. 240 vdd. Selçuklu kaynaklarındaki bilgileri vermek suretiyle bu mükemmel araştırmaya, katkıda bulunduğum için mütluyum.

miyecektir sanırız. Tekrar ediyoruz : Asıl anavatan Orta-Asya'dan binlerce ve binlerce kilometre uzakta yeni bir Türk vatanını kuranlar, dedelerimiz Oğuzlar'dır. Alp Arslan'ın 1071 Malâzgirt zaferi ile kurulan, II. Kılıç Arslan'ın 1176 Myriokefalon zaferi ile korunan, Mareşal Gazi Mustafa Kemâl'in 1922 Başkomutanlık zaferi ile kurtarılan Türk vatanının ebedi bekçileri ve savunucularıyız.

SELÇUKLU DEVRİ KONYA KÜTÜPHANESİ

Dr. Müjgân CUNBUR (*)

Bir çağın, bir ülkenin ve bir milletin ilim, fikir ve kültürünün en güvenilir, elle tutulup gözle görülen delilleri kütüphaneleridir, bu kurumlardaki eski kitap koleksiyonlarıdır. Bu konuşmada Konya'daki Selçuklu dönemi kütüphanelerini hatırlatmaya çalışırken, dolayısıyla o çağın ilim ve kültür muhtevası da ortaya konmuş olacaktır. Ancak Selçuklu dönemi Konya kütüphaneleri bir bütün parçası, bir gelenek zincirinin parlak bir halkasıdır. Bu yüzden konuyu biraz daha baştan ele alacağım.

Eski ve büyük bir Türk-İslâm hayır kurumu olan vakıflar Selçuklular çağında daha da gelişmiş; Türk illeri, Tuğrul Beyin saltanat yıllarında kurulmaya başlayan, Alparslan ve Melikşah devirlerinde sayıca artan câmi, medrese, kervansaray ve zaviyelerle dolmuştur. Bu arada dârüşşifa ve ılıca gibi sağlık kurumlarının da çeşitli yerlerde hizmet verdiklerini de unutmamak gerekir. Vakıf sahipleri bu adlarını saydığım hayratı kitap ve kütüphanesiz bırakmamışlar, özellikle câmi ve medreselerde irili ufaklı pek çok kütüphane oluşturmuşlardır. Medrese kütüphanelerinde bu eğitim kuruluşlarında okutulan ders kitapları dışında, pek çok eser de yer almıştır.

Selçukluların ilk medresesi Tuğrul Beğ zamanında Nişabur'da inşa edilmiştir. Prof. Dr. Osman Turan'ın «Selçuklular Tarihi»nde yazdığını göre Alparslan 1067'de Bağdad'da Nizamiye Medresesi'ni yaptırmıştır. Bu büyük ilim yuvasının gelirini sağlayan vakfiyeyi Vezir Nizamülmülk düzenlemiştir. İlme büyük değer veren ve «Siyasetnâme»sinde ilmi çok kuvvetli ziya neşreden muma benzeten Nizamülmülk, «İnsanlar ışıkla yani ilimle yol bulur, karanlıktan kurtulur, başka hiçbir öğüde ve hiçbir kılavuza muhtaç olmaz» demiştir. Kabahat işleyenleri terbiye ederek bağışlayan Nizamülmülk, Bağdad'daki Nizamiye Medresesi'nde bir de kütüphane kurmuş, ilk hâ-

(*) Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanı

fız-ı kütüb olarak da Şeyh Ebu Zekeriya Hatib-i Tebriziyi atamıştır. Bir süre sonra, bu zatın her gece şarap içip gençlerle meşgul olduğunu Nizamülmülk'e duyururlar. Önce Şeyh'e güvendiğini, söylen-tilere inanmayacağını bildiren Vezir, bir gece gizlice medreseye gi-der, kütüphanenin damına çıkıp tepe penceresinden bakar, söylenti-lerin gerçek olduğunu görür. Ertesi gün vakfiyeyi istetip şeyhin maaşına bir misli zammeder, beratını da yazdırarak adamlarından biriyle gönderir. Ayrıca «Şeyh'in bu kadar masrafı olduğunu bilsey-dim, bu kadar az bir para vermeğe cesaret edemezdim.» dediğini de Şeyh'e duyurtur. Şeyh bu sözleri işitince, Nizamülmülk'ün herşeyi bildiğini anlar, utanç ve nedamet duyarak bundan sonra her türlü kötü harekete tövbe eder.

Nizamülmülk zamanında Bağdad'daki Nizamiye Medresesi'nden sonra Isfahan, Rey, Nişapur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi büyük şehirlerde de medreseler kurulmuş, hepsine Niza-miye adı verilmiştir. Tarihi söylentilere göre Nizamülmülk bu med-reselerdeki kütüphanelere göndereceği vakıf kitaplarını kendi eliyle sandıklara yerleştirilmiş. Bir gün O'nu böyle kitap yerleştirirken gö-ren Alparslan, onca devlet işi varken kitapla uğraşmasına şaştığını söyleyince Vezir :

«Devlet işleri bana dünyayı kazandırıyor, bu kitaplarla ilgili iş-lerse ahiretimi aydınlatacaktır» cevabını vermiştir.

Gerek Nizamiye Medreselerine, gerekse bunlardan sonra sul-tanlar, vezirler, beğler ve hatunlar tarafından yaptırılan medresele-re çok zengin vakıflar bağışlanmış, hem ilim korunmuş ve yayılmış hem de öğrenim ve eğitimin parasız yapılması sağlanmış. Bu de-virde müderrisler yanında öğrencilere de günlükler tahsis olundu-ğu bilinmektedir.

Devrin tanınmış bilginlerinden Ebu İshak Şirazi, Gazali, Ebu-bekir Şaşi gibi devrin ünlü öğretim üyelerinin yaptığı eğitim, Bağ-dad Nizamiyesi'ndeki ilim seviyesinin yüksekliğini göstermeğe yara-yan kâfi delildir.

Nizamülmülk tarafından Merv'de kurulan Nizamiye Medresesi Kütphanesi'yle Merv'deki diğer kütüphaneler hakkında tarihçi gez-gin Yakut-ı Hamevi «Mu'cemü'l-Büldan» adlı büyük eserinde (c. IV, s. 144) geniş bilgi verir. Günümüze bir harabe halinde kalan ve Sul-tan Alparslan'ın öldüğü bu şehirden bahsederken Yakut kütüpha-neler için şöyle der :

«Ben oradan ayrıldığım sırada Mervü's-şah-ı cihan kütüphanele-

riyle ve o kütüphanelerdeki kitapların çokluğu ve güzelliği ile tanınmıştı, burada on tane kütüphane mevcuttu. Bunlardan ikisi Ulu Câmî içindeydi. Birisine Aziziye derlerdi. Vaktiyle Sultanın şerbetçiliğini yapan İzzüddin Ekibekr Atik-i Zencani tarafından kurulmuştu. Bu kütüphanede 12000 cild eser vardı. İkincisi Kemaliye Kütüphanesi'dir. Kimin kurduğu bilinmiyor. Üçüncü kütüphane Câmî-i Sultanî Kütüphanesi olup Şerefülmülk Mustavfi Ebu Sa'd b. Muhammed b. Mansur tarafından medresesi içinde kurulmuştur. Diğerleri Nizamülmülk Hasan b. İshak'ın kendi adına kurduğu kütüphane ile Samanoğullarına ait iki kütüphane ve Medrese-i Amidiye içindeki kütüphanedir. Vezirlerden Mecidülmülk Kütüphanesi, Hatuniye Kütüphanesi ile bir hankân içindeki Zamiriyye Kütüphanesi diğerleridir. Bu sonuncu da herbiri ikiyüzer altın değerinde 2000 kitap vardı. Bu kütüphaneden istifade ve kitap alıp vermek çok kolaydı. Kütüphanenin ikiyüz altın değerindeki kitaplarını daima evime alır ve ben de onları otlakta koyunların bol bulamadıkları otları otladıkları gibi doyasıya okurdum. Mu'cemü'l-Büldan ve diğer cem' ettiğim bütün eserlerim tu kütüphanelerden alınmadır.»

Yakut, Merv'den Moğol istilâsı başlamadan ayrılmıştır. Ortaasya medeniyet ve kültürünü kaybolmadan görebilen nadir insanlardan biridir. O'nun eserinde bahsi geçen diğer bir kütüphane de Selçuklu Sultanı Sencer'in Hızanetü's-Sultan adını taşıyan özel kütüphanesidir. Ömer b. Sahlan es-Saveci de bu kütüphaneden söz etmiştir. Bu saray kütüphanesinin kütüphanecileri arasında devrin tanınmış ilim adamları vardır. Nahivden «Mufassal» ve «Enmuzec» adlı meşhur gramer kitaplarının şârihi Mervli Muhammed b. Sa'id ise yukarda anılan Ulu Cami Kütüphanesi'nin yöneticilerindendir. Bu kütüphaneler de Sultan Sencer'in ölümünden sonra zamanla kapanıp kaybolmuşlardır.

Yine Yakut'un bildirdiğine göre, Rey şehri ile Hemedan arasındaki Save şehrinde bulunan ve dünyada benzeri çok az görülen eserlerin yer aldığı bir bilim hazinesi olan bir Selçuklu kütüphanesi de Moğolların istilâsı sırasında mahvolmuştur. Bu istilâdan insanlar kadar, kitapların da zarar gördüğünü tarihler yazmaktadır.

Moğol istilâsında hemen bütün seknesi öldürülen, binaları yıkılıp yok edilen şehirlerden Buhara'yı «Selçuklular Tarihi»nde anlatan Prof. Osman Turan, Cüveynî'nin, Reşidüddin'in ve diğerlerinin eserlerine dayanarak Kur'an'ların, diğer kitapların hendeklere atıldıklarını yazar.

1258 yılında Moğollardan Hulâgu'nun istilâsına maruz kalan

Bağdad'da bütün ilim adamları şehid edilmiş, kitapların mühim bir kısmı da İlhanlı Hanının yanında bulunan meşhur âlim Nasıruddin Tusî tarafından alınıp Meraga'daki meşhur rasadhanenin kütüphanesine konulmuştur. Bazı tarihler bu rasadhane kütüphanesinde 400.000 eser bulunduğunu yazarlar.

Selçuklular devrinde ve Moğol istilasından önce Bağdad'da kurulan büyük kütüphanelerden biri de Mustansırıyye Medresesi'ndedir. Medrese Abbasî Halifesi'nin hayratıdır. 1233 yılında kurulan Mustansırıyye Medresesi, Beytül-Hikme gibi akademik bir müessesedir. Medrese zengin kütüphanesiyle de tanınır, çok geniş ve zengin bir imaret sistemine sahiptir. Medrese imaretinden öğrenciler dışında halk da yararlanmaktadır. İdarî ve mali yönden bağımsız olan bu külliyenin yıllık geliri 1 milyon dinara dayanmaktaydı. Bazı tarihlerin 80.000 kitabın yer aldığını yazdığı bu kütüphanede 160 deve yükü kitap bulunduğu «Tarih-i Zehebi»de bildirilmektedir. Kütüphanenin üç kişilik bir personel kadrosu vardır. Bunlar maaşlarından başka bol miktarda yiyecek ve yakacak tayınları almaktaydılar. Vakfiyedeki şartlara göre baştaki müdür günde 4,5 okka ekmek, bir okka et, yeteri kadar sebze ve yakmak için odun ve ayrıca ayda on dinar maaş alıyordu.

Nâzır adı verilen kütüphane nezaretçisi, günde ikibuçuk okka ekmek, bir okka et, tayın ve ayda 3 dinar maaş alıyordu. Vazifesi okuyuculara kitap vermek olan hâfız-ı kütüb günde iki okka ekmek, imarete pişirilen aştan bir öğün yemek ve ayda iki dinar maaş almaktaydı.

Bu kütüphanenin ilgi çeken bir yönü, okuyucudan belirli bir ücretin alınması, buna karşılık yazar okuyuculara kırtasiyenin bedava verilmesidir. Kütüphane XIII. ve XIV. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamış, bilgin ve yazarlar için bir kültür Kâbe'si sayılmıştır. Söylentilere göre koleksiyonu da çeşitli konularda 400.000 cilde ulaşmıştır. Kütüphane personeli çok vasıflı kişilerden seçilmekteydi. Kütüphanede 50 cildlik «Mu'cemül-elkab» ve 20 cildlik «Dürerü'l-esdaf fi gureri'l-evsaf» yazarı meşhur biyograf tarihçi Abdürrezzak İbnü'l-Futî, toplam 13 eseri olan tarihçi İbnü's-Sa'e, fizikçi Sencer Mecidüddin İbnü's-Sabag müdür olarak görev almışlardır. Hâfız-ı kütübler tahsilli ve güzel kaligrafi sahibi olacaktı. Bu kütüphane ise 1392 Timur istilasında tahrip ve kitapları yağma edilmiştir, kısmen de yandığı söylenir.

İbnü'l-Esir ile İbnü'l-Hallikan'ın eserlerinde zikrettikleri, Bağ-

dad'daki Mescid-i Zeydi Kütüphanesi de bu devrin önemli kuruluşlarındandır. Yakut Hamevi özel kütüphanesini buraya bağışlamıştır.

Musul'daki İbnü'l-Müstavfi Kütüphanesi de bir Selçuklu devri kuruluşu olup İbni Tıktaka meşhur «Kitabu'l-Fahri» adlı tarihini burada yazmıştır.

Kirman Selçuklularından Melik Arslanşah (1101-1142) Kirman'da hatunu adına İsmetiye Medresesini ve sair ribat ve hayır kurumları yaptırmıştır. Oğlu Mehmed zamanında (1142-1156) Kirman'ın merkez Bardasir'de câmi, medrese, hastahane, hankâh ve Turanşah Câmii'nde de bir kütüphane kurulmuştur. Bu dârü'l-kütübe sultan her ilime ait 5000 kitap bağışlamıştır.

Türkânşah'an torunu Mübarizüddin Halifet Alp Gazi'nin medrese ve hankâhının vakfiyesi H. 602 (1215) tarihli olup H. 722 (M. 1322) de yeni vakıflarla güçlendirilmiştir.

Haleb'in Yarukiyye Mahallesi Yaruklu Türkmenleri tarafından kurulmuş, bu mahalede Türk beğleri tarafından câmi, medrese ve zaviye ile pek çok hayır müessesesi yaptırılmıştır. Züccâciye Medresi Artukoğlu Süleyman tarafından H. 516 (M. 1122) de kurulmuştur. Avşariye Medresesi ise Yaruklardan İzzeddin Avşar'ın hayratıdır. Bu medreselerin kütüphanesiz olmaları düşünülemez; çünkü Selçuklu kervansaraylarında bile kütüphaneler bulunduğu bilinmektedir. Kervansaraylarda kütüphaneler ve satranç takımları bulunması ise devrin kültür derecesini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Anadolu'da Selçuklu devri medreseleri arasında Antalya Valisi'nin kurduğu Mübarizüddin Er-Tokuş Medresesi, Uluborlu'da III. Alâeddin'in kurduğu Medrese ve Kütüphane, Muineddin Süleyman'ın Kayseri'deki Medresesi, Sivas'ta Sahibiye Medresesi, Buruciye ve Gök Medreseler ve bunların içindeki kütüphaneler sayılabilir.

Konya'daki medrese ve kütüphanelere gelince, bunlar gerçekten dikkati çeken hayır eserleridir.

Prof. Dr. Osman Turan'ın yayımladığı Şemseddin Altun Aba vakfiyesinden Konya'da ilk Selçuklu kütüphanesini kurma şerefine Selçuklu vezirlerinden Şemseddin Altun Aba'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kütüphane, günümüze İplikçi Medresesi (Camii) adıyla intikal eden bina içinde kurulmuştur. Altun Aba'nın 1201 tarihli vakfiyesinde bu kütüphaneye bir müteveli ve nazır tayin olunmuş, her yıl vakıf gelirinden ayrılan 100 (dirhem) ile uygun görülen ki-

tapların satın alınarak koleksiyonun çoğaltılması şart koşulmuştur. Vakfiyedeki şartlardan biri de kitaplardan evinde faydalanmak isteyen kimsenin, kitabın bedeli kadar bir parayı hazinü'l-kütübe (kütüphaneciye) verdikten sonra kitabı kütüphane dışına ödünç olarak götürübilmesidir. Kitap geri getirildiğinde rehin olarak alınan para iade edilecektir. İplikçi kütüphanesinin minareye mütenazır olarak inşa edilen câmie bitişik tek kubbeli küçük bir hücrede bulunduğu tahmin olunmaktadır. Söylentiye göre bu hücreye sık sık gelen Mevlâna Celâleddin Rûmi, burada kitap okumuş, İplikçi Kütüphanesi'nin kitapları XIX. yüzyıl sonuna kadar burada kalmış, sonradan Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne intikal ettirilmiştir. Günümüze kalan kitap sayısı 60 kadardır.

İplikçi Medresesi Kütüphanesi'nden sonra, Konya dış kalesinin Ahmedik Kapısı yakınlarındaki Nizamiye Hankahında bir kütüphane daha kurulmuştur. Kütüphanenin kurucusu Emirül-Hac oğlu Müstevfi Ebu's-Sena Mahmud'dur. Bu kütüphaneden günümüze kalan birkaç cilt yazma da Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndedir.

Anadolu Selçuklu devrinin tanınmış bilginlerinden Sadreddin Konevi'nin Kütüphanesi ise eski Konya Kalesi'nin Çeşme Kapısı yakınlarındadır. Halen ayakta kalmış küçük bir külliye içinde kurulmuştur. Bu küçük külliye bir câmie bitişik bir kütüphane ile bir türbeden ibarettir. Kuruluş tarihi H. 673 (M. 1272)dir. Bu kütüphanede Konevi'nin şahsi eserlerinden başka kelime kelime çevirileri yazılı ilk Türkçe Kur'an-ı Kerimler, Sadreddin Konevi'nin kendi elyazısıyla eserleri, üvey babası Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin ibnü'l-Arabi'nin bazı otograf kitapları ve diğer nefis Selçuk çağı tezhibli yazmalar bulunmaktaymış, söylentilere göre İslâm âleminin her tarafından bu eserleri okumak için Konya'ya birçok ilim adamları gelirmiş. Sadreddin Konevi Kütüphanesi ve imareti Osmanlı yıllarında da hizmetini sürdürmüş, 1881'de yapılan sayımdan sonra kütüphanede kalan 61 eserden bazıları Mevlâna Dergâhı Kütüphanesi'ne, bir kısmı da Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne devrolunmuştur. Müzelik değeri olanlar bugün de Müze'de teşhirdedir.

Yine bugün Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan birkaç yazmadaki kayıtlara göre Sıraceddin Urmevi evlâdından Bedreddin Mahmud'un zevcesi Kutlu Melek Hatun da Konya'da Atabekiyye Medresesi yakınlarında kurduğu «Darü'l-Huffaz» da bir vakıf kütüphane meydan getirmiştir. Kutlu Melek Hatun şimdilik kütüphanecilik tarihimizde kütüphane kurucusu ilk hanım olarak tanınmaktadır. Konya'daki Atabekiyye Medresesi'yle Sultan Medresesi'nde de oku-

tulan derslere ait kitapların yer aldığı küçük birer kitaplığın kurulmuş olması çok muhtemeldir. Bir kitaplığın da Mevlâna Dergâhı'nda kurulduğu günümüze kalan ve Selçuklu devri kitap tazyinatının bütün özellik ve güzelliklerini taşıyan yazmaların mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Konya ilçelerinden Karaman Medreselerindeki ve Hadim'deki küçük kitaplıklar Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarında kısmen Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne, bir kısmı da Mevlâna Dergâhı'ndaki Hemden Çelebi Kütüphanesi'ne devredilmiştir.

Evet, Konya Selçuklu devri kütüphaneleri, bir geleneğin, bir gelenek zincirinin altın bir halkasıdır. Kendilerinden önce kurulan kütüphanelerden onlara intikal eden yazma eserler, sonradan Osmanlı dönemi Konya kütüphanelerine geçmişlerdir.

Merhum Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in tezhib koleksiyonunda Nizamiye Medreselerinden Konya'daki kütüphanelere gelmiş eserlerin zahriye kopyaları bulunmaktadır. Ayrıca merhum Prof. Ünver'e göre Konya'da özellikle emir ve sultanların konaklarında kütüphaneleri için yazılıp tezyin edilmiş değerli yazmalar bulunmaktaydı. Buna göre, daha önce kurulup dağılan Selçuklu devri kütüphanelerinden Konya Selçuklu Kütüphanelerine bazı kitaplar intikal ettiği gibi, o devirde Konya'da yazılmış eserler de bu kütüphanelerde yer almıştır. Bugün Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi'nde ve Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan yazmalar tek tek incelendiğinde Konya kütüphaneler tarihi daha da yakından aydınlatılabilecektir.

İşte bu kütüphaneler ve kütüphaneler içindeki yazma koleksiyonları Selçuklu devri ilim ve kültürünün kalbinin halâ atmakta olduğu ilim yuvalarıdır. Nitekim büyük Türk bilgini Farabi'nin uzun yıllar çalıştığı, bir Selçuklu akademisi sayılabilecek Sayvanu'l-Hikme adlı kütüphaneden ülkemize intikal etmiş eserlere de kütüphanelerimizde rast gelinmektedir. Bu eserler aynı zamanda Türk-İslâm bilim tarihini de aydınlatmaktadır.

İbni Sinâ, Fârâbi, Beyrûni, Abdülhamid ibnü't-Türk, Muhammed Harezmi gibi tanınmış ilim adamlarımız yanında, İslâm'ın ilk devirlerinden beri eser vermeğe başlamış. Ahmed b. Vasi ibni't-Türk el-Huttalı gibi bilginlerin, Abdullah b. Amacur et-Türki el-Herevi gibi astronomların, Aydemir el-Muhyavi Fahru't-Türk, Hüsameddin İsa b. Sencer b. Behram b. Cibril b. Humartekin b. Taştekin el-Haciri, Muhammed b. Seyfeddin Aydemir gibi divan sahibi şairlerin, Ebu Hafs Osman b. el-Hızır b. İlalmış b. İldüzmüş et-Türki gibi tarihçilerin, Kadıhan diye tanınan Fahreddin Hasan b. Mansur el-Uzcendi

ve Zahiraddin Ahmed b. İsmail et-Timirtaşı gibi fıkıh âlimlerinin, Necmeddin Ebu Şuca' Bekbars b. Yaltafkılıç et-Türki'nin ve İzzeddin İbrahim b. Muhammed b. Tarhan es-Suveydi adlı tabiblerin, tabii ilimlerde Beylak b. Muhammed el-Kıbcakî adlı bilginlerin ve babalarının, dedelerinin, dede babalarının adları Korkmaz, Kutulmuş olan nice Türk asıllı ilim adamının adları ortaya çıkacaktır. Bu suretle de Türk ilminin İslâm medeniyetine ne denli katkıda bulunduğu anlaşılacaktır.

Atatürk'ün, bizlere tarih şuurumuzu kazandıran bu büyük Türk'ün Konya'ya teşriflerinin yıldönümünde, Selçuklu çağı ilim ve kültür geleceğinin günümüze uzanan son halkası Selçuk Üniversitemizin kuruluşunun onuncu yıldönümünün hayırlı ve bu ilim yuvarımızdaki öğretim üyeleri, yardımcılarıyla öğrencileri için Türk ilim ve kültürünü yüceltme yolunda kutlu olmasını dilerim.

SELÇUKLULAR DEVRİ KONYA KÜTÜPHANELERİNİN T A R İ H Ç E S İ

Uzm. Mustafa CAN (*)

Konya'daki Selçuklu Devleti Kütüphanesi diyebileceğimiz:z kütüphanelerin, Selçuklu Vezirlerinden Şems-ed-Din Altun-Aba tarafından İplikçi Medresesi'nde açılan kütüphanesi ile bu kütüphaneden sonra yine Selçuklu Vezirlerinden mustavfi (Maliye Nazırı) Emirü'l-Hac oğlu Ebu's-Sena Mahmud'un kurduğu Nizamiye Hankahı Kütüphanesi'nin, yine bu çevrede eski Konya Kal'ası'nın Çeşme kapısı yanındaki Ulema ve Şeyh Sadred-Din-i Konevi tarafından kendi camiine bitişik olarak kurduğu kütüphane olduklarını tanıtmak ve özelliklerini belirtmek güdülen amaçlardandır.

Kitap vakfiyelerine göre (**) Nizamiye Hankahı Kütüphanesi'nin, Konya Dış Kal'ası'nın Ahmedik Kapısı civarında olduğu anlaşılmaktadır. O devir kütüphaneleri arasında Sıraced-Din Urmevi evladından Bedr Üd-Din Mahmud'un karısı Kutlu Melek'in Atabekiye Medresesi yakınında yaptırdığı Darü'l-Huffaz'daki Kütüphane de bulunmaktadır.

SELÇUKLULAR BAŞKENTİ KONYA

Anadolu'da bağımsız ilk Türk Hükümdarı olduğunu çeşitli Doğu ve Batı kaynaklarından öğrendiğimiz Kutulmuşoğlu Süleyman Şah, 469/1076-77 de Bizanslılardan fetih yoluyla aldığı Konya'da ilk yönetim merkezini kurmuş ve böylece Konya'yı Anadolu Selçuklularının ilk başkenti yapmıştır. Gerek Houstma'nın 1891 de basılan «Tevarih-i Âli Selçuk» adlı kitabının 3. cildinde, gerekse Yazıcızâde Âli'nin II. Murad adına hazırladığı «Selçuknâme»de bu konuya geçince değinilmektedir.

(*) Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi T.D.E. Bölümü Öğretim Elemanı

(**) TURAN, Osman, «Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı» T.T.K. Belleten XI. (42-1947). 197 - 235 ss. Lev. XXXII - XLVI (falsı.)

Kutulmuşoğlu Süleyman, 470/1077 de Suriye'ye naip olarak atanmış ve kardeşi Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine, 485/1092 de saltanat ve bağımsızlık davasına kalkarak 487/1094 de Şam, Suriye Selçuklu Hükümdarlığını kuran Tutuş ile yaptığı savaşı kaybedince intihar etmiştir. Babası Kutulmuş da bu savaşta ölmüştür.

Bu arada Konya da Küçük Asya'da Türk Kültürü'nün ilk beşiği olmuştur. Kültürün büyüüp gelişmesiyle Konya, Doğudan akan Türk kültür güneşinin odak noktası olmuştur. Sonra bu odak kültür güneşinin ışıklarını medreseler ve kütüphaneler gibi kurumlarıyla yaymayı sürdürmüştür. (1)

Bazı batı kaynaklarına göre Süleymanşah tarafından fethedilen topraklara Yunanca 'doğu' anlamına gelen 'Anatolie' ve 'Türkiye' adının verildiği, Konya'ya ise 'İkonyum' denildiği anlaşılmaktadır.

Süleymanşah'ın ölümünden sonra bütün il ileri gelenleri, buldukları yerlerde bağımsızlıklarını ilan ettiklerinden ülkede birleşmiş ve toplanmış olan politik güç parçalanmış ve zayıflatılmıştır. Bu arada Bizanslılarla ve Haçlılarla yapılan mücadeleler sonucu Konya ve diğer Anadolu şehirleri yakılıp yıkıldıklarından pek çok bilim ve kültür kurumlarıyla birlikte kütüphanelerin ve medreselerin de yok oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anadolu Selçuklularının başkenti, 472/1080 de Konya'dan İznik'e, 491/1097 de ise tekrar ilk başkent Konya'ya nakledilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti çökünceye kadar böyle kalmıştır. 708/1308. Haçlı saldırıları ve yağmalamaları geçtikten sonra uygarlık ve kültür yolundaki gelişmeler sürmüştür.

Altun-ba (Altun-Aba) Medresesi ve Kütüphanesi, Fatih'in adına 881/1476 da Konya Evkafını belirleyen 'tahrir defteri'nde (I Yazıcı Defteri) belirtilen 11 (onbir) medresenin başında yer alan medrese; II. Bayezid'in 906/1500 tarihli tahrir defterinde, III. Murad'ın 992/1584 tarihli tahrir defterinde vakıflarına ve 598/1201 tarihli vakfiyesine de yer verilen devrin en önemli medresesi ve kütüphanesi özelliğini taşımaktadır. Medresenin ve kütüphanenin, Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan zamanında 593/1196 da yapıldığı 6,5 sayfalık Arapça vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyenin orjinali bugün bulunmamaktadır. Bu belgenin Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki deftere bir yazıcı tarafından Arapça ve eksik olarak işlendiği görülmüştür. (2)

(1) ÜLKEN, Hilmi Ziya. «Konya'da Anadolu Selçukluları Devri'nde Bilim ve Felsefe.» *Konya*. (8, 1973). 62 - 74. ss.

(2) Konya Vakıflar Müdürlüğü Arşivi, 4 Numaralı Defter, 34. s.

Altun-ba (Altun-Aba) Vakfiyesi'nde, çeşitli yerlerde bulunan bir han, 45 dükkan, bir köy, bir bostan, bir tarlanın vakfedildiği belirtilmektedir. Vakfiyeye göre bugün bulunmayan adı geçen medresenin ilköğrenim öğrencilerine «müteallim», yüksek öğrenim öğrencilerine de «mütefekkih» denilmektedir. Ayrıca medresenin hanefi ve şafi «fakihler»le mütefekkihlere ve çeşitli müteallimlere tahsis edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Vakfiyede medresenin gelirlerinin harcama biçimleri sıralanırken 16. sırada; «her sene 100 dinarlık kitap alınarak medresenin hafız-kütübüne teslim edilecektir.» hükmüne yer verilmektedir. (3)

Şemsed-din Altun-Aba, I. Alaad-din Keykubat devrinde «Çaşnigir» sıfatıyla önemli görevlerde bulunmuş, II. Kılıçarslan zamanında Celaleddin Harzem-Şâh'a elçi olarak gönderilmiş, kumandanlık yapmış, kısaca devlet hizmetinde 65 yıl rol sahibi olmuş önemli bir kişidir. Selçuk başkenti Konya'da bilim ve kültürü egemen kılmaya çalışmış değerli bir emir ve kumandan olan Altun-Aba; medreseden ve kütüphaneden başka ünlü kervansarayını da yaptırmıştır. 635 / 1237 de de ölmüştür.

Anadolu Selçukluları Devrinde Konya'nın Kültür Cephesi

Eski çağlardan beri Anadolunun sayılı kültür merkezlerinden birisi olan Konya; medreseler, saraylar, kütüphaneler ve benzeri sanat eserleri yönünden oldukça zengindir. Bu tür bilim ve kültür unsurlarının gelişip yaygınlaşması için zengin vakıflar bağlanarak yüz yıllar boyunca yaşamaları ve çeşitli kuşakların yararlanmaları sağlanmıştır. (4)

Anadolu Selçukluları zamanında başkent Konya saraylarında bilginlere büyük önem verilmiş ve itibar gösterilmiştir. Bilime karşı ilgi daha artmış, bunun sonucu olarak devrin ünlü filozofları, şairleri, tarihçileri, müderrisleri, mutasavvıfları, müsbet bilimcileri burada toplanmış, pek çok eserler yazılmıştır. Kadı Siracü'd-Din Urmevi; (Metali ul-Envar, Beyanu'l-Hakk, Kitabu'l-Menahic yazarı), Mevlâna, Şeyh Sadre'd-Din Konevi, Şahabu'd-Din Suhreverdi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi, Hoca Dehhani (Selçuk-name yazarı), İbn Ala (Danışmend-name yazarı) Anadolu'da ilk eserleri verenlerden Hubeyş

(3) Konyalı; İbrahim Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Konya, Yeni Kitap Basımevi 1964. 819 - 841. s.

(4) BAYKARA, Doç. Dr. Tuncer. Selçuklular Türkiyesi'nde Konya. Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985. 243 s.

bin İbrahim et-Tiflisi (Rüya tabirlerine ilişkin Kamilu't-Tarih ve 1158 de yazdığı Vücuhu'l-Kur'an kitaplarının sahibi), Sultan Süleyman-şah'ın Bağdat'taki Halifeye mektup yazmak suretiyle Anadolu'ya getirttiği bir kısım kadılar, Keşf el-Akabe adlı kitabın yazarı Ahmet bin İlyas, 25-30 kadar kitabın yazarı olan Ahi Evren, aynı zamanda Selçuklu vezirlerinden ve Beridu's-Saade, Ravzatu'l-Ukul yazarı Muhammed el-Gazi el-Malati, Mirsadu'l-İbad yazarı Necmü'd-Din'i Daye, Konevi'nin öğrencilerinden olup Anadolu'da çok sayıda eser veren Müeyyidü'd-Din Celbi, Saidü'd-Din Fergani, Sibahe'd-Din Ereğli (Ereğlili) gibi bilginler bunlardan birkaçıdır.

Selçuklu Sultanlarının bilimlere karşı olan ilgileri, bilim ve fikir adamlarını himaye ve teşvik etmeleri sonucu çok sayıda kitaplar yazılmış; medreseler, kütüphaneler ve başka bilim ve kültür kurumlarında bunların hizmete sunulmaları da sağlanmıştır. Selçuklular Devrinde Anadolu'da 183 eser yazıldığı tesbit edilebilmiştir. Bunların yazarlarının sayısı da 72 olarak belirlenebilmiştir. O devirde bilim ve fikir hareketlerinin dili Farsçadır.

Bu devirde yazılan 183 kitabın dillere göre dağılışı şöyledir; 103 Farsça, 65 Arapça, 7 Ermenice, 6 Türkçe.

Bu eserlerin konularına göre dağılışı da şöyle belirlenmiştir; Tasavvuf 59, Dini Bilimler 28, Siyaset ve Ahlak 24, Müsbet Bilimler (Tıp ve Hey'et) 14, Gramer 6, Felsefe 26, Şiir ve Mesnevi 30 Tarih 12 dir. (5) Bu kitapların çeşitli nüshalarının Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi ile Mevlâna Müzesi Dergah Kütüphanesine de intikal ettikleri ve halen araştırmacıların hizmetine sunulmakta oldukları müşahade edilmiştir.

1310 Yılında Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla Karamanoğulları'nın eline geçen Konya'da Karamanoğulları, sanat eserleriyle kültür kurumlarına fazla bir katkıda bulunmamakla beraber onları yaşatmasını, onlardan yararlanmasını bilmişlerdir. Konya 1467 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devletine katılmıştır. Devrin ünlü bilginleri de burada toplanmalarını, çeşitli eserlerini burada vermeyi sürdürmüşlerdir. Mehmet Sait Hemdem Çelebi'nin 1807-1858, kurduğu Dergah Kütüphanesi, III. Selim'in annesi Mihri-şah Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'nın 1794 yılında kurduğu ve kendi adı ile anılan kütüphanesi, Sultan Selim Camiinde ve Zircirli Medresede açılan kütüphaneler, zengin vakıflar bağlanarak yönetilen önemli birer bilim ve kültür kurumu olarak anılmaya değer nite-

(5) BAYRAM, Dr. Mikail; Anadolu Selçukluları Devri'nde Anadolu'da Fikri ve İlimi hareketler. *Konferans*. Konya, Nisan 1985.

liktedir. (6) Bu kütüphanelerin bir özelliği de devrin bilginlerinin eserlerinin toplandığı, depolandığı ve belirli esaslar ve ilkeler çerçevesinde okuyuculara hizmet verilen birer kurum olmalarıdır.

Selçuklular Devrinde Konya'da gelişen kütüphaneciliğin önemli bilgi kaynakları arasında geniş ölçüde rastladığımız vakfiyeler, kitabeler, tarihler konumuzu aydınlatıcı önemli belgeler olmak özelliğini sürdürmektedir. Şiir ve nesir diliyle yazılmış kitabelerin bulunduğu kütüphane binalarının bazılarının binaları yıkılmış, koleksiyonları ya yok olmuş, ya da başka kütüphanelerin koleksiyonlarına katılmıştır. Ancak kütüphanelerin tarihine ve özelliklerine ışık tutan, tarihi varlıklarını isbat eden kitabeleriyle vakfiyeleri, umumiyetle günümüze kadar muhafaza edilebilmişlerdir.

ŞEMSE'D-DİN ALTUN-ABA MEDRESESİ KÜTÜPHANESİ

H a y a t ı :

Şemse'd-Din Altun-Aba (7) II. Kılıç-arslan ve oğlu Rükned-Din Süleymanşah devrinin 'sipehsalar'larından biridir. İbn Bibi'ye göre iki Şemsed-Din-Altun-Aba yaşamıştır. (8) Birisi I. Alaaddin Keykubat zamanında yaşayan ve oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in 'atabağ'ı olup O'nun tahta geçtiğinde Sadettin Köpek'in nüfuz ve etkisine kapıldıktan sonra bazı devlet adamları ile birlikte öldürülen Şemse'd-Din Altun aba, diğeri de Alaaddin Keykubadın has kölelerinden olan ve Diyarbakır'ın (Amid) 'sipehdâr'ı bulunan Şemse'd-Din Altun-Aba'dır.

İbn Bibi'de 'Çaşnigir' ünvanı atfedilen, sonra da 'Atabeg' ünvanı verilen Şemse'd-Din Altun-Aba yukarıda birinci olarak söz edilen ve 'vakfiye sahibi olan kişidir. Vakfiyesinde kendisine yalnız 'sipehsalar' ünvanı verilmiştir. Altun-Aba Sultan Alaaddin Keykubat za-

(6) Mühimme Defteri. C. 75, S. 150.

(7) Bu ad, İbn Bibi'de 'Altunba', Menakıbu'l - Arifin'de ve bazı vakıf kayıtlarında 'Altun-ba', Nesevi'nin Celaleddin Harzemşah'a ait eserinde ve Caca-oğlu Vakfiyesinde 'Ay-aba', 'Kayı-aba', 'Kutlu-aba' biçimlerinde oluşan 'Altun-Aba' olarak yazılmıştır.

(8) İbn. Bibi 105. s.

(F. : 4)

manında Kemaleddin Kamiyar, Mübariziddin Çavli gibi kumandanlarla birlikte kumandanlık, elçilik ve benzeri görevler yapmıştır. Sultan'ın Eyyubi Prensesinden doğan oğlu Kılıç-arslan'ı veliaht yapıp büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tekrar Erzincan Melikliğine gönderdiğinde, «Çaşniğir» Altun-Aba'yı da O'nun 'Atabeği' ve 'beylerbeyliği'ne atadı. Sultan'ın 634 de ölümü üzerine Keyhüsrev Atabeği Altun-Aba, Cemaleddin Ferruh Lala, Taceddin Pervane ve Sadeddin Köpek gibi devlet adamları sayesinde babasının emrine ve buna uyan ricalin ısrarlarına rağmen tahta geçmeyi başardı.

Yeni sultanın cülusunda 'Atabeğ' Altun-Aba az bir süre sonra yalnız mevkiini kaybetmekle kalmadı, diğer bir çok devlet adamları gibi hayatını da kaybetti. (634-635).

Altun - Aba Vakıfları ve Vakfiyesi

Şemseddin Altun-Aba'nın vakıflarını içine alan vakfiyesi, Karatay ve Er-tokuş vakfiyeleri gibi tam teşkilatlı ve ayrıntılı değildir. (9) Ancak gerek eskiliği ve Selçuklu Tarihi bakımından, gerekse kütüphanecilik tarihi açısından özel önemi olan bir belge niteliği taşımaktadır. II. Kılıç-arslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman-şah zamanında yazılmıştır. 598/1202 tarihini taşıyan bu vakfiyeye göre; genel vakıflar için divan katiplerinden ve 'İplikçioğulları'ndan azadlı köle Necibeddin Ayaz, yıllık 400 dinar maaşla müteveli olarak, vakfiyenin evkafı için de yıllık 300 dinar maaşla 'nazır' olarak azadlı kölelerden Ruzbeh eş-Şemsi atanmıştır. Vakıf kayıtlarından, Karatay gibi Altun-Aba'nın da çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu Devri'nin Konya'daki ilk medresesi olduğu tahmin edilen Altun-Aba Medresesi, mütevellisinin adından ötürü (İplikçi Medresesi) adıyla da anılmaktadır. Çok sayıda dükkanlar, araziler, bazı köyler, 1 han, 1 kervansaraydan oluşan vakıflarıyla devrinin en önemli bilim ve kültür kuruluşu olan medresenin kütüphanesi de ayrı bir önem ve değer taşımaktadır. (10)

Bilginlerin, müderrislerin, öğrencilerin ve diğer okuyucuların kitap ihtiyaçlarını kolayca karşılayarak onlara gerekli kütüphane

(9) Altun-Aba Vakfiyesi'nin aslı, İstanbul'da Türk - İslam Eserleri Müzesinde olup 22 sm. eninde, 5,31 m. boyunda birbirine ekli, arkası bezli üç parça kağıda Arapça olarak yazılmıştır. Asıl nüsha olmadığı için müstensih hataları vardır. Müzede bir tomar halinde 3416 sayıda kayıtlıdır.

(10) TURAN, Osman; Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı. TTK Belleten XI, (42, 1947) 197 - 236. s.

hizmetlerini sağlamak amacıyla Selçuklular Devri Konyasında kurulan ilk kütüphane olma özelliğini de taşımaktadır. Kütüphane, medresenin zengin vakıflarından gereğince yararlandırılmıştır. (11)

Vakfiyede müteveli ve nazırın, her yıl kütüphaneye ayrılan vakıf gelirlerinden yüz dinar (dirhem) ile layık kitaplar satın alarak vakfetmeleri, kitaplardan yararlanmak isteyen kimselerin, kitabın bedeli olan bir parayı kütüphaneciye (hazin ul-kütüp) vermeleri, kitabı kütüphaneciye geri verirken de paralarını tekrar almaları ön görülmüştür. (12)

Maaşların dinar (13) hesabıyla ödenmesi, fakirlere ekmek dağıtılması, yoksulların ölümlerinde kefenlenme, mumyalanma (14) ve gömülmeleri için gerekli masrafların yapılmasına dair kayıtlar da vakfiyede yer verilen konular arasındadır. Buna göre yapılacak masraflar için önemli gelir getiren vakıflar tahsis edildiği belirtilmektedir.

Altun-Aba (İplikçi) Medresesinin ve sonradan bu medreseye eklenen camisinin 733/1332 de bir onarım gördüğü, kuzey kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Konya'nın Osmanlı Devleti eline geçmesiyle de önemini sürdüren medrese, zengin vakıfları sayesinde yüz yıllar boyunca yaşamıştır. Altun-Aba Medresesi, 3 Mart 1924 de kapatılmıştır. 1938-1944 yılları arasında onarılıp restore edildikten sonra bir süre klasik eserler müzesi olarak kullanılmış olup halen de cami olarak kullanılmaktadır. (15)

Vakıf kayıtlarından ve başka ilgili kaynaklardan anlaşıldığına göre diğer Selçuklu Medreselerinin de birer kütüphanelerinin bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. İhtisas elemanları yetiştiren Selçuklu Devri Konya Medreselerinin karakteristik bir özelliği her dersin aynı medresede okutulamayacağıdır. Astronomi, tıp, hey'et, felsefe, tasavvuf, fıkıh ve diğer bilimlerin her biri ayrı medreselerde okutulmuştur.

(11) Defter-i Mufassal-i Liva-i Konya,; Nr. 256, 565, 584, yp. 18a.

(12) Konya Mevlana Müzesi Şer'îye Sicil Defteri, C. 30, S. 42.

(13) O devirlerde 'dinar' altın, 'dirhem' de gümüş parayı gösteren terimler olmakla beraber II. Kılıç-arslan adına basılan paralar sırf gümüş olup altın para kesilmemiştir. Gümüş paralar üzerine de dinar yazılmıştır.

(14) Türklerde ölümlerin mumyalandığına dair tarihi ve arkeolojik bir kayıda henüz rastlanamamıştır.

(15) ÖNDER, Mehmet; Konya Maarifi Tarihi. Selçuklu, Karamanoğulları, Osmanlı Devirleri. Konya, Ülkü Bsm. 1952. 9 - 13. s.

SADREDDİN-İ KONEVİ KÜTÜPHANESİ

Konevi'nin Adı ve Soyü :

Kimliğı Ebu'l-Maali, lakabı Sadru'd-Din, öz adı Muhammed, nisbet adı Konevi'dir. Babası Anadolu Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykâvus ile I. Alaaddin Keykubad'a hocalık yapmış olan ve bu sultanlar zamanında bir çok kez elçilik görevlerinde bulunan Malatyalı Şeyh Mecdu'd-Din İshak'dır. (16)

Konevi'nin babası ve dedeleri Malatya'nın yerlisi mi, yoksa başka yerlerden mi gelip buralara yerleştikleri bilinmiyor. Annesinin ise bir sultan cârîyesi olduğu menkıbelerde yer almaktadır. (17) Selçuklu Devri Tarihçilerinden Aksaraylı Kerimu'd-Din Mahmud, Sadru'd-Din-i Konevi'nin 605 (1208) yılında doğduğunu yazmaktadır. (18) Niğdeli Kadı Ahmet de O'nun 673 (1274) yılında 68 yaşında iken öldüğünü yazmaktadır. Buna göre doğum tarihi 605 H. yılına rastlamaktadır. (19)

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi Rüknu'd-Din Süleyman tarafından tahtından indirildiğı zaman Anadoluyu terk etmek zorunda kaldı. Hocası Mecdu'd-Din İshak da Sultan Gıyaseddin'le birlikte Anadoluyu terk edip Şam'a yerleşti. Sultan Gıyaseddin, Karadeniz yoluyla sonradan İstanbul'a geçerek oradayken Anadolu'nun uc beyleriyle ilişki kurmuş 3 sene aradan sonra bu Türkmen Beylerin yardımlarıyla da Konya'yı zaptetmiş olup 601 (1204) yılında yeniden tahtına kavuşmuştur. (20) Gıyaseddin Keyhusrev tahta çıkınca hocası Mecdu'd-Din İshak'a Farsça manzum bir mektup yazarak Anadolu'ya çağırılmış, aynı yıl da O'nu, elçilik göreviyle -cülusu- nu, 34. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'a bildirmek için Bağdat'a göndermiştir. (21)

(16) İBN-İ BİBİ; Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye. I. C. Ankara, Türk Tarih Kurumu Bsm. 1956, XVII+744 s.

(17) MUSA Sadri, Sadru'd-Din-i Konevi Menakıb-Namesi, Esat Efendi Kütüphanesi, Nr. 1753. yp. 1b.

(18) MUSAMERATU'L-Ahbar, 119. s.

(19) El-Veledu's-Şefik. Fatih Kütüphanesi Nr. 4518.

(20) Ebu'l-Ferec Tarihi 2. C. 485 - 486. s. İbn-i Bibi; 84 - 88. ss.

(21) İbn-i Bibi; 88 - 92. ss.

Çocukluğu ve İlk Öğrenim Devresi

Mecdud'-Din İshak Anadolu'ya dönüşünde, devrin tanınmış bilimi ve fikir adamlarını, mutasavıflarını Anadolu'ya çağırması, bir kısmının da Malatya'da ikametlerini sağlamıştır. Evhadu'd-Din Kirmâni 635/1238, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi 638/1241, Ravzatu'l-Muridin adlı eserin yazarı Ebu Cafer Muhammed el-Berzai, Ahi Teşkilatının kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasru'd-Din Mahmud 659/1261, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderani gibi.

Sadre'd-Din-i Konevi Malatya'da doğduğu zaman babası, bu beldeyi büyük ve önemli bir kültür merkezi durumuna getirmiş bulunuyordu. Bunda Sultan I. Gıyaseddin'in büyük bir edip ve filozof olan veziri Malatyalı Muhammed el-Gazzi'nin önemli rolü ve himayesi görülmüştür. (22) Selçuklu Şehzadesi İzu'd-Din Keykâvus da bu sırada Malatya'da öğrenimini sürdürmektedir. Öğrenime çok küçük yaşta başlayan ve düzenli bir biçimde sürdüren Sadre'd-Din-i Konevi, böyle bir ortamda yetişmiştir.

Konevi'den intikal eden Endülüslü Ebu'l-Muhammed Abdu'l-Hak'ın 582/1186, «Ahkamu'l-Kubra» adlı eserinin 624/1227 tarihli 'sema' kaydında Konevi'nin 19 yaşında bulunduğu bu tarihte, adı geçen eseri, yazarının öğrencisi olan Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderani'den okuduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta Sadre'd-Din Konevi'nin el-hâfız, el-fakih (hukukçu) ve el-âlim (bilge kişi) gibi sıfatlarla anıldığını görmekteyiz. (23)

Ayrıca bu sıralarda 602/1205'den beri Malatya'da ikamet eden Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi'den de ders almaktadır. XIII. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Evhadu'd-Din'in öğrencilerinden biri tarafından kaleme alınmış olan «Menakıbu Evhadud'-Din-i Kirmâni»de bildirildiğine göre, gene bu sıralarda Zeynu'd-Din Sadaka, İmamu'd-Din Malatyalı ile birlikte Şeyh Evhadu'd-Din Kirmâni'nin hizmetinde bulunmaktadır. Böylece devrin ilk ünlü mutasavvıfından da tasavvuf dersi ve eğitimi aldığı görülmektedir.

Sadre'd-Din Konevi, 14 yaşında iken babasını kaybetti, 619/1222. Bunun üzerine dul kalan annesi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi ile evlendi. (24) Konevi'yi tanıyan çağdaşı ve «Menakıbu Evhadu'd-Din-i Kir-

(22) Bu bilge vezirin «Ravzatu'l-Ukul» ve «Beridu's-Saade» adlı iki önemli eseri vardır.

(23) Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi Nr. 5050, yp. 1a.

(24) NAFAHATU'L-Uns Tercümesi, 632. s.

mani» adlı eserin yazarı O'ndan söz ederken «Sultanlar muallimi, Mecdu'd-Din İshak'ın karısı olan Sadru'd-Din-i Konevi'nin annesi, Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi'nin taht-ı nikahında olduğundan Konevi, O'nun (İbnu'l-Arabi'nin) hizmetinde bulunduğu sıralarda...» (25) tabirini kullanmaktadır.

Konevi, babasının ölümünden sonra 6-7 sene hep Malatya'da yetkili hocalardan Fıkıh, hadis, tefsir, kelam ilimleriyle ilgili eserleri okudu. Üvey babasının himayesinde öğrenimini sürdürdüğü ve onunla birlikte Anadolu'dan ayrılarak 619/1222 de Şam'a ve oradan da Mısra gittiği görülmektedir. (26)

Mısır'da üvey babası ile araları açılmış ise de «Menakıb-ı Evhadu'd-Din» yazarı Kirmâni aralarını uzlaştırmıştır. İbnu'l-Arabi'nin, Sadru'd-Din-i Evhadu'd-Din'e; öz oğlundan daha aziz olan Konevi'nin irşad ve tahsiline göz kulak olunmasını söylemektedir. (27)

Sadrud'-Din-i Konevi vasiyetnamesinde; öldüğü zaman e'-Arabi'nin gömleğinin kendisine kefen olarak giydirilmesini, Kirmâni'nin seccadesinin de üzerine örtülmesini ve böylece defnedilmesini yazmaktadır. (28) Kirmâni, ölünceye kadar 635/1238 Bağdat'ta bulundu. Konevi de 632/1235 den sonra hep Şam'da üvey babasının yanında bulundu. İbnu'l-Arabi 1242 de Şam'da öldü. Konevi de Şam'dan ayrılarak Halebe geçmiştir.

TÜRKMENLER VE SADRU'D-DİN-İ KONEVİ

Sadrud'-Din-i Konevi Halep'te iken Anadolu'da ve o bölgede önemli olaylar oldu. Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirletilerek öldürüldü, 1237. Tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev Türkmen ve Ahilerin en büyük hamisi olan babası Alaaddin Keykubat'ı öldürttüğü ve kötü bir diktatör olan veziri Sa'du'd-Din Köpek'e uyduğu için Türkmen ve Ahilerin tepkisi ile karşılaştı. Ancak 1240 yılında kendisine suikast düzenleyen veziri Sa'du'd-Din Köpek'i ve yandaşlarını ortadan kaldırdı. Arkasından da yönetiminden hoşnut olmayan Ahi ve Türkmen ileri gelenlerini öldürttü. Bir kısmını da tutuklattı. Türkmen babaları

(25) A.g.e.

(26) MENAKIB-I - Evhadu'd-Din, 84 - 87. ss.

(27) KENZU'L-Vu'az, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi. Nr. 3050.

(28) SADRU'D-DİN-i Konevi, «Vasiyetnâme» Şarkiyat Mecmuası, II, 1958, 82 - 83. ss.

ve Ahilerin sultana karşı isyan ettiği bu sıralarda Sadru'd-Din-i Konevi de Halep'te bulunuyordu. Ahî ve Türkmen ileri gelenleri ile diyalog halinde bulunmakta ve onlara sempati beslemektedir.

1241 de çıkan «Baba İshak İsyanı» ve Köseadağ Muharebesinde Moğol Ordusuna yenilen Gıyaseddin Keyhüsrev'in ordusunun ve ülkesinin Moğollarca haraca bağlandığı bu sıralarda Sadrud'-Din-i Konevi Halep'te bulunmaktadır. 1245 de Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce devletin ileri gelenleri bu sultan'ın tutuklattığı Ahî ve Türkmenleri serbest bıraktılar. Ahî Teşkilatının kurucusu ve lideri olan Ahî Evren de serbest bırakılınca Denizli'ye (Ladik) gitmiştir. Bu sırada sultan olan II. İzzu'd-Din Keykâvus'un, Ahî Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmudu Konya'ya getirmesi için Sadrud-Din-i Konevi'yi görevlendirdiği görülmektedir.

Bu haber, Konevi'nin 1245 yılından itibaren Anadolu'ya gelmiş olduğunu ve Selçuklu Devleti'nin Başşehri Konya'ya yerleştiğini göstermektedir. Sadru'd-Din, artık bundan sonra Konevi (Konyalı) diye anılacaktır.

Bu sırada ünlü Selçuklu Devlet Adamı Celalü'd-Din Karatay saltanat naipliğine getirilmiştir. Karatay, yılda belli bir miktar haraç vermeyi kabul ederek Moğollarla anlaşmış, tutuklu bulunan Ahileri ve Türkmenleri serbest bırakmıştır. Huzur ve sükunun da sağlandığı ve 652/1254 yılına kadar süren Karatay'ın Saltanat naipliği sırasında Sadru'd-Din-i Konevi de Konya'da ikamet etmekteydi. Bir üstad olarak ta'lim ve 'tedris ile meşgul olurken çevresinde geniş bir talebeler halkası oluşmuş, yöneticiler katında itibarı artmıştır. Devrin tanınmış zenginleri, el-Hac Tacu'd-Din Kaşi ve Hace-i Cihan da O'nun hizmetindedirler.

Ahî Evren 1247 de Kırşehir'e göçtüktan sonra da mektuplaşmak ve çeşitli ilmi yardımlaşmalar biçiminde görüşmelerini sürdürmüşlerdir. (29)

MA'MURE OLARAK-İ KONEVİ CAMİİ, TÜRBESİ VE KÜTÜPHANESİ

Konevi'nin camisi, türbesi ve gerek kendisinin, gerekse devrinin ünlü kitaplarından oluşan ve bilim çevrelerince iyi tanınan kütüp-

hanesi, kendi adıyla anılan mahallede o zamanlar bir «mamure» durumundadır.

Anadolu Selçuklu kültür tarihinin ünlü isimlerinden olan Şeyh Sadre'd-Din-i Konevi, yedi asırlık kültür ve fikir hayatımızda derin etkiler bırakan önemli eserlerin sahibidir. Bunlardan bazıları «İcaze'l-Beyan», «Miftahu'l-Gayb», «Nusus», «Mefatihü'l-İlahiyye», «Mir'atü'l-Arifin», «Mektubat» ve diğerleridir. O'nun asırlar boyunca böylesine ilgi görmesinin nedenlerinden biri de «Müce'd-Did-i Elf'i Sâni», «Şeyhu'l-Ekber», gibi sıfatlarla anılan ve mutasavvıf da olan Muh-yid-din-i Arabî'nin üvey oğlu oluşundan olsa gerektir.

Konevi Camisi'nin güneye açılan adi taş çerçevesi dış kapısı üstünde iki kitabe bulunmaktadır. Caminin yapılış tarihine ilişkin 1. Selçuklu Devri Kitabesi :

«Bu mübarek ma'mure, içindeki muhakkik ve rabbanî âlim Sadreddin Muhammed ibn-i İshak, Muhammed-Allah kendisinden razı olsun - türbesi, vakfiyesinde şartları belli edildiği ve yazıldığı vechile kendisinin vakfeylediği kitapları içine alan kütüphanesiyle beraber ashabından kalpleriyle ve kalıplarıyla Tanrı'ya yönelen salih fakirler adına 673/1274 yılı aylarında yapıldı.» (30)

biçiminde dilimize çevrilmiştir. Bu kitabeye göre kütüphane herkes için değil, «Konevi'nin ashabından iyi halli, salih fakirler için» yapılmıştır. Ma'mure'nin vakfiyesinde, vakfettiği kitapların sayıları, bunların yönetim ve kullanılış biçimleri belirtilmiştir. Günümüze kadar bu «ma'mure»ye dair araştırma ve incelemeler yapan Doğulu ve Batılı bilim adamları, (Clemant Huart, Dr. J. H. Lötved gibi) söz konusu kitabeyi genellikle yanlış okumuşlardır. (31)

Caminin kapısında birinci kitabenin üzerinde yer alan üç satır halinde mermere sülüs ile yazılmış bulunan ikinci kitabe de şudur :

«Tâc-dar-ı devrân ve halife-i refi' el-şan el sultan
el-gazi Abdülhamid Han-ı Sâni
Efendimiz Hazretlerinin müberrât-ı seniyye-i mülûkânelerinden
olmak üzere iş bu camii şerif ile türbe-yi münife Vali-i Vilayet
Devletlü Mehmed Ferid Paşa Hazretlerinin zaman-ı memuriyet-
lerinde imar ve ihya buyurulmuştur.»

(30) Özönder, Dr. Hasan; Konya Velileri, Konya, Arı Basım. 1980. 109. s.

(31) Konyalı, İbrahim Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964. 487 - 504. ss.

Türkçe olan bu ikinci kitabeye göre gerek cami, gerekse türbesi, II. Sultan Abdülhamit zamanında Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa tarafından 1317/1899 da imâr ve ihya olunmuştur. (Onarılmıştır.)

Bina Durumu :

Günümüze kadar kalabilen ve halen cami olarak kullanılmakta olan bu yapının giriş kapısının sağında Osmanlı mimari yapımı bir minare, vardır. Minarenin küpüne kadar olan kısmı taş, üstü tuğla, şerefe altı düz ve basit bir biçimde yapılmıştır. Güneyinde beş, solunda yedi, sağında iki penceresi olup üstü üç boğdan halinde ağaçla örtülmüştür. Duvarları adi taşla yapılmış üstü de düz dam'dır. (32) Avlu kapısından girilince düz, kara dam örtülü geniş bir alan, ortada mermer bir şadırvan vardır.

Son zamanlara kadar kütüphane olarak kullanılan ve solundaki ahşap bir merdivenle çıkılan oda ise avlu kapısının üzerinde bulunmaktadır. Bu alanın sağında asıl cami, bulunmakta, ortasından mabede, sonundan da türbe ve mezarlık yönüne birer kapı açılmaktadır. Duvarları, mihrab ve bazı kısımları yer yer mavi rengin ege-men olduğu Selçuk çinileriyle süslenmiştir.

Türk oymacılık ve tahta işçilik sanatının güzel birer örneği olan pencere kapakları halen İstanbul Arkeoloji müzesinde olup Çinili Köşkte sergilenmektedir. Bunlardan ve içerdeki üç toprak sandukalı mezarla çini mihraptan başka bir tarihi eşya kalmamıştır. Sadred-Din-i Konevi'nin gömülü olduğu türbe caminin solundadır. Sandukası mermerle yapılmıştır. Camiden buraya iki pencere açılır. Türbenin üstünde zarif başlıklı ve köşeli oniki mermer sütunun tuttuğu ağaç bir kafes vardır. Türbenin alt kısmı da mermerdir.

Sadred-Din-i Konevi Ma'muresi'nin vakfiyesi henüz bulunamamıştır. Kitabelerden de bu yapılarının sağlığında mı, yoksa ölümünden sonra mı yapıldığı anlaşılamamıştır. Arapça olarak bıraktığı 'vasiyet-name'sine göre ise Mevlâna Celâled-Din-i Rûmi'den sekiz ay sonra 673/1371 de öldüğü yılda yapılmış olduğu belirlenmektedir. Konevi'nin çocuklarına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber Sadred-din Çelebi adında bir oğlu, Sekine adlı bir kızı ve bu kızından beş torunu bulunduğu sanılmaktadır. (33)

(32) Binanın eskiden kubbeli olduğu anlamına gelen değişiklikler, izler ve özellikler belirlenmiştir.

(33) Menakıb-ı Şeyh Sadr-ed-Din Konevi, Mevlana Müzesi Kütüphanesi Demirbaş kayıt numarası: 5/20 D.

Karaman İli Vakıfları, Fatih Sultan Mehmet adına tahrir (il yazıcı) defterlerine yazılırken (881/1476) Konya'da Mevlâna Celaled-Din evkafından sonra Sadred-Din-i Konevi Ma'muresi için gelir olarak şu evkafın belirlendiğini görmekteyiz. 11 köy, 3 değirmen, 28 bağ, 17 tarla ve arsa, bir çiftlik ve bazı dükkanlar.

Fatih'in II Yazıcı Defteri'nde, Sadred-Din-i Konevi Kütüphanesi'nde bulunan kitapların tümü adlarına göre liste halinde verilmiştir. Bu listeye göre kütüphanede bulunan kitap sayısı 162 dir.

Konevi Kütüphanesindeki kitapların çoğu, üvey babası Muhyid-Din-i Arabi'nin yazma kitaplarından oluşan bir koleksiyon niteliği taşımaktadır. Bunlar da zamanla İstanbul'daki Türk ve İslâm Eserleri Müzesine ve Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne taşınmışlardır. (34)

(34) TURAN, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Matbaası 1971. 139 - 146. ss.

ANADOLU'NUN, ESKİ ŞARK VE ESKİ GARP DÜNYALARI ARASINDAKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Ekrem MEMİŞ (*)

Bilindiği üzere, eski şark medeniyetleri, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da vücut bulmuştur. Bunlardan Mısır ve Mezopotamya'da tarihi devirler MÖ. 32. asırda başlamış, buna karşılık Anadolu, tarihi devirlere ancak MÖ. 2. binyılda girebilmiştir. Bu gecikmenin çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerden birisi de coğrafi mekândır.

Herkesçe bilinmektedir ki, bir ülkenin coğrafi şartları, o ülke üzerinde yaşayan kavimleri çeşitli şekillerde etkilemektedir. Mesele etrafı denizlerle çevrili bir ülkede ya da adalarda oturan kavimler, ister istemez geçimlerini denizden sağlamak zorunda kalmışlardır. Toprakları verimli bir ülkede yaşayan halk ise geçimini tarım ve hayvancılık yaparak sağlamıştır.

Anadolu, haritaya bakıldığında da görüleceği üzere, Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki en kısa yolu oluşturur. Başka bir tabirle, adı geçen iki kıta arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Anadolu, bu durumu dolayısıyla tarihin en eski devirlerinden itibaren, Garp'tan Şark'a, Şark'tan Garp'a yönelmiş pekçok kavimler göçüne sahne olmuştur. Bu kavimler, ister doğuya, isterse batıya gitsinler, geçici ya da sürekli olarak Anadolu'da kalmışlar ve Anadolu'nun kültürel bünyesi üzerinde az yada çok değişiklikler yapmışlardır.

Biz şimdi, MÖ. 3. binyıldan itibaren, Anadolu'nun, Eski Şark Dünyası ile Eski Garp Dünyası arasında oynadığı rolü, kronolojik bir sıra takip ederek, ana hatlarıyla gözler önüne sermeye çalışalım.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mezopotamya ve Mısır'da tarihi devirler başladığı zaman, Anadolu, henüz tarih öncesi devirleri (prehistorya) yaşıyordu.

Bu nedenle, Anadolu'nun MÖ. 3. binyıl tarihinin ilk kısımlarını, ar-

(*) Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekan Yardımcısı ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölüm Başkanı

keolojik belgelerden öğrenmekteyiz. Buna göre, en eski yerleşme merkezleri, Batı ve Orta Anadolu bölgelerinde kurulmuştur. MÖ. 3000'lerde Truva I, biraz sonra Truva II, Dorak, Alacahöyük, Alışar, Horoztepe tunç çağı yerleşmeleri, bu devirde Anadolu'da değişik uygarlıkların meydana geldiğini ortaya koymuştur. Gerçekten, Batı Anadolu'daki Truva I ve II yerleşmeleri, «megaron» (1) tipi yapı tarzının görüldüğü ilk yerleşme merkezleridir (2). Orta Anadolu'da ise, aynı tip yapı tarzı daha sonraları, özellikle MÖ. 2. binyılda görülecektir. Yunanistan'da ise megaron yapı tarzı, Orta Helladik Devirden (MÖ. 2100-1700) itibaren görülür. Yapılan yoğun arkeolojik kazılar neticesinde, megaron tipi inşaat tarzının, Batı Anadolu kökenli olduğu ve buradan Anadolu'nun öteki bölgelerine ve Ege adalarına yayıldığı anlaşılmıştır. Demek ki, Yunanistan, inşaat tarzı bakımından Anadolu medeniyetinin etkisi altında kalmış ve daha sonra bu yapı tarzını tamamen benimsemiştir.

MÖ. 3. Binyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu hakkında bilgi veren vesikalarımız mevcuttur. Bunlar, Mezopotamya'da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Akkad krallarından Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'ya yaptıkları seferleri heyecanlı bir macera romanı gibi anlatan «Şartamhari Metinleri»dir. «Mücadelelerin Kralı» anlamına gelen Şartamhari metinleri, 3 nüsha halindedir. Bu nüshalar, 1 - Mısır'da Tel el Amarna'da, 2 - Mezopotamya'da Lagas'ta ve 3 - Anadolu'da Hattuşaş (Boğazköy) kazılarında ele geçmiştir (3).

Bu metinlerden öğrendiğimize göre, MÖ. 2300-2200 yılları arasında, Anadolu'da, her şehirde bir krallık vardı. Bunlar, birbirleriyle mütemadiyen mücadele halinde idiler. Fakat buna rağmen, dıştan gelen tehlikeler karşısında içlerindeki en kuvvetli şehir beyinin etrafında toplanmasını biliyorlardı. Naramsin, Anadolu'ya yapmış olduğu seferini anlatırken, Fırat nehrini geçtiğini ve Anadolu şehir krallarına karşı savaştığını belirtmektedir. Buna göre, Anadolu şehirleri, içlerindeki en kuvvetli kralın, Hatti kralı Pampa'nın, başkanlığın-

(1) «Megaron» denilince, uzun duvarları kapı duvarını aşarak dışarıya doğru ilerleyip, açık bir avlu oluşturan, derin dikdörtgen odalı bir ev akla gelmektedir.

(2) A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 24; Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı. Çev: Beral Madra, Ankara 1975, s. 350.

(3) Hans Hirsche, AfO XX (1963) s. 1-82 de bütün Akkad vesikalarını yeniden işlemiştir ve H. G. Güterbock, ZA 44 (1934) de Hattuşaş (Boğazköy) arşivindeki Akkad metinleri açıklanır.

da Akkادلara karşı savaşımiş idiler (4). Akkad kralı, şüphesiz galip gelmişti. Çünkü, onun mağlup olduğunu anlatan başka hiçbir yazılı vesikaya sahip değiliz.

Anadolu'nun MÖ. 3. Binyıldan sonraki tarihini ise Kayseri civarındaki Kültepe (Kaniş) vesikaları aydınlatmıştır (5). Kültepe kazılarında, 20.000'nin üzerinde yazılı kil tablet ele geçmiştir. Bunlar, Asurlu tüccarlara ait ticari ve hukuki vesikalardır. Buna rağmen, bu vesikalarla, bu devirdeki Anadolu halkının, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını gözler önüne sermek kabil olmaktadır. Çünkü, vesikalarda birçok şehir, tanrı ve şahıs adları ile bazı madeni maddelerin veya toprak ve hayvan ürünlerinin adları geçmektedir (6). İşte bu isimlerin tetkikinden, yerli halkın dili, dini ve ekonomik bünyesi hakkında bilgi elde edilmektedir. Asurlu tüccarlara ait olan bu vesikaların aydınlattığı MÖ. 2000 - 1800 yılları arasına tarihlenen bu zamana «Asur Ticaret Kolonileri Çağı» veya kısaca «Kültepe Çağı» denilmektedir.

Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya niçin gelmişlerdi? Bu sorunun cevabı gayet basittir: Anadolu, o dönemlerde zengin bakır yataklarına sahipti. Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun yerli prenslerinden izin alarak ve onlara vergi ödeyerek, şehirlerin dışına kurmuş oldukları «Karum» ya da «Vabartum» denilen alışveriş merkezleri kurmuşlardı. Buralarda Anadolu'nun yerli halkı ile ticaret yapıyorlardı (7). Genellikle bakır alıyor, buna karşılık kalay veriyorlardı. Anadolu halkı, bu iki madeni karıştırarak tunç yapmasını öğrenmişti.

Demek ki, Anadolu, yazıyı Mezopotamya'dan öğrenmişti. Eğer zengin bakır yataklarına sahip olmasaydı, tarihi devirler, Anadolu'da belki de daha geç bir zamanda başlayacaktı.

Asır Ticaret Kolonileri zamanında da, Anadolu'da yine birçok şehir devleti vardır. Bunların en güçlüleri Kaniş, Hattuş, Zalpa, Kuşşara, Mama krallıkları idi. Bunlar arasında kıyasıya bir hegemonya mücadelesi vardı (8). İşte bu şehir devletlerinden Kuşşara krallığı, MÖ. 1750'lerde, bütün Anadolu şehirlerini yenerek, onları egemen-

(4) Füzuzan Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 79.

(5) Kültepe ilk kez 1916 da Çek bilgini F. Hrozny tarafından, daha sonra da 1948 yılında Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından kazılmıştır. Kültepe kazıları halâ devam etmektedir.

(6) Emin Bilgiç, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1948, s. 387.

(7) Füzuzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, s. 63.

(8) Füzuzan Kınal, Aynı eser, s. 64.

liği altına almaya ve hiç değilse, Orta Anadolu'da siyasi birliği kurmaya muvaffak olmuştur.

Daha sonra Kuşşara kralı Anitta, Anadolu'nun zengin madenlerini sömüren Asurlu tüccarları kovarak, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri çağına son vermiştir.

MÖ. 1700-1200 tarihleri arasında Anadolu'ya Hint-Ari kökenli Hititlerin hakim olduğu görülür. Hititler, Anadolu'ya gelince, buradaki yerli halkın yüksek kültürüyle karşılaştılar. Bu yüzden, onların birçok gelenek ve göreneklerini benimsedikleri gibi, tanrılarını da benimsediler.

MÖ.1550 yılında Hitit kralı I. Murşili, Babil'i zaptetti (9). Böylece, Mezopotamya medeniyetinin kapıları Anadolu'ya açılmış oluyordu. Murşili'nin Babil'den getirdiği birçok bilgin ve sanatkarlar, Babil'in yüksek kültürünü Anadolu'ya aşıladılar.

MÖ. 1550-1450 yılları arası, Önasya dünyasının Karanlık Çağı olarak kabul edilir (10). Çünkü bu asırda, Mitanniler denilen Hint-Ari kökenli bir kavim, Kuzey Mezopotamya'yı istila etmiş ve bu istila, Eski Önasya medeniyet merkezlerindeki kültür hareketlerini felce uğratmıştı (11). Bu nedenle, vesikasızlığın sebep olduğu ve kültürün gerilediği bu devre, bilgimizin azlığı nedeniyle Karanlık Çağ denilmektedir.

Önasya dünyasına atı ve atlı harp arabasını tanıtanlar, Mitannilerdir. Daha sonra Hititler de, harp arabasını, savaşlarda kullanacaklardır.

Aynı devirde Hiksoslar da Mısır'ı işgal etmişlerdi. Mısır'a atı ve harp arabasını tanıtanlar da Hiksoslardır (12).

Daha sonraki yüzyıl içersinde Hitit devleti gittikçe kuvvetlenmiş ve o zamanların en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Ku-

(9) King, Chronicles III, s. 105; H. Otten, Sacculum 15/2 1964 s. 121 n. 22.

(10) Eski Şark'ta genel olarak Karanlık Çağ, Telepinuş'un ölümünden, I. Şuppiluliuma'nın tahta çıkışına kadar olan zamanı kapsar. Fakat yeni keşiflerle Anadolu'da bu devir, zaman bakımından kısaltılmış, söz konusu devrin, Telepinuş'un ölümüyle başlayıp, II. Tuthalya'nın tahta çıkmasıyla sona erdiği kabul edilmiştir.

(11) Asya'dan gelen bu yeni istilacı kavimlerin Hint-Ari kabilelerinden müteşekkil olduğunu filolojik tetkikler göstermiştir. Bu hususta Bkz. (B. Landsberger, JCS VIII, s. 47).

(12) Füzruzan Kınal, Belleten 66 (1953) s. 181.

zey Suriye üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmış ve bu nedenle, Mitanni devletiyle karşılaşmak zorunda kalmıştı. Neticede I. Şuppiliuma, Mitanni devletini ortadan kaldırarak, hem Kuzey Suriye'ye egemen olmuş, hem de Hitit devletini imparatorluk haline getirmişti (13).

Bu güçlü imparator, iyi bir komutan olduğu kadar, yetenekli bir politikacı idi. Fethettiği şehirlere ya oğullarını kral olarak tayin ediyor, ya da bu şehirlerin başına yerli prensler getirerek, onlara kızlarını veriyor ve böylece akrabalık bağlarıyla durumunu sağlamlaştırıyordu (14).

Hititlerin Kuzey Suriye'ye egemen olmaları, elbetteki Mısır'ın hoşuna gitmiyordu. Nitekim, Şuppiliuma'nın ölümünden yarım asır sonra, iki devletin arası iyice açılacak ve Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit kralı Muvattaliş Kuzey Suriye egemenliği yüzünden MÖ. 1295'te Kadeş meydan muharebesinde karşı karşıya geleceklerdir (15). Bu savaşlar 20 yıl kadar belirli aralıklarla devam etmiş, nihayet III. Hattuşili zamanında, MÖ. 1275'lerde Kadeş Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın eşit şartlarla yapılmış olması, savaşta hiçbir tarafın galip gelemediğini ortaya koyar. Fakat Kuzey Suriye, savaştan sonra da Hitit hakimiyetinde kalmıştır.

III. Hattuşili devri, Hitit devletinin altın çağı olmuştur. Çünkü Mısır'la yapılan barıştan sonra, adı geçen kral, birçok imar faaliyetlerinde bulunmuştur.

III. Hattuşili'den sonra başa geçen oğlu IV. Tuthalya döneminde (16), Batı Anadolu'da birçok huzursuzluklar baş gösterir. Batı Anadolu, Homeros destanlarında Akalar denilen Ahhiyavalılar tarafından işgal edilir. Bu arada, Boğazlar yüzünden Akalarla Truvalılar arasında cereyan eden ve 10 yıl kadar devam eden savaşlar, Akaların lehine neticelenir.

IV. Tuthalya, Batı Anadolu ile uğraşmak zorunda kaldığı için, Kuzey Suriye'ye gereken önemi veremez.

(13) Füzruzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, s. 104.

(14) Füzruzan Kınal, Hitit Devletleri İçin K. Suriye'nin Önemli Atatürk Konferansları IV, 1970'den ayrışım. Ankara 1973, s. 11.

(15) Füzruzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, s. 112 - 113.

(16) Hattuşaş arşivinde bu krala ait epey malzeme ele geçmiştir (IV. Tuthalya'nın Fermanı, S. Alp, Belleten 43 (1947) s. 383; Hulaya nehri memleketi kralı Ulmi-Teşup ile muahede-Laroche, RHA 48, s. 41. IV. Tuthalya annallerinin Ranoşzek tarafından Polonya dilinde tercüme ve transkripsiyonu yapılmıştır.

Bu kraldan sonra başa III. Arnuvanda, ondan sonra da II. Şup-piluliuma geçecektir. Bu son kral zamanında Ege göçleri cereyan edecek ve Hitit devleti, MÖ. 1200 yıllarında bu göçler neticesinde yıkılacaktır (17).

Görülüyor ki, Anadolu, ele almış olduğumuz MÖ. 3000-1200 yılları arasındaki dönemde, hem Şark hem de Garp dünyasından etkilenmiş, bunun neticesi olarak da Şark ve Garp kültürlerini kendi potasında eriterek, Anadolu'ya has bir kültür haline getirmeyi başarmıştır.

(17) J. H. Breasted, *A History of Egypt*, London 1948 s. 464 - 504; James B. Pritchard, *ANET*, Princeton 1955, s. 262 - 263; H. Bossert, *Altkreta*, Berlin 1937, s. 58; R. O. Faulkner, *CAH II/2*, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 242-243; R. D. Barnett, *CAH II/2*, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 371; William Taylour, *The Mycenacans*, London 1972, s. 174; F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s. 227 vd; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s. 87 - 88; Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*. Çev.: Beral Madra, Ankara 1975, s. 21; R.A.S. Macalister, *The Philistines*, London 1914, s. 24; Michael C. Astour, *AJA* 69/3, 1965, s. 253 - 258.

MÜSLÜMANLAR'IN İSTANBUL'U FETHETMEK İÇİN YAPTIKLARI İLK ÜÇ MUHASARA

Yrd. Doç. Dr. Şahin UÇAR (*)

Sadece Ermeni tarihçi Sebeos'un bahsettiği ve başka bir seferle karıştırılmış intibai veren bir sefer sayılmazsa, ilk İstanbul muhasarası, Muaviye'nin halifeliği sırasında olmuştur. "Hicri 41 yılının ilk yarısında, 661 yazında Muaviye halife oldu. Bizans'a karşı daha valiliği zamanında başlattığı kara ve deniz savaşlarını fasılasız olarak ısrarla devam ettirdi. Gayesi Bizans payitahtını fethederek kesin neticeyi almaktı. Buna mukabil o sıralarda artık kendisine itaat etmiş bulunan Irak'taki otoritesinin kuvvetlendirilmesi vazifesini Küfe ve Basra'daki valilerine bırakmıştı." (1)

Bizans İmparatoru Konstans ise, Muaviye halife olduğu sırada ikametgahını batıya taşıyarak İstanbul'u terketmek kararına varmıştı. Zira takib ettiği Kilise siyaseti ile Ortodoks kilisesinin desteğini kaybetmiş ve bu yetmiyormuş gibi, 660'da kardeşi Theodosius'u önce papaz olmaya, yani o sırada birlikte yürüttükleri müşterek imparatorluktan çekilmeye, zorlamış ve bilahere öldürtmüş idi. Bu yüzden halk ondan nefret etmeye ve ona ikinci Kabil demeye başlamıştı. Bu şartlar altında İstanbul'da ikametten hoşlanmayan imparator, İtalya'ya giderek Lombardlar'la mücadeleye başladı. 663 temmuzunda Roma'da bir müddet kaldıktan sonra, Napoli'ye oradan da Sicilya'ya geçti. O sıralarda Sicilya da devamlı Arap taarruzlarına maruz kalıyordu. Konstans Siraküza'yı kendisine payitaht yaparak Sicilya'ya yerleşti. (2)

Böylece Muaviye, daha valiliği zamanında başlattığı ve fakat iç savaş sebebiyle yarım bırakmak zorunda kaldığı, Bizans'la mücadeleye yeniden başladı. Yakubi'ye göre H. 41 (M. 661-662) yılında,

(*) Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

(1) J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, terc: F. Işıltan, Ankara 1963, s. 53 - 54.

(2) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, New Brunswick, 1957, s. 109. (F. : 5)

Habib bin Mesleme bir Anadolu seferi yapmıştır. (3) Fakat diğer kaynaklar bu tarihte yapılmış böyle bir seferden bahsetmiyorlar.

Taberi'ye göre, ilk sefer 42 (662-663)'de Alanlar şe Bizanslılar'a karşı yapılmıştır. (4) Theophanes, Araplar'ın Anadolu seferlerinden ilk defa 6154 hilkat yılı vukuatında bahsetmektedir. Bu yıl, Selevki 974, hicri 43 yazına (663) isabet eder. (5) Yakubi (6) ve Elias'a (7) göre, Busr b. Ebi Ertat 43 seferinde Arap ordusunun kumandanı idi. Taberi bu habere, Vakıdı rivayetine göre Busr'un İstanbul'a kadar ilerlediğini fakat diğer otoritelerin bunu kabul etmediklerini, ilave ediyor. (7) Menbiç'li Agapius'ta, Vakıdı gibi, Basr'un İstanbul'a kadar gittiğini yazıyor. (9)

664 te Abdurrahman b. Halid b. Velid Kolonia'ya (10) (Aksaray) kadar ilerledi ve orada kışladı. Konstans kendisiyle birlikte Anatolicon Thema'sı askerlerinin mühim bir kısmını Batıya götürmüş olduğu için, Abdurrahman bu kadar rahatlıkla ilerleyebilmişti. (11) Abdurrahman, Kolonia'da kışladı ve Karalis gölündeki (Beyşehir gölü) Uzun Ada'ya başarısız hücumlar yaptıktan sonra, 665'te Anatolicon Theması'nın Karargahı olan Amorion'u muhasara etmesi için kuvvetlerinin bir kısmını orada bırakarak, Pergamum (Bergama) ve Smyrna'ya (İzmir) başarısızca hücum ettikten sonra Pessinus'u aldı. Aynı zamanda Busr b. Ebi Ertat'da bir deniz seferi yapmıştı. Herhalde denizden Abdurrahman'ın İzmir'e taarruzunu desteklemiş olsa gerekir. (13) Abdurrahman'ın bu akını sırasında, Ana-

-
- (3) Yâkûbî, Tarih, neşr: M. Th. Houtsma, Leiden, 1883, c. II, s. 239.
 (4) Taberî, Tarih el Rusûl ve'l-Mulûk, neşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1879-1898, c. VII, s. 16.
 (5) J. Wellhausen, Die Kämpfe der Araber mit den Romaern in der Zeit der Umajjaden, Philosophische Heft 4, Göttingen, 1901, s. 421.
 (6) Yâkûbî, a.g.e., c. II, s. 239.
 (7) Elias Nisibenus, Fragmente Syrischer und Arabischer Historiker, neşr: F. Baethgen, Abhandlungen für die Kunde des morgenlandes, VIII, No. 3, Leipzig, 1884, s. 25.
 (8) Taberî, c. VII, s. 27.
 (9) Menbiç'li Agapius, Kitab ül-Unvân, Histoire universelle, neşr: A. A. A. Vasiliev, Patrologia orientale V, VII, VIII, Paris, 1909, s. 488.
 (10) Kolonia Archelais'in mevkii hakkında bkz: W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, terc: M. Pektaş, İstanbul, 1930. s. 250.
 (11) E. W. Brooks, The Successors of Heraclius, Cambridge Medieval History, Cambridge, 1957, c. II, s. 396.
 (12) Pessinus, Sivrihisar'ın 12 mil güneyindeki Balahisar'dır. bkz: W. M. Ramsay, a.g.e., s. 245.
 (13) Taberî, c. VII, s. 67.

dolu'da iskan edilmiş olan bazı Slavlar (14) da ona iştirak ettiler; Abdurrahman böylece yine Bizans toprağında kışladı ve bilahere Emesa'ya (Hims) döndü ki, kısa bir müddet sonra da rivayete göre zehirlenerek öldürmüştür. (15)

Yakubi'ye göre, 46 (666-667) yılında, Malik b. Hübeire Anadolu'ya bir akın yaptı ve kışı da orada geçirdi. (16) 667 de Busr b. Ebi Ertat, Malatya'nın batısındaki Hexapolis bölgesini tahrip etti. (17) Bu malumat Arap kaynaklarında yoktur. Taberi'ye göre 47 (667-668) yılında Malik b. Hübeire bir Anadolu seferi daha yapar ve kış mevsimini de Anadolu'da geçirir. (18) Yakubi (19) ve Elias (20) ta aynı malumatı tekrar ediyorlar. Taberi'ye göre, ayrıca Abdurrahman b. el-Kayni de Yalvaç'da kışlamıştır.

İstanbul'un ilk muhasarası 49 yılında vukubulmuştur. Fakat Bizans kaynaklarından öğrendiğimize göre, bu ilk Kostantiniye seferi Vakıdî'nin itibar görmeyen 43 (663-664) seferi ve Sebeos'un yine aynı şekilde inandırıcı gözükmeyen 653 seferi sayılmazsa- Saborius'un isyanı sebebiyle başlayan 48 (668) seferinin devamı olarak telakki edilmesi gerekmektedir. Konstans bir isyan neticesinde Siraküza'da 15 temmuz 668 de katledilmiştir. (21) Armeniakoi thema'sının

(14) Muaviye İç savaşla meşgul olduğu sırada 658 de, Konstans bir balkan seferi yapmıştı. Bu seferden dönerken bir çok Slav kabilelerini de beraberinde getirerek Anadolu'ya iskan etdi. Bu tarihten sonra Anadolu'da Slavlar görülmeye başlamıştır. 665 te askerden kaçarak Abdurrahman idaresindeki Araplar'a iltihak eden bu Slavlar 5000 kişi idiler. bkz: Ostrogorsky, s. 105.

(15) E. W. Brooks, «The successors...» s. 396. Aslında bu seferin kronolojisi biraz karışık görünüyor. Taberi'ye göre, (c. VII, s. 67, 86) sefer 44 (634-635) de yapılmış olup, Anadolu'da kışlama 45 de, Hims'a geri dönüş ise 46 da vukubulmuştur. Fakat Yakubi'ye bakılırsa 45 de, Abdurrahman Psidia'daki Antakya'ya (Yalvaç) kadar bir akın yapmış ve kışı da orada geçirmiştir. Wellhausen'a göre (Die Kampfe. s. 422): «Abdurrahman'ın bu suretle iki sefer yapmış olması ihtimalinden bahsetmek güçtür; şayet o, h. 45 kışını Anadolu'da geçirmişse, o halde Anadolu seferini 44 de değil de 45 yazında yapmıştır. Çünkü 45 yılı ilkbaharda başlamaktadır. Şu halde Theophanes'in verdiği tarihler doğrudur: 45 yazı A. M. 6156 ya, Selevki 976 ya tekabül etmektedir. Theophanes'e göre de seferin devam ettiği kış A. M. 6157'ye denk gelmektedir. Geri dönüş 46 (666) da olmuştur.»

(16) Yakubi, C. II, s. 240.

(17) E. W. Brooks, «The successors...» s. 396.

(18) Taberi, c. VII, s. 84.

(19) Yakubi, c. II, s. 240.

(20) Elias Nisibenus, a.g.e. s. 26.

(21) Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 110.

kumandanı Saborius ta, Konstans II. idaresine karşı 668 de isyan etmiş bulunuyordu. Wellhausen'a göre «Konstans'ın hüküm sürdüğü son yazda (668) de Fedale sefere çıkmıştır.» (22)

Saborius, Muaviye'ye Sergios adında birini elçi olarak gönderdi. O sırada babası Konstans'a vekaleten İstanbul'da hüküm süren Konstantinos da mabeyincisi Andreas'ı bir takım hediyelerle birlikte Muaviye'ye göndererek, asiye yardım etmemesini istedi. Theophanes bu elçilerin Muaviye ile müzakerelerine dair bazı tuhaf tafsilat vermektedir. Muaviye evvela Sergios'la görüşür. Fakat Andreas'ı huzuruna kabul edince Sergios eski itiyadına kapılarak ayağa kalkar. Muaviye, Sergios'un bu hareket tarzını tenkid eder ve Sergios ta ertesi günü tavrını değiştirir. Bu yüzden Andreas ile münakaşa ederler ve Sergios, Andreas'a «hadım olduğu için bir kadından farksız ve saygıya değmez bir adam» olduğunu söyleyerek ona hakaret eder. Andreas da onu hayalarını sökmekle tehdit eder. Muaviye her iki taraftan da vergi talep eder ve en çok vergi verene yardım edeceğini, her iki tarafın da düşmanları olduğunu söyler. Andreas, Arabissos geçidinden geçerek Hexapolis yoluyla (Malatya'nın batısında bir bölge) geri döner. Dönüşü esnasında imparatorun adamlarına bu yoldan geçecek olursa Sergios'un tevkif edilmesi emrini verir. Sergios yolda pusuya düşürülür ve Andreas'a götürülür; böylece Muaviye'nin Saborius'a yardım vaadini de ulaştıramaz ve Andreas tarafından işkence edilerek öldülür. Saborius bu arada Hadrianopolis'e (73) kadar ilerler. Muaviye, Fedale b. Ubeydullah ile yardım birlikleri gönderdi. Konstantinos da Saborius'un isyanını bastırmak üzere Nicephoros kumandasında bir ordu göndermişti. Fakat Saborius, Hadrianopolis'te atının sakatlanması sebebiyle düşüp öldü ve böylece adamları tekrar Bizans idaresine geçtiler. Bu arada Fedale ancak Hexapolis'e kadar gitmişti ve buradayken Saborius'un ölmü haberini alarak sefere devam etmek için Muaviye'den yardım istedi. Muaviye oğlu Yezid kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi. (24) Yezid b. Şeceret el-Rehavi kumandasında bir de donanma göndermişti. (25) Arap kaynaklarında bu anlatılanlara dair herhangi bir malumat yoktur. Taberi'ye göre, Abdurrahman el-Kayni Yal-

(22) J. Wellhausen, «Die Kampfe.», s. 422.

(23) W. M. Ramsay'a göre (bkz: Anadolunun Tarihi Coğrafyası, s. 151 - 154) Hexapolis bölgesi Bolvadin ve Iğın arasındaki göller bölgesidir ve Hadrianopolis de Akşehir - Iğın arasındadır. Safranbolu'nun eski adı da yine Hadrianopolis idi.

(24) E. W. Brooks, «The successors..» s. 397.

(25) Taberi, c. VII, s. 86.

vaç'da kışlamış, Abdullah b. Kays bir yaz seferi yapmış ve Malik b. Hübeyre de bir deniz seferi yapmıştır. (26) Yakubi'ye göre ise Abdurrahman el-Utbi bir akın yaparak Yalvaç'a kadar erişti ki bu da Taberi'deki malumatın isim farkıyla tekrarından ibarettir. (27)

Taberi'ye göre, Yezid 49 yılında sefere çıktı ve İstanbul'a kadar vardı. Onunla beraber İbni Abbas, İbni Ömer, İbni Zübeyr ve Ebu Eyyub el-Ensari de bu sefere iştirak etmişlerdi. Ayrıca bu 49'da, Malik b. Hübeyre Anadolu'da kışlamış, Fadale, Cerebbe üzerine sefer yapmış ve orayı fethetmiş, Yezid b. Şeceret el-Rehavi de Suriye'lilerden müteşekkil kuvvetlerle bir deniz seferi yapmıştı. (28) Yukarıda anlatıldığı gibi Yezid b. Muaviye, Fadale'ye yardıma gönderilen yardımcı birliklerin başında idi ve sefere ancak 49'da çıkmıştı. İbnü'l-Esir bu hususta daha tafsilatlı malumat veriyor :

Muaviye, bu seferin kumandasını Sufyan b. Avf'a vermiş ve oğlu Yezid'e onunla birlikte gaza etmesini emretmiştir. Yezid bu sefere gitmek istemez, ağırdan alır -ki bu sırada Arap ordusu Kadıköy'de açlık ve hastalıktan ötürü çok ıstırap çekmektedir- Şam civarında Deyr-i Murran'daki ikametgahında ordunun çektiği sıkıntılarla alay eder :

«Çektikleri sanki benim umurumda, Kadıköyde humma ile çiçekten, Deyri Murran'da, Ümmü Gülsüm yanımda, halılar üstünde kafa çekerken.»

(Ümmü Gülsüm Yezid'in karısıdır)

Bu şiir Muaviye'nin kulağına gidince, diğerlerine isabet eden hastalıklara o da yakalansa bile, Yezid'i Fadale'nin yanına göndereceğine yemin eder. (29)

Yine İbnü'l-Esir'e göre, Ebu Eyyub el-Ensari bu sefer esnasında Kostantiniyye yakınında vefat etti ve surlara yakın bir yerde defnedildi. Kostantiniyye ahalişi onun ruhaniyeti namına yağmur duası yaparlar. Peygamberin bütün savaşlarına iştirak etmişti ve Siffin'de ve diğer seferlerinde Ali ile birlikte idi. (30)

(26) Aynı eser, c. VII, s. 86.

(27) Yakubi, c. II, s. 240.

(28) Taberi, c. VII, s. 86.

(29) İbnü'l-Esir, El-Kamil fi't-Tarih, neşr: C. Tornberg, Lugduni Batavorum, 1870, c. III, s. 457.

(30) Aynı eser, c. IIIr, s. 458.

Theophanes ve Agapius'a nazaran Yezid, Fadale'nin kuvvetlerine Malatya'da iltihak etmiş ve beraberce Kadıköy'e kadar gitmişlerdir. Wellhausen, Theophanes'in bu hususta yanlışlığı ve Yezid'in (İbnü'l-Esir'de de görüldüğü gibi) Kadıköy'e varmasından önce orada bir Arap ordusu bulunduğu kanatindedir. (31) Wellhausen bu seferi şöyle hülâsâ ediyor: «Theophanes'in İstanbul muhasarası hakkında bilgi vermemesi acıdır; buna karşılık düşmanların seferden geri dönerken kısa bir zaman için Amorion'u aldıklarını yazmaktadır.» Dikkati çeken bir husus ta boğazı aşmak için mutlaka bir donanma gerekmesine rağmen, böyle bir Arap donanmasından bahsedilmeyişidir. Seferin Konstans II. ile Konstantinos Pogonatos arasındaki hükümet değişikliği arasında meydana gelmiş olması Theophanes ve Isidoris'e göre kesindir. Bu hükümet değişikliği 6160 hilkat yılının sonbaharında (Selevki 980) olmuştur. Bu hicri 49 öncesine tekabül eder. Konstans'ın hükümette bulunduğu son yazda (6159) Fadale sefere çıkmış, fakat ancak Konstans'ın ölümünden sonra Kadıköy'e varabilmiştir. Orada 6160 kışında konakladı, ve büyük sıkıntılarla karşılaştı. Kıştan sonra 49 başlarında (669) da Yezid Kadıköy'de gelerek ona katıldı ve İstanbul'a hücum için ilerlediler. Küçük Asya'dan Suriye'ye dönüş te aynı yılın yaz aylarına rastlamış olmalı. Bu seferin iki kış bir yaz devam ettiği anlaşılmaktadır. (32) Yiyecek kıtlığı ve hastalık sebebiyle geri dönmeye mecbur oldular, fakat dönüşte Anadolu'dan geçerken Amorion'u fethettiler. Burada 5000 kişilik bir garnizon bırakıldı. (33) Fakat çok karlı bir kış gecesinde Andreas, Arap garnizonunu gafil avlayarak hepsini katletti. Ayrıca aynı yıl içinde bir Bizans donanması Suriye sahil şehirlerine bir karşı taarruz yapmıştı. (34)

50 yılında Fadale b. Ubeyd deniz yolu ile tekrar Marmara'ya geldi ve Kyzicus'ta (Kapıdağ yarımadası) kışladı. Kış son derece sert geçti ve Araplar çok müşkilat çektiler. Aynı zamanda Busr b. Ebi Ertat ve Sufyan b. Avf'ta Anadolu'ya yapılan mutad akınları tekrarladılar. Ertesi yıl (51) aynı suretle akınlara devam edildi. Fadale b. Ubeyd yine Anadolu'da kışladı, Busr b. Ebi Ertat bir yaz seferi (Sai-fe) daha yaptı. (35) Yakubi'ye göre, Muhammed b. Abdurrahman da bir akın yapmıştır. (36) 52 (672) yılında Sufyan b. Avf yine Anadolu

(31) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 422.

(32) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 423.

(33) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(34) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 423.

(35) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(36) Yakubi, c. II, s. 240.

seferine çıkar ve kışı da düşman arazisinde geçirir; Fakat bu yıl içinde vefat ettiğinden kumandayı Abdullah b. Mesadet el-Fezariye bırakmıştır. Bu Vakıdı rivayetidir ve Taberi, diğer bazı ravilerin kanaatine göre kumandanın Busr b. Ebi Ertat olduğu ve Sufyan'ın da bu sefere iştirak etmiş olduğunu ilave eder. (37) Ayrıca Muhammed b. Abdulah el-Sakafi kumandasında bir de yaz seferi yapılmıştır.

Bu yılın sonunda Muaviye, Batı Anadolu sahillerine bir donanma sevketti. Donanmanın bir kısmı İzmir'de diğer bir kısmı da Likya sahillerinde demirledi. Karadan ve denizden işbirliği yapılarak tertiplenmiş planlı ve uzun vadeli bir askeri hareket başlıyordu. (38) Yakubi 53'de Muhammed b. Malik'in bir akın yaptığını ve «Tarsus'un bu yıl fethedildiğinin söylendiğini» yazıyor. (39) Taberi'ye göre Abdurrahman b. Ümm'ül-Hakem kumandasındaki kuvvetler kışı Anadolu'da geçirmişlerdir. (40) Yine bu yıl içinde, Rodos'ta da bir müslüman kolonisi tesis olundu. Cünade b. Ebu Ümeyye kumandasındaki donanma ile Rodos seferi yapıldı. İstanbul'a yapılacak sefer için teferrüatlı ve iyi hazırlanmış bir plan mucibince hareket eden Araplar Deniz hakimiyetini temin edebilmek için stratejik ehemmiyeti olan bu adada devamlı birlikler bulundurdular. Bunlar ziraat ve hayvancılık yapmak suretiyle geçiniyor ve tehlike anında kaleye sığınıyorlardı. Denizden gelecek muhtemel ani taarruzları haber verecek gözcüler koymuşlardı. Bunlar Bizans'ı çok taciz ediyordu, zira böylece Bizans donanmasının yolu kesilmiş oluyordu. Muaviye Rodos kolonisini erzak, malzeme ve ücret bakımından gayet iyi finanse ediyordu. Taberi, bunların Muaviye'nin vefatından sonra yani ancak Yezid devrinde Adadan geri çekildiğini yazıyor. (41)

M. Canard, 54 (674) tarihinde Ervad adasının fethedildiğine dair Arap kaynaklarının verdiği haberi şöyle tenkid ediyor: «Arap memleka'arı karanlıktır Vakıdı'nın bir rivayetini nakleden Taberi'ye göre Cünadet İbni Ebi-Ümeyyet-il-Ezdi H. 54 - M. 674 tarihinde Arvad / Ervad denilen ve İstanbul civarında bulunan bir adayı fethetmiştir. Arapların bu adada yedi sene kaldıklarından ve ancak Muaviye öldükten sonra Yezid'in emriyle avdet ettiklerinden bahsedilir. Eğer Arap metinlerine bakılırsa, Brooks'un iddia ettiği gibi Arvad'ın Ro-

(37) Taberi, c. VII, s. 107.

(38) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(39) Yakubi, c. II, s. 240.

(40) Taberi, c. VII, s. 123.

(41) E. W. Brooks, The Arabs in Asia Minor, 641 - 750, Journal of Hellenic Studies, XIII, 1898, s. 187.

dos'dan başka bir şey olmadığına ve Taberi'deki ifadenin H. 53 - M. 673 te Rodos adasının Cünade tarafından fethi tarihinin alelade bir tekrarından ibaret olduğuna hükmetmek lazımgelir. Yezid'in bu adayı terketmesi hakkında her ikisinde de aynı mâlûmata tesadüf edilir. İstanbul'a yakınlık meselesi bu faraziyyeyi redde kafi bir sebep değildir, çünkü Arapların coğrafi tavsihatı çok defa keyfidir. Halkuki Theophanes'e göre Rodos fethiyle oradaki büyük heykelin bir Urfa yahudisine satılması o tarihten takriben yirmi sene evveldir. İşte tundan dolayı Wellhausen, Vakıdî'nin bahsettiği Arvad adasının Theophanos'da görülen Kyziqus'dan başka bir şey olmadığı fikrindedir. Bu meselenin halli kolay değildir, çünkü Arapların herhalde Rodos'la Arvad'ı birbirine karıştırmış oldukları anlaşılmaktadır.» (42)

Buna göre Ervad adasının Kapıdağ yarımadası olarak kabul edilmesi mümkündür. Müslümanlar İstanbul Muhasarası boyunca kış mevsimlerini Kapıdağ yarımadasında geçiriyorlardı. Fakat evvelce de gördüğümüz gibi Kapıdağ'ın işgali (50 (670) yılındadır. Fadale kışı da Kapıdağ'da geçirmişti. 51 yılında Fadale'nin yine Anadolu'da kışladığına dair haberi, (43) Fadale'nin yine Kapıdağ'da kışladığı şeklinde anlamak mümkündür. Zira hem Arap hem de Bizans kaynakları muhasaranın 7 yıl sürdüğünü yazmaktadırlar. (44) Theophanes ve Nicephorus İstanbul fethi için yapılan mücadelenin 7 yıl sürdüğünü yazıyorlar. Halbuki Theophanes barış anlaşmasının 678 de yapıldığını yazmıştır. Ostrogorsky, 674-678 arasında 5 yıllık bir muhasara olduğu ve Bizans kaynaklarının mücadeleyi Kapıdağ fethinden itibaren 7 yıl sürmüş olarak hesapladıkları kanaatindedir. (45)

Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adalarının fethi tamamlandıktan sonra, 54 yılında Fadale ve Abdullah b. Kays Girit'te kışladılar. (46) (O yılın kış mevsimi 674 yılına isabet eder) 674 baharında Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'in gemileriyle takviye edilen Arap filosu Ça-

(42) M. Canard, Tarih ve efsaneye göre Araplar'ın İstanbul Seferleri, Türkçe terc: İ. H. Danişmend, İstanbul Enstitüsü Mecmuası II İstanbul, 1956, s. 223.

(43) Taberi, c. VII, s. 111.

(44) Vakıdî rivayetine göre, muhasara 54 ilkbaharı ile 60 yılı arasında 7 yıl sürmüştür. Arap filosu 52 ve 53 tarihlerinde İstanbul önlerinde değilse bile yine de Bizanslılara karşı aksiyon halinde idi. Kronoloji hakkında fazla malumat için bkz: J. Wellhausen, «Die Kampfe...» s. 425.

(45) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 111.

(46) E. W. Brooks, «The successors...» s. 397.

nakkale boğazına girdi. (47) Gemiler haliç yakınına kadar ilerlediler ve karaya asker çıkardılar. Nisandan Eylül'e kadar orada kaldılar. Sonbahara kadar her gün deniz çarpışmaları oldu. Nihayet Araplar gemileriyle birlikte Kapıdağ'a çekildiler. Böylece Kapıdağ yarımadası donanmanın kışlık karargahı haline geldi. (48) Aynı yıl Abdurrahman b. Mesud ordusuyla Anadolu'da kışladı (49) ve yaz aylarında İstanbul civarına baskınlar yaptı. (50)

Her yıl baharın gelişi ile birlikte Arap donanması İstanbul önünde görünüyordu. 55 yılında Sufyan b. Avf Bizans toprağında (51) (Girit yakınında?) (52) kışladı. 56 (675-676) yılında Cünade b. Ebi Umeyye (Abdurrahman b. Mesud olduğu da söylenir) kumandasındaki Araplar Bizans toprağında kışladılar. Aynı yıl, Yezid b. Şecere kumandasındaki bir filo denizden, İyaz ibnü'l-Haris karadan, birer sefer yaptılar. (53) Ayrıca Malik b. Abdullah da Anadolu'da kışlamıştı. (54)

Bizans payitahtını bu muhasaradan «Grejuva ateşi» kurtardı. Bu yeni ve tesirli silah sayesinde Bizans donanması Arap donanmasından daha üstün hale geldi. Konstantinos İstanbul'u müdafaa edebilmek için Rum ateşi ile techiz edilmiş gemiler hazırlıyordu. Böylece ilk defa ateşli silahlar harp sahnesine çıkıyordu. Patlayıcı olan ve suda da yanabilen bu ateşin formülünü sadece Bizanslılar biliyorlardı ve Suriye muhacirlerinden Kallinikos isimli bir dülger tarafından icat olunarak tam o sırada tatbik sahasına konmuştu. «Grejuva ateşi» hususi tarzda imal edilmiş borular yahut sifonlar vasıtasıyla atılan ve düşman gemilerine çarpınca ateş alan patlayıcı maddelerden terekküp ediyordu. Bu ateşin hususiyeti su üzerinde dahi yanabilmesi idi. Uzun müddet hükümet bu ateşin terkinin sırrını ifşa etmedi: bu silah bir çok defalar Bizans donanmasının muvaffak olmasında amil oldu. (55) Bizans Payitahtı İstanbul, Araplar tarafından fethedilmekten bu silah sayesinde kurtuldu. Grejuva ateşinin

(47) L. Caetani'ye göre 673 nisanında, bkz: Chronographia İslamica, Paris, 1912, s. 587.

(48) E. W. Brooks, «The successors..» s. 397.

(49) Baethgen, Fragmente, s. 116.

(50) L. Caetani, Chronographia İslamica, s. 599.

(51) Taberî, c. VII, s. 171.

(52) L. Caetani, Chronographia İslamica, s. 608.

(53) Taberî, c. VII, s. 173.

(54) F. Baethgen, Fragmente, s. 116.

(55) A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Türkçe terc: A. M. Mansel, Ankara, 1943, s. 272.

terkibi en geç olarak IX. asırda yazılmış ve «Liber ignium a Marco Graeco descriptus» adını taşıyan latince bir versiyonda neşredilmiş olan bir risalede mahfuz kalmıştır. C. Zenghelis'e göre terkinin asli unsuru «Saltpetre» idi (Potasyum nitrat veya sodyum nitrat); böylece Kallinikos'un keşfi barutun icadına tekaddüm eden ateşli silahların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. (56)

58 yazında Cünade b. Ebi Umeyye kumandasında bir deniz seferi daha yapıldı. Bu herhalde İstanbul önlerindeki donanmayı takviye etmek için yapılmış olsa gerektir. Malik b. Abdullah komutasındaki kuvvetler de kara yoluyla bir Anadolu seferi yaptılar. Yezid b. Şecere İstanbul önlerindeki donanma savaşları sırasında öldürüldü. (57) İslâm donanması büyük kayıplar vererek çekildi. Rum ateşi karşısında muvaffak olmaları mümkün değildi. Donanma dönüş yolunda fırtınaya yakalanarak büyük kayıplar verdi. Akdeniz sahillerindeki bu fırtınada gemilerin çoğu da Sylleum (58) (Antalya'nın biraz doğusunda Serik civarında) kayalıklarına çarparak parçalandı ve bu felaketi takiben Bizans'ın denizcilik teması Cibyrrhaeotae donanması tarafından hücumu uğradı. Sadece birkaç Arap gemisi geri dönebildi. Menbiçli Agapius'un bahsettiği 54'deki deniz seferi bu vukuatla karıştırılmış olduğu intibahını veriyor. (59) Agapius'a göre Muaviye devrinin 14. senesinde, yani hicretin 54. senesine doğru Araplar Lykia'ya kadar bir deniz seferi açıp, orada karaya çıkmışlardır. Mukabeleye gelen üç Rum patriçisi Araplardan 30.000 kişi öldürmüşler ve donanmalarını yakmışlardı. Rumlar Grejuva ateşini ilk defa bu muharebede kullanmış ve bundan sonra da adet edinmişler. Agapius bu meselede ne Ervad'dan ne de İstanbul'dan hiç bahsetmemiştir. Marius Canard, «belki de başka bir seferin mevzuubahis olduğunu» (60) söylüyorsa da bunun İstanbul seferinin muvaffakiyetsizliği üzerine geri dönerken Arap donanmasının Pamphylia sahillerinde başına gelen felakete ilgili bozuk bir rivayet olduğu düşünülebilir.

G. Ostrogorsky'ye göre: «Bizans'ın 678'deki zaferi küçümsenemez, çünkü bir çığ gibi ilerleyen Arap istilası ilk defa şimdi gerçek-

(56) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine state, s. 112.

(57) Taberi, c. VII, s. 181.

(58) H. Ahrweiler, «L'Asie Mineure et les Invasions Arabes (VIIe - IXe siècles), Revue Historique, CCXXVII, Paris, 1962, s. 4 deki Arapların sefer yollarını gösteren haritada Sylleum bu mevkide gösterilmiştir.

(59) Menbiçli Agapius, Kitab ül-Unvan, s. 492.

(60) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 224.

ten durdurulmuştu. Arapların şiddetli hücumuna karşı Avrupa'nın müdafaası bakımından IV. Konstantinos'un bu zaferi bütün dünya tarihi ölçüsünde ehemmiyetli bir dönüş noktasıydı. Tıpkı III. Leo'nun daha sonra ve Charles Martel'in 732'de Poitiers'de, hristiyan dünyanın öbür ucunda, arapları yenisi gibi, Avrupa'yı müslüman istilası selinin basmasındar, kurtaran bu üç zaferin ilki ve aynı zamanda en önemlisi IV. Konstantinos'unki idi. Şüphe yoktur ki, İstanbul'un o zaman tecrübe ettiği Arap taarruzu en sert ve en hareketlisi idi ve Bizans payitahtı müslüman taarruzuna karşı son engel idi. Gerçek bu ki o sadece Bizans imparatorluğunu değil, fakat bütün Avrupa medeniyetini kurtardı.» (61)

Theophanes, Muaviye'nin barış talebine Merdailer'in isyanını sebep olarak gösteriyor. (62) Müslüman donanmasının imhasından sonra bir Rum donanması Suriye sahillerinde demirledi. Sur ve Sayda sahilleri karşısında demirleyen donanma sahile asker çıkarmış olsa gerektir. Zira Bizanslıların tahrik ettiği Merdailer'in isyan ederek Lübnan dağlarını işgal ettiği, Cebel-i Celil'den Cebel-i Esved'e kadar istilanın yayıldığı bildiriliyor. (63) H. Lammens'e göre Arapların Anadolu'ya taarruzlarını durdurmak gayesiyle imparator'un tahrik ettiği bu Merdailer isyanı, 56 yılında başlamıştı. (64)

(61) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine state, s. 112.

(62) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 429 - 430.

(63) Agapius, Kitab ül - Unvan, s. 493.

(64) H. Lammens, «Etudes sur la reigne du califa Omayyade Moaviya I er» Melanges de la Faculté orientale de Beyrouth, I - III, Beyrut, 1930; passim. 14 - 21.

Merdailer hakkında bilgi Belazuri, Theophanes ve Nikeforus'da vardır. Diğer bilgiler ya bunların aynı ya da güvenilmezdir. Merdailer Siyah Dağda, Amanus'da yerleşmişlerdir. Bu dağın ismi Aramice Ukame, arapça biraz değişmiş şekli «el-Lukâm»dır. Orada (Curcuma? diye bir şehilde, bayas? civarındaki kükürt çukurlarının yakınında, Gurgum'da oturuyorlardı.) Araplar tarafından daha sonra Ceracima diye isimlendirildiler. Seyları hakkında malumat sahibi değiliz. Hristiyan idiler ve Bizans hizmetinde bulunarak Heraklios'dan, bu yana Bizans sınır hattını koruyorlardı. Arapların Kilikyaya ilk saldırılarında Merdailer adından bahsedilmemektedir. Fakat Merdailerin Muaviye ve emirlerinin sefer dönüşü yollarını tehlikeye düşürdüğü kabul edilmelidir. Merdailer'den ilk defa Theophanes, 6169 tarihinde bahseder. Yine Theophanes 6176'da Muaviye ve daha sonra Abdül Melik'in Bizanslılarla yaptığı anlaşmalarda Merdailerin varlığından bahsetmektedir. Arap kaynakları ise, ancak Abdül Melik'in Justinian'la yaptığı anlaşmada bunların varlığından bahsetmektedir. Bu hususta bkz. J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 426.

Gerek donanmanın uğradığı felaket gerekse Merdailer isyanı, halifeyi barış talep etmek zorunda bıraktı. Muaviye yılda 3000 dinar, 50 harb esiri ve 50 safkan at vermeyi taahhüt etti. Nikeforus'a göre 30 yıllık bir barış anlaşması yapılmıştı. (65)

Muaviyeden sonra müslümanlar Anadolu'ya muhtelif akınlar yapmakla beraber, İstanbul'u yeniden muhasara edebilmek için hazırlıklara ancak Velid devrinde yeniden başlamışlardır (705-715). Fakat 715 şubatında Velid vefat ettiğinden, İstanbul seferi projesini gerçekleştiremedi. Ancak ondan sonra halife olan kardeşi Süleyman da onun izinden gitti. Müslümanların hazırlıkları süratle inkişaf ediyordu. Taberi'ye göre 97 (715-716) yılında halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik kara yoluyla Ömer b. Hübeyle'de donanma ile harekete geçti. (66) J. Wellhausen, Mesleme'nin bu tarihten biraz daha önce harekete geçtiği kanaatindedir. (67) Menbiçli Agapius'ta Mesleme, Süleyman b. Abdülmelik devrinin daha ilk senesi içinde yola çıkmış gösterilmekte ve bu da Wellhausen'in 97 senesi girmeden evvel hareket ettiği hakkındaki faraziyesini teyid etmektedir. Agapius'a göre Anastasios, askerin isyanını haber alınca İznik'e iltica etmiş ve oradan Mesleme'ye elçi göndererek Süleyman'ın, Arap askerleriyle kendisine yardım etmesini rica etmiştir. (68)

Mesleme, 715 sonlarında Hısn el-Sakalibe'yi (69) (Loulon) fetretti. Bu kale, Toros geçitlerine hakim olan fevkalade ehemmiyetli bir mevkiydi. 716'da Süleyman, Mesleme ordsunun öncüsü olarak Anadolu'ya gönderildi. (70) M. Canard'a göre, Agapius'taki, Anastasios'un Mesleme'den yardım istediğinde bahsi geçen, Süleyman'dan maksat halife değil bu Süleyman olmalıdır. (71) Süleyman Galatia'daki Amorion önünde kamp kurdu. Theophanes, Leo'nun Amo-

(65) J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 425.

(66) Taberi, c. IX, s. 1309.

(67) J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 440.

(68) Agapius, *Patrologia Orientale*, s. 501.

(69) E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, terc: F. Işıltan, İstanbul, 1970, s. 42'de Loulon'dan bahseden Honigmann'a göre Loulon'un harabeleri Ulukışla yakınındadır. W. M. Ramsay'a göre ise (Anadolunun Tarihi Coğrafyası, s. 391), Hısn el-Sakabile Loulon'dur ve Slavlar'ın (Sclavinia-lıların) şehri manasına gelir.

(70) E. W. Brooks, «The Successors...», s. 417.

(71) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 251.

tion önlerinde Süleyman'la ve Baccharos (72) (Bahteri) isminde biriyle giriştiği müzakerelerden bahseder. (73)

Süleyman Amorion'u muhasara ettiğinde, Şehirde garnizon yoktu; surların kuvveti ve halkın cesareti sayesinde uzun müddet direndiler. Leo'nun Theodosios'a itaat etmediğini ve elinde güçlü birlikler bulunduğunu öğrenen Arap kumandanı imparatora karşı onunla müşterek hareket etmeye ve onun birliklerini desteklemeye karar vererek Leo'ya şöyle bir mektup yazdı: «Tahta sizin layık olduğunuzu biliyoruz. Gelin bizi görün tahtı elde etmenize yardımcı olalım; ve böylece iki millet arasında gerekli olan barışı beraberce kuralım.» Leo ona, «Amorion muhasarası ile bu sulhçu tavrın birbirine uymadığı», cevabını verdi. Süleyman yeminle, Leo gelir gelmez muhasarayı kaldıracaklarını, kendisi ve maiyetinin emniyetinin de temin olunacağını va'detti. Hırslı bir insan olan Leo, 300 şövalye ile yola çıktı. Araplar onu taziz için kendisini silah elde beklediler. Geldiğini görünce kamplarından 500 adım ileriye savaş düzeninde çıktılar ve onu imparator olarak selamladılar. Arapların Leo'ya gösterdiği teveccühü surlardan seyreden Amorion ahalisi büyük bir heyecana kapıldı. Artık sulh anlaşmasının maddeleri düzenlenecek. Leo kendi grubuyla ayrı bir yerde kamp kurmak istedi ve 3 gün boyunca Arap kumandanlarıyla müzakereler yapmaya gitti. Bu arada verilen söze rağmen muhasara devam ediyordu. (74)

Araplar, Bizans'a karşı vaktiyle Saborios'u kullandıkları gibi şimdi de Leo'yu kulanmak istiyorlardı. Buna mukabil, Theodosios'a isyan etmiş olması sebebiyle Amorion'lularla arası açık olan Leo, şehir ahalisi ile anlaşmak için bu muhasaradan istifade etti. Şehirdeki din adamları ile gizlice görüşerek onları kurtaracağını vaad etti. (75)

(72) Agapius, Amorion'dan bahsetmez, ancak Süleyman'ın ikinci yılında Mesleme'nin Süleyman b. Muad ve Bahteri-ibnü-l Hasan kumandasındaki öncü kuvvetlerini takiben İznik'e kadar gittiğini yazıyor. Herhalde Theophanes'teki Baccharos ile Bahteri aynı zatdır. Sonra Leo -herhalde İznik havalisinde- Süleyman-ibni-Muad ile buluşup görüşür ve onun delaletiyle Mesleme'nin huzuruna kabul edilir. Ondan sonra da İznit üzerine yürür, Theodosios'un askerini bozup, oğlunu öldürür. bkz: Agapius, Kitâb'ül-Unvân, s. 501.

(73) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 225.

(74) Lebeau, Histoire du bas Empire, neşr: M. St. Martin, Paris 1824 - 1836, c. VII, s. 98.

(75) Kitab el-Uyûn'da verilen malumata göre de Amorion ahalisi Leo'ya tabi olmak istemezler. Ancak Arap tehlikesi sebebiyle bunu kabullenmek zorunda kalmışlardır. bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718 from Arabic sources», Journal of Hellenic Studies, XIX, 1899, s. 22.

Araplar hakikatte hem Leo'yu hem de Amorion'u ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu arada Mesleme gittikçe yaklaşıyordu. Leo, Arapların elinden kurtulabilmek için güya bizzat Mesleme ile görüşmek üzere 300 süvari ile yola çıktı. Kaçmaması için kendisinininkinden daha kuvvetli bir Arap birliği ona refakat ediyordu. Fakat kamp dışına çıktıklarında Leo bunları gafil avlayarak ellerinden kaçıp kurtulmaya muvaffak oldu. Bunlar, döndüklerinde Süleyman aleyhinde dedikodu ettiler; «Bu duvarlar önüne ne yapmaya geldik. Neden etrafı yağma etmiyoruz» diyorlardı. Çadırlarını yakıp dağıldılar. Kendi ordusuna ulaşan Leo, Arapların geri çekildiğini öğrendi, ancak Mesleme'nin gelip kuşatmaya devam edeceğinden korkarak, Nicetas adlı bir kumandan idaresinde 800 askerini Amorion'u müdafaa etmeye gönderdi ve şehirden kadın ve çocukların uzaklaştırılmasını emretti. Sonra Arapları yenecek kadar güçlü olmadığını hissederek Psidia dağlarına çekildi. Bu sırada Mesleme Kapodokia'ya girmişti. (76) Leo Mesleme'ye elçi göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi. Mesleme, her ne kadar Leo'nun Amorion'a bir garnizon yerleştirmiş olduğunu duyarak sukut-ı hayâle uğramışsa da, Leo ile müzakereye devam etmiş ve Bizans imparatoruna karşı Leo'yu kullanmak istediğinden, onun desteğini kazanmak ümidiyle işgal ettiği bölgelerin yağma edilmesini yasaklamıştı; Leo kendisini görmeye geldiği takdirde, yapılacak sulh anlaşmasının tatminkar şartları olacağını vaadetti. Leo bu hususta mutabık gibi görünüyordu elçi ve mektuplarla Mesleme'yi oyalayarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Nihayet şansını denemeye karar vererek İstanbul'a gidip tacı ele geçirmek için İzmit'e kadar ilerledi. (77) Leo, Mesleme ile anlaşmış gibi görünürse de, her şeyden evvel kendi hedefini takib ederek İzmit üzerine yürümüş ve orada kendisiyle mücadele etmek için gelen Theodosios'un oğlunu esir etmiştir. (78) Daha sonra Leo Üsküdar üzerine yürüdü. Bir takım müzakerelerden sonra Theodosios, hayatının bağışlanması şartıyla, senatonun tahttan feragat etmesi teklifini kabul etti. Leo 716 martında Ayasofya'da imparatorluk tacını giydi. (79)

(76) Lebeau, Histoire du bas Empire, c. XII, s. 107.

(77) Lebeau, Histoire du bas Empire, c. XII, s. 108.

(78) Mesleme'nin Anadolu harekâtı sırasında Leo'nun ona bir takım diplomatik oyunlar oynadığı hususunda bütün kaynaklar ittifak etmektedir. Me-cela, Agapius'a göre, (Kitab'ül-Unvân s. 501), Leo Süleyman b. Muad'ın delaletiyle İznik civarında Mesleme ile görüşmüş ve ondan sonra da İzmit üzerine yürüyüp orada Theodosios'un askerini bozmuştur.

(79) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 225.

Bu arada Mesleme kışı Anadolu'da geçirmişti. Ömer b. Hübeyre kumandasında ki donanma ise Kilikia'ya kadar gelmiş ve orada kışlamıştı. Bahar gelince Mesleme, Bergama ve Sardes'i fethetti; Theophanes'e göre Mesleme Leo'dan boşboşuna bir haber beklemişti. Nihayet onun kendisini aldattığını anlayınca Abydos'a (Nâra) gitmiş ve Ömer b. Hübeyre kumandasındaki İslâm donanmasının yardımı ile Trakya'ya geçmişti. (80) 716 yılında 15 ağustosta İstanbul muhasarası başladı. (81)

İslâm ordusu İstanbul'un aşılması imkansız surları önünde yerleşti. Surların giriş çıkışları kontrol altına alındı mancınıklar yerleştirildi. Kitab'ül-Uyûn'un müellifine bakılırsa, Mesleme'nin getirdiği harb aletleri arasında petrol de vardı. (82) E. W. Brooks, muhasaralarda petrolün müdafaa maksadıyla kullanıldığını, ancak hücum maksadıyla kullanıldığına dair herhangi bir misal bilmediğini söyleyerek bu hususta şüphe izhar ediyor. (83) M. Canard ise, buna misal olarak Baybars'ın Markab muhasarasını veriyor ve «petrolün meydan muharebelerinde bile kullanıldığını ilave ediyor. (84)

Enteresan bir husus da Mesleme'nin, muhasara esnasında ordunun iâşesini temin için, İstanbul'a varıncaya kadar her süvarinin atının terkisinde bir miktar darı taşımasıdır. (85) Mesleme, bu da-

- (80) Mesudi, Muruc uz-Zeheb, neşr: P. Courteille (Paris 1863) c. II, s. 317. Ayrıca bkz: Süryani Mihail, Chronique, Fransızca'ya terc: J. B. Chabot (Paris 1905) c. II, s. 485.
- (81) M. Canard, (Arapların İstanbul seferleri s. 224), J. Wellhausen'in bu seferin kronolojisini katı olarak tesbit ettiğini kabul ederek neticeyi şöyle hülâsa ediyor: «Bu sefer Theophanes'e göre 6208, 6209 ve 6210 seneleri boyunca devam etmiş ve Mesleme, 5 eylül 715 tarihinde başlıyan H. 97 senesi iptidalarında yola çıkmıştır. Hicretin 98 tarihinde ve miladın 716 senesi ağustos ayında İstanbul'u muhasara etmiş ve hicri 99 senesinin miladi 14 ağustos 717 tarihinde başlıyan ikinci ayında (=Safer'ce), yani 717 senesi eylül ayında vefat etmiş olan halife Süleyman'ın son günlerinde muhasarayı kaldırmıştır.» Halbuki E. W. Brooks'a göre sefer 716-718 yılları arasındadır; zira Leo 717 martında ve muhasaradan birkaç ay önce imparator olmuştur. (bkz: «The Successors..», s. 417 ve «The Campaign of 716 - 718 from Arabic sources», s. 24). Bunların münakaşası için bkz: J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 440 - 442.
- (82) E. W. Brooks, «The campaign of 716 - 718 from Arabic Sources», Journal of hellenic studies, XIX, 1899, s. 21.
- (83) Aynı eser, s. 21 deki 2 nolu dipnot. ????
- (84) M. Carard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 252'de 98. dipnot.
- (85) Taberî, c. IX, s. 1315. Kitab'ül-Uyûn'da yer alan bir çok garib teferruat Taberî'de kısaltılmış olarak yer almakta ve her iki kaynağın da aynı rivayetleri kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 21.

rının yenilmesini yasaklar; darının ekilmesini ve hasat mevsimine kadar askerin yağma akınları ile geçinmesini emreder. (86)

Mesleme İstanbul'u muhasara ettikten sonra Leo'dan bir sulh teklifi geldi. Ancak Mesleme bu teklifi kabul etmedi ve halifeden yardımcı kuvvet istedi. Kitab ül-Uyün'da, bu sulh görüşmelerine dair bir çok garip tafsilat vardır. Güyâ Leo, Mesleme'yi kandırarak ordunun erzakını yakmaya ikna etmiş, hatta bu erzakın bir kısmını İstanbul'a taşımak için Mesleme'den izin almıştır. Aynı rivayet kısaltılmış olarak Taberi'de de vardır. Buna göre Mesleme, İstanbul'u muhasara ettikten sonra Leo'yu Amorion'dan getirir; onunla anlaşır ve kendi himayesinde olan Leo'yu impâratör olarak kabul etmeleri için Bizanslılara baskı yapar. Kısaca Leo Mesleme'nin casusudur, ama onun sayesinde imparatorluğu elde ettikten sonra ihanet eder. (87) Halbuki İstanbul muhasarasından aylarca önce Leo imparatorluğu elde etmişti. Bu arada Amorion müzakerelerinde bahsi geçen Süleyman b. Muad da Leo'nun ihaneti yüzünden şüpheli görülür ve intihar eder. Kitab ül-Uyün'da, bu müzakerelerde rol oynayan bir şahıs olarak, Abdullah el-Battal da zikrediliyor. İbni A'sam'ül-Küfi ise ondan «Battal b. Ömer» diye bahsediyor. E. W. Brooks, sadece bazı kilise zabıtlarından bilinen «Kırk kulaçlık adam» lakaplı bir Yahudinin İstanbul muhasarası esnasındaki sulh müzakerelerinde Leo'nun elçisi olarak gösterilmesi sebebiyle, bu malumatın tamamen uydurma olmayıp teferruatı meçhul kalan bir takım bozuk rivayetler olduğuna hükmeder. (88) İbnü'l-Esir de böyle bir sulh müzakeresinden bahsediyor. (89) İbni Asem ül Kufi'ye göre de bir çok sulh müzakereleri olmuş ve Leo haraç vermeyi kabul etmişse de taraflar anlaşmamışlardır. (90)

Mesleme'nin istediği yardımcı kuvvet, 1 Eylülde Süleyman isimli birisinin idaresindeki 1800 yelkenli gemiden mürekkebe donanma İstanbul'a geldi. (91) İslâm donanması Haliçten itibaren Marmara surları önündeki bütün sâhayı kaphyordu. (92) Bu ikinci filonun gelmesinden 2 gün sonra şiddetli bir lodos çıktı ve gemileri demir al-

(86) Aynı eser, s. 1316.

(87) E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 24.

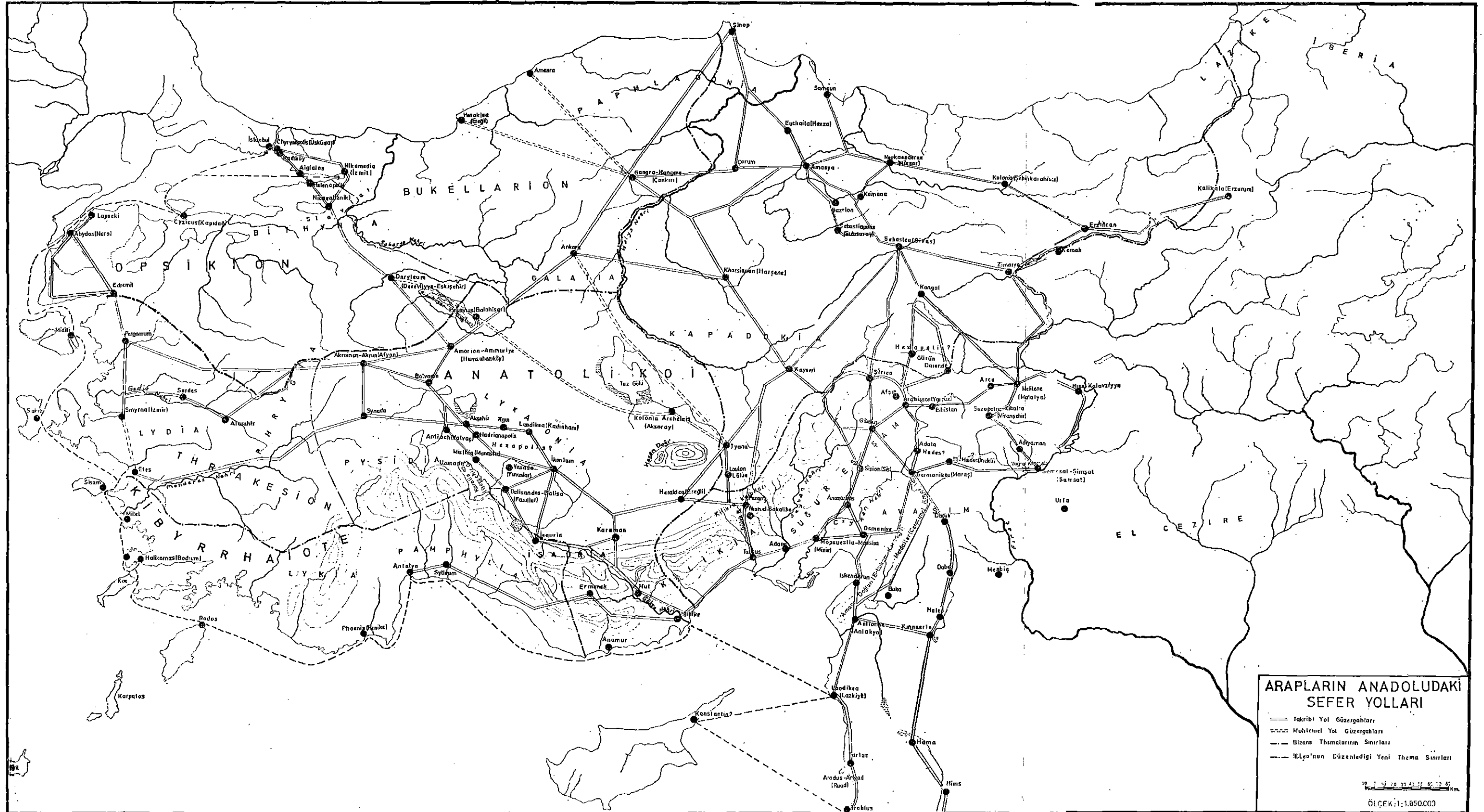
(88) E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 26.

(89) İbn ül Esir, c. V, s. 27.

(90) İbni Asem ül Kufi, Kitab ül Fütuh, Topkapı Sarayı III. Ahmed ktp. No: 2956, c. II, s. 162.

(91) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

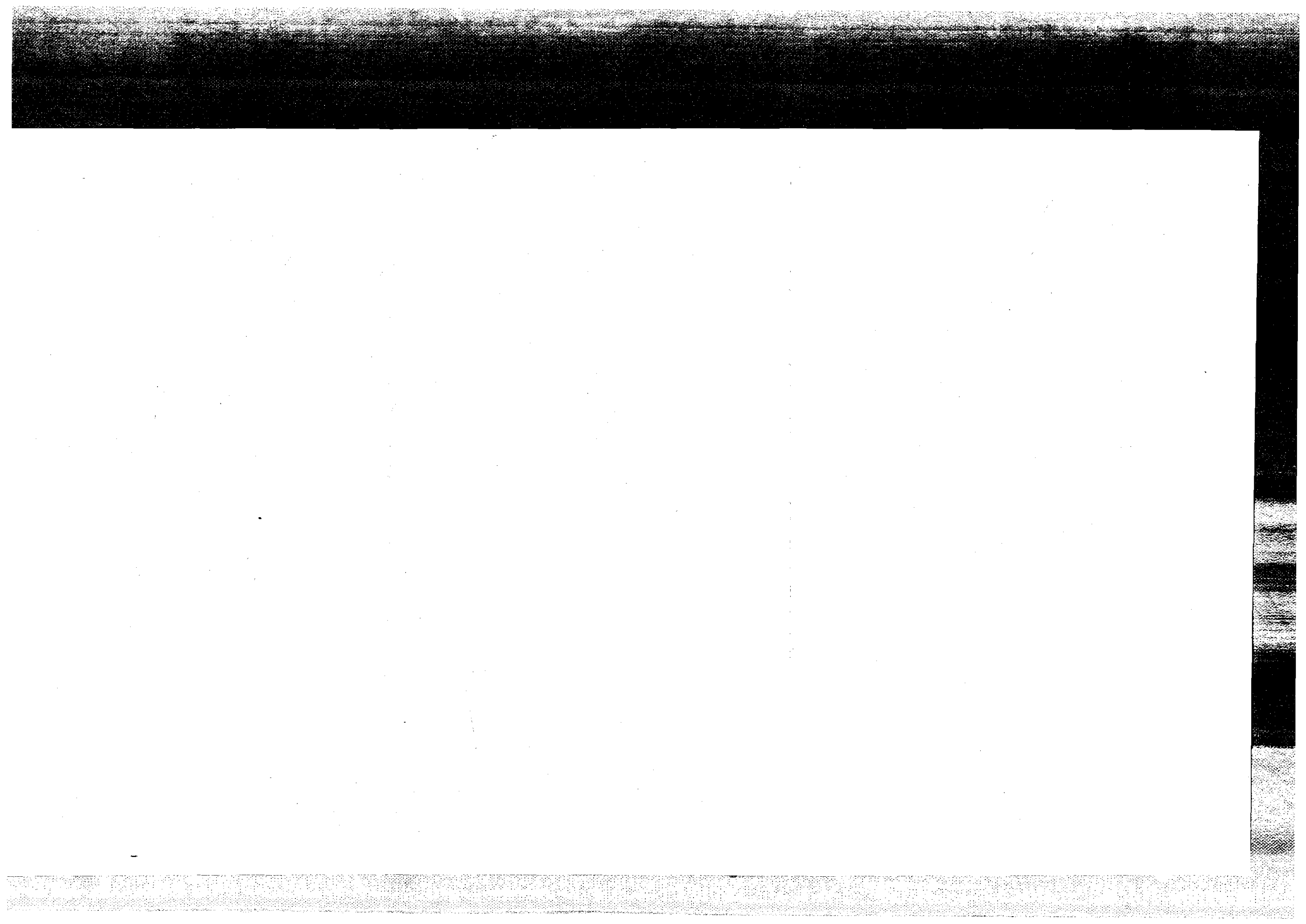
(92) Lebeau, Histoire du bas Empire, c. XII, s. 116.

ARAPLARIN ANADOLUDAKİ SEFER YOLLARI

- Takribi Yol Güzergahları
- - - Muhtemel Yol Güzergahları
- Bizans Temaclarının Sınırları
- Mu'alla'ın Düzenlediği Yeni Tema Sınırları

ÖLÇEK: 1:1.050.000

mak zorunda bıraktı. Bu yüzden gemilerin bir kısmı Trakya sahillerine bir kısmı da Kadıköy'e gittiler. Bu sırada Erzak ve malzeme gemileri, ağır olmaları sebebiyle ve boğazın akıntılarında iyi hareket edemediklerinden savaş gemilerinden ayrılmak zorunda kaldılar. Bu fırsatı değerlendirerek Bizans donanması, bizzat Leo bir sürat gemisine binmiş olduğu halde, bu geride kalan gemilerin arasına dalarak grejuva ateşiyle hepsini tahrip ettiler. 20 erzak gemisi karaya oturdu kalanlarda yükleriyle birlikte yanıp mahvoldu. Savaş gemilerinin bir kısmı da şiddetli lodos yüzünden Marmaradaki adalara çarparak parçalandı. Bu arada Leo tahta dubalar kullanmak suretiyle halice bir zincir çekti. İmparatorun maksadı İslâm donanmasını halice çektikten sonra bu zincir vasıtasıyla çıkışı kapatarak hepsini yakmaktı. (93)

Müslümanlar ertesi gece yeniden hücum etmeyi planlamışlardı; ancak grejuva ateşiyle imha edilen erzak gemileri yüzünden cesaretleri kırılmıştı. Tekrar hücum etmekten vazgeçerek, geri çekildiler ve surlardan iki buçuk fersah uzaklıkta demirlediler.

Bu sefer karadan yapılan taarruzlar başladı. Mesleme'nin bu kuvvetli surlar karşısında beklemekten başka yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Ayrıca mahsurların, uzun bir muhasara ihtimaline karşı, Anastasios devrinden itibaren çeşitli tedbirler almış olduklarını biliyoruz. Üstelik Müslüman donanmasının getirdiği erzak gemilerinin bir kısmı fırtına esnasında telef olmuş bir kısmı da Leo tarafından zapt edilmişti. O sene kış erken geldi ve o uzun sürdü; 110 gün boyunca karlar erimedi. Çok şiddetli soğuklar sebebiyle çok sayıda at ve deve telef oldu. Ordunun barınabilmesi için barakalar yapmak ve toprak altında mağralar kazmak zarureti hasıl oldu. Askerler açlıktan kırılıyordu. Yük hayvanlarını, ağaç kabuklarını ve hatta at takımlarının derilerini bile yemek mecburiyetinde kaldılar. (94)

İlkbaharda Sufyan kumandasındaki 400 gemiden mürekkeb Mısır filosu geldi. Gemiler silah ve buğdayla yüklüydü ve ayrıca sürat gemileri de vardı. Grejuva ateşinden korkan Sufyan İstanbul'a gitmeyerek tehlikeden uzak bir körfezde demir attı. İki gün sonra Yezid kumandasında 300 erzak gemisi daha geldi. (95) Fakat bir ihanet

(93) Aynı eser, c. XII, s. 117.

(94) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226. Ayrıca bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 29.

(95) LeBeau, «Histoire du Bas - Empire», c. XII, s. 118. Arap rivayetlerinde bu isimlerden bahsedilmiyor.

bu yardımların Mesleme'nin eline geçmesine mani oldu. Müslüman donanmasındaki hristiyan tayfalar isyan ederek ele geçirdikleri gemilerle, geceleyin İstanbul'a geldiler ve Leo'ya Arap donanmasının yerini haber verdiler. Bu fırsattan istifade eden Leo, hafif sürat gemilerini sifnoforlarla donatarak Mesleme ordusuna yardıma gelen İslâm donanmasına hücum etti. Müslüman donanmasına yaklaşınca bu gemiler ateş püskürtmeye başladılar ve büyük bir yangın çıkardılar. Yanmaktan kurtulan gemiler de zaptedildi ve bunlardaki Erzak İstanbul'a taşındı.

Theophanes'e göre Merdasan isminde birisinin kumandasında İzmit'e kadar ilerleyen bir yardım ordusu da Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek darmadağın edildi. (96) Taberi'ye göre 98 (716-718) yılında Burgân (Bulgarlar) Meslemeye hücum ettiler. Bunun üzerine halife Süleyman, Mesade veya Amr b. Kays kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi; ancak bu ordu da Slavlar tarafından pusuya düşürüldü. (97) Taberi, sonunda Slavlar'ın dağıldığını söylüyor. Burada bahsi geçen Mes'ade ile Theophanes'in bahsettiği Merdasan aynı şahıs olmalıdır. Mesade'nin Slavlar tarafından pusuya düşürülmesi de mümkündür; zira Slavlar'ın Bithynia'da (İzmit civarında) iskan edilmiş olduklarını biliyoruz. Theophanes Bulgarlar'ın Bizans'ın yardımına gelmediğini aksine Araplar tarafından kendi memleketlerinde baskına uğradıklarını yazar. Ömer b. Hübeyre Bulgarlar'ın ülkesine taarruz etti; ancak Bulgarlar tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı. (98) Herhalde açlık sebebiyle büyük sıkıntılar çeken Araplar, Bulgar memleketlerini yağma ederek bu sıkıntıdan kurtulmak istemişlerdi.

Üstüste gelen bir çok felakete rağmen Mesleme inatla muhasarayı devam ettiriyordu. Fakat 99 yılının ikinci ayında (Eylül 717) Halife Süleyman vefat etti ve yeni halife Ömer b. Abdülaziz, Mesleme'ye muhasarayı kaldırıp dönmesi emrini gönderdi. (99) Kitab-ül-Uyûn'a göre Mesleme'ye dönüş emrini götüren «berid»e (Posta habercisi), şayet Mesleme muhasarayı kaldırmak istemezse dönüş emrini askere bizzat tebliğ etmesi emrolunmuştu. Her şeye rağmen Mesleme muhasaraya devam etmek istedi ise de bu vaziyet karşısında çaresiz kalarak dönüş emrini verdi. (100)

(96) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

(97) Taberi, c. IX, s. 1317.

(98) J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 441.

(99) Taberi, c. IX, s. 1346.

(100) Anonim, Kitâb ül-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâr el-Hakâik, neşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1869, s. 39.

M. Canard'a göre, «Leo'ya nisbeten Mesleme cidden acınacak bir zavallı vaziyetindedir. Meydana çıkarılması bizim için pek basit bir takım hilelere aldanıvermiştir: Leo'nun Mesleme'yi Arap ordusu erzakının yakılmasına hakikaten ikna etmiş olması pek muhtemeldir; İbn-ül-Esir'in kaydettiği bir rivayete nazaran Leo'nun hilesi İstanbul'un iaşesini temin ettirmiş olmasından ibarettir. Fakat şu da muhakkaktır ki Mesleme kolayca aldatılabildiği için, Leo onu istediği gibi oynatabileceğini iyice anlamıştır. Herhalde Kitabü-I-Uyûn'un müellifi, Mesleme'nin aciz bir adam olduğundan bahsetmekle hakikatı tamamiyle ifade etmiş demektir.» (101) Halbuki Kitab'ül-Uyûn'un verdiği masal kabilinden teferrüata inanmak mümkün olmadığı gibi böyle bir hüküm vermek te mümkün değildir. Leo'nun bir takım erzak gemilerini zaptetmesi lodos fırtınası sayesinde mümkün olmuştur ve bu meselenin yegane kabul edilebilir izah şekli de budur. Peşpeşe gelen bir sürü tabii afet karşısında Meslemenin yapabileceği hiç bir şey yoktu. Leo'nun muktedir bir asker ve usta bir siyaset adamı olduğu kabul edilebilir. Ancak bu hikayede Mesleme'nin aciz bir insan olduğunu gösteren -Kitab-ül-Uyûn'daki uydurma teferruat sayılmazsa- hiç bir unsur yoktur. Söyleyebileceğimiz yegane makul şey, bunun talihsiz bir sefer olduğudur.

Theophanes'e göre dönüş yolunda da talihsizlik Arapların yakasını bırakmamış ve fırtınaya yakalanan donanma bir taraftan da Bizanslıların taarruzlarına uğrayarak tamamen mahv olmuştur. Buna göre sadece beş gemi Suriye'ye geri dönebilmiştir. (102)

Muahhar Arap ve Türk tarihçilerin eserlerinde Mesleme seferine ait bir çok efsanevi hatıralar bulmak mümkündür. (103) Bilhas- sa Mesleme'nin İstanbul'da yaptırdığı söylenen bir cami ile ilgili pek çok kayıt bulmak mümkündür; Galata camisini ve hatta Galata kulesini Mesleme'nin yaptırdığını söyleyenler de vardır. (104) Bu sefer esnasında ismi geçen Abdullah el-Battal'ın kahramanlıklarına dair destani bir edebiyatın Türk halkı arasında çok popüler olduğu da hatırlanabilir. Ostrogorsky'e göre meşhur Bizans destanı Digenes Akrites'te de müslümanların Anadolu'ya yaptıkları muhtelif seferlere ait akislerin bulunduğu isbat edilmiştir. (105)

(101) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 231.

(102) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

(103) Bu efsanelerle ilgili fazla malumat için bkz: M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 231 - 236.

(104) Aynı eser, s. 255.

(105) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 132.

Türk Kültürü'nün Mimarlarından :

ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL ÜNVER'İN ARDINDAN

(17 Şubat 1898 - 14 Şubat 1986)

Doç. Dr. Fuat YÖNDEMLİ (*)

Bilindiği gibi hekimlik sadece ilim olmayıp, aynı zamanda sanattır. Tıp tarihimize bir göz atacak olursak, bütün büyük hekimlerimizin çok yönlü olduğunu, hemen hepsinin güzel sanatlarla ilgilendiğini müşahade ederiz.

Yüksek tahsil gençliğimiz ve bilhassa tıbbiyeliler tarafından «nümune-i imtisal» kabul edilmesini temenni ederek, bu yıl vefat eden Süheyl Ünver hocamızın hayatını anlatıp fikirlerinden bahsedeceğiz.

17 Şubat 1898'de İstanbul'da doğan Ahmet Süheyl Ünver'in babası Mustafa Enver Bey'dir. Fatih Külliyesinden mezun olan Mustafa Enver Bey Fransızca bilen, Arapça ve Farsçaya aşına, musikiyle de ilgisi olan bir zattı. Annesi Safiye Rukiye Hanım olup, onun babası da meşhur hattatlardan Mehmet Şevki Efendidir.

Ünver'in ilk hocaları anne ve babası olmuştur. Onbir yaşında babasını kaybetmiştir. Orta tahsilini Menba-ül İrfan Rüşdiyesinde, liseyi de Mercan İdadisinde bitirmiştir. 1915'te Askeri Tıbbiyeye giren Ünver, üç ay sonra ayrılıp sivil tıbbiyeye geçer ve 1920'de mezun olur. Yenibahçe'de Gurebayı Müslimin Hastanesinde iki sene cildiye ihtisası yaptıktan sonra Haseki Hastanesi Dahiliye ve İntaniye servislerine girerek 1927'de ihtisasını tamamlar. Bu arada Dar-ül Hilâfet-ül Aliyye medreseleri tabipliği, Sanayi Mektebi tabipliği ve Hıfzıssıhha muallimliği yapar.

1927'de hocası Dr. Akil Muhtar Özden'in delâletiyle Paris'teki Pitié Hastanesine gider ve Dr. Labbé'nin yanında iki senede diyabet ve amonyüri konusunda iki çalışma yaparak neşreder. 1929'da Tür-

(*) Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi K.B.B. Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

kiye'ye döndükten sonra, tekrar Viyana'ya giderek üç ay müddetle Dr. Luger'in yanında çalışır.

1930'da Haseki Hastanesi Tedavi Kliniği ve Farmakodinami Kürsüsünde, Dr. Akil Muhtar Bey'in yanına imtihanla Müderris Müavini (Doçent) olur. 1933 senesinde Üniversite İnkılabında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deotoloji Kürsüsünün başına getirilir. 1936'da Güzel Sanatlar Akademisinde kurduğu Türk Minyatürü bölümünde hocalık yapar. 1939'da profesör, 1954'te ordinaryüs olur. 1955'te Akademideki vazifesini, 1956'da serbest hekimliği bırakarak kendini tamamen Tıp Fakültesindeki çalışmalarına verir. 1967'de fakülte ikiye ayrılınca Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsünü kurarak başkanı olur. 1973'te kanunen emekli olduğu halde çalışmalarına fahri olarak devam etmiştir.

Ünver 1916-1923 senelerinde Medrese-t-ül Hattatin'e devam ederek Yeniköylü Nuri Bey'den tezhibi, Hattat Necmettin Okyay'dan ebruyu öğrenmiştir. Sülüs ve nesih yazıyı da eniştesi Hattat Hacı Hasan Rıza Efendiden meşk etmiştir.

Tıbiye son sınıf talebesi iken, yani 1919-1920 yılları arasında Şems-ül Mekâtip ve Mekteb-i Güzin gibi iki hususi okulda hüsnü hat, resim, el işi ve Muhasebat-ı Ahlâkiyye hocalıkları yapmıştır.

Meşhur ressamlarımızdan Üsküdarlı Ali Rıza Bey'den resmi, Hattatlar Mektebinde ve şahsi çalışmalarıyla tezyinatı öğrenmiştir.

Topkapı sarayının 500 senelik Nakışhanesini 1936'da restore ederek, senelerce burada derslerle yüzlerce sanatkar yetiştirmiştir.

1959'da bir sene müddetle A.B.D.'de tetkiklerde bulunmuş, konferanslar vermiş ve büyük ilgi gören Türk Sanat Sergileri açmıştır.

Ünver yurtiçi ve yurtdışı bir çok memleketlerde kongrelere katılarak Türkiyeyi temsil ettiği gibi, çok sayıda milli ve beynelmilel tıbbi ve ilmi cemiyetlerin de kurucu veya şeref üyesidir. Üstün çalışmalarından dolayı memleketimizin içinde ve dışında kendisine verilen hatıra nişanları, plaketer, madalya ve şiltler o kadar fazladır ki, bunlardan tek tek bahsetmek makalemizin hacmini çok artıracığından maalesef listesini veremiyoruz. Sadece en son olarak Mayıs 1985'te Kuveyt İlim Araştırma ve Geliştirme Kurumu tarafından altın madalya ve berat ile taltif edildiğini kaydetmekle iktifa ediyoruz.

1932'de evlenen Ünver'in bir erkek, bir de kız çocuğu vardır.

Fransızca'yı tam, arapça ve farsçayı da tercüme edecek derecede bilmektedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri yaşayan Ünver, her iki devrin kültürünü şahsında meczetmiştir. İlgisi dışında kalmış saha yoktur denebilir. Gençliğinde tasavvufu da ilgilenmiş, Mevlâna, Kuşadalı İbrahim Efendi ve Mecdi Efendi gibi dinî şahsiyetlerin büyük ölçüde tesirinde kalmıştır. Osmanlı devrinde aynı zamanda idareci, ressam, şair, hattat, müzisyen olan bazı çok yönlü devlet adamları göze çarpar. Günümüzde ise Ünver'den başka böylesine çok yönlü kimselere rastlamak imkânsız gibidir.

Örnek hekim olarak anlattığımız Ünver'in hususiyetlerini şöylece sıralayabiliriz :

1 — Ünver iyi bir hekimdir. Yıllarca hastanede ve serbest olarak hekimlik yapmıştır.

2 — Ünver tıp tarihçisidir. Tıbbın tarihi tekâmülünün bilinmesini tavsiye eden Ünver, geçmişi öğrenmenin geleceğe ışık tutacağını söyler. Tıp tarihinin araştırılmasını başka disiplinlere bırakmanın doğru olmadığını, bu sahada yetkili kişinin ancak hekimler olabileceğini belirtir.

3 — Ünver sanatkârdır. Ebru, resim, tezhib, minyatür, hüsnühat, şiir gibi konularda eserler vermiş, talebeler yetiştirmiştir. Yaptığı natüralist resimlerden bir kısmını Ankara'da Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde görebilirsiniz. Birleşik Alman İlaç Fabrikalarının çıkardığı 1983 yılı duvar takvimindeki minyatürlerin çoğu onun eseridir.

4 — Ünver folklorcudur. Tıbbî folklorumuz Ünver'den önce çok az araştırılmıştır. Tıbbî folklorun derlenmesinde Ünver'in yaptığı geniş araştırma ve yayınlar; bilhassa doğum etnolojisi, tıbbî nebevî, çocuk ve ruh sağlığıyla ilgili yayınları, Türkiye'de olduğu kadar dünyada da kaynak eserler mahiyetindedir.

5 — Ünver yazma eser araştırmacıdır. Hayatı boyunca 60.000 yazma eseri gözden geçirmiştir. Bu eserlerin kitap ardı denilen esas metin harici yazılarını da okur, önemli bulduğu notları alarak yayınlar. Bu sayede ilim tarihimizde karanlık kalmış birçok bilgiler gün ışığına çıkmıştır.

6 — Ünver arşivcidir. Resmî ve özel toplantılarda, konferanslarda enteresan bulduğu hususları hemen not etmesi, özelliklerinden sadece biridir. Meselâ 1951'de 3.000 dosya içinde 100.000 sayıda arşi-

vini ayrı bir tesis halinde resmen tescil ettirerek İstanbul Üniversitesi'ne vermiştir. Ünver topladığı notları, gazete ve dergilerden kestiği parçaları ilgili dosyalara yerleştirerek çok zengin bir arşiv tesis etmiştir. Keza gezdiği yerlerin özelliklerini not ettiği, büyük kısmını (1.000 civarında) Süleymaniye Kütüphanesine verdiği defterleri, çağının sosyal ve kültürel kesitini verecek önemli bir kaynak olarak ilerde daha da değerlendirilecektir. Bu sebepten Ünver'i, Evliya Çelebi'ye benzetenler haksız olmasalar gerektir.

Ancak yanında ve arşivinden faydalanarak yetiştiği halde eserlerine sahip çıkanların, bazı arşiv belgelerini değersiz kâğıt parçalarıymış gibi SEKA'ya gönderdiklerine şahit olmanın onu çok üzdüğünü yakınları anlatırlar. Ünver'in hiçbir karşılık beklemeden hibe ettiği bu arşiv belgelerinden sadece bir tanesinin sahaflarda on milyon liraya satıldığını söylemek bile onun istişnasını göstermeye yeter.

7 — Ünver milletiyle iftihar eder. Dış memleketlerde yaptığı birçok ilmi gezide kendisini sadece Türk olarak tanıtmıştır. ABD'de bir sene müddetle değişik eyaletlerde açtığı, büyük ilgi gören sergilerine Süheyl Ünver Sergisi değil, «Türk Sanat Sergisi» gibi isimler vermiş, «Türk» adını dünyaya tanıtmaya çalışmıştır. Çalışmalarının bir kısmını yabancı dille neşretmesi de bu gayeye matuftur. Bugün dünyada tanınan birkaç Türk hekiminden biri Ünver'dir.

8 — Ünver örnek bir güzel ahlâk sahibidir. Bilgisini kiskanmadan her isteyene verir. İlimin verilmekle çoğaldığını söyler. Yunus ve Mevlâna gibi mutasavvıfların fikirlerini, sohbetinde bulunanlar kendisinden defalarca dinlemişlerdir.

9 — Ünver mütevâzıdır. Müreffeh bir ailenin çocuğu iken 11 yaşında babasını kaybettikten sonra fakir düştüklerini, hatta liseyi eniştesinin pardesüsü ile bitirdiğini çekinmeden söyler. Giyimi ve hayatı çok sadedir. Bir kitapçık teşkil eden şiirlerini neşretmemesi de bu tevazuundan dolayıdır.

10 — Ünver kanaatkârdır. Hayatta daima kanaatkâr olanların kazandığını; Allah'ın haris sineği, kanaatkâr örümceğin ağına düşürdüğünü söyler.

11 — Ünver nemelâzımcı değildir. Gördüğü her yanlışlığı düzeltmek ister. «Aldırma geç» demez, hakkın zaferi için uğraşır. Hollanda müzelerinde gördüğü İznik mamülü çini eserlerin Türk malı olduğunu isbat için uğraşarak sonunda «Kleinasie» yazan etikete «Türk eseri» yazdırmayı başarmıştır.

12 — Ünver. «bu alemde hiçbir hakikatin nihan kalmamasına» gayret ederek Selçuklu süsleme sanatını ve asırlara göre özelliklerini, Fatih'in baş nakkaşı Baba Nakkaş'ı ve Kanuni'nin baş nakkaşı Karamemi'yi ilim ve sanat alemine tanıtarak hem Türklüğe, hem de sanata hizmet etmiştir.

Hususi meraklarını kendisi şöyle anlatır :

«Çocukluğumdan beri, irsen gelen tesirlerle resim ve tezhip yaparım. Resmî Ressam Rıza Bey'den, tezyinatı da tıbbiye sıralarında Hattatlar Mektebinde ve şahsî çalışmalarımı ilerlettim. 1920-1925 seneleri arasında mistik neşe ile divan tarzında şiirler yazdım.

İlim ve sanatı bir kül olarak ele alarak çalışmaktayım. Her mevzu ile ilgilenirim. Fakat neşriyatımı Türk Tıp, İlimler ve Sanat Tarihi üzerlerine teksif etmiş bulunuyorum. Herşeyi toplar ve bunları dikkatle tasnif ederim. Maksadım kimseyi kıskandırmayarak bütün künları memleketimin yararına istiyenlerin emirlerine âmâde kılmaktır. Yaptığım beş bin resim ve tezyini örneklerimiz enstitümüze verilmiştir. Ayrıca her elime geçen, ilmi fâide mülâhaza ettiğim şeyi saklar, her istediğim şeyi yazar ve her okuduğumdan not alırım. Bunlar 320 sayıda, defterlerde ve ayrıca hususi dosyalarda yer almıştır. Yalnız Birleşik Amerika'da tetkiklerimi ve bulduklarımı 67 deftere kaydettim.

Babamın dış hareketleri ve iç durumu gayet temkinli idi. Anem çok marifetli ve içi pek tezdi. Hâlâ ben bunlarla dışımı ve içimi tanzim ile meşgulüm.

Garplı meşhur bir şair gibi tabiatte beğendiğim her şeye aşıkım, severim ama sevmezlenirim.

Beni cidden sevenleri cidden severim. Vefakârlığa inanmam ama istersek hepimiz olabiliriz derim. Elverir ki aklımızı başımıza alalım da arzu edelim. Bilgisinde kıskanç olanları asla hoş görmem. Hele tabiatın insana bahşettiği incelik, gülyüzlülük ve sevimlilikten uzak kalanlara, daima iyi şeyleri görmesini arzu eden gözlerimin bakmasını istemem.»

Ünver her zaman doktorlara çok işler düştüğünü, diplomanın büyük bir ehemmiyet taşımadığını, hekimlerin siyasetten uzak kalarak yapacakları pek çok işlerin bulunduğunu belirtir.

Uğur Derman bir sohbetinde bilgisini yazarak anlatmayan, eser vermeyen kimselere misâl olarak Mikrimin Halil Yınanç'ı; yazarak çok eser verenlere misâl olarak da Süheyl Ünver'i göstermişti. Ün-

ver, öğrenilen bilgilerin mutlaka yazılarak kaydedilmesini, hafıza-ya güvenilmemesini tavsiye ederdi.

14.2.1986 tarihinde vefat eden A. Süheyl Ünver, Türk Kültürüne hizmette hemen her konuda faal rol oynamış, başarılı çalışmalar yapmıştır. Bir çok ilim adamımızda rastladığım «içe kapanık olma» halinin aksine Ünver, toplumun her kesitine hitap edebilen nâdir şahsiyetlerdendir. Bu özeliği onu toplumun yaşça eskileri arasında olmasına rağmen ruhen genç ve dinç kalmasını sağlamış, daima aktüalitesini kaybetmeyen şahsiyeti haline getirmiştir.

Yazımı, sohbetlerinde aldığım notlardan birkaçını aktararak tamamlamak istiyorum :

— Hoca olmaktan ziyade, talebenin karşısında örnek olun. Eğer bir fakülte, talebelerinin karşısına örnek olarak hocaları çıkartmazsa, olmaz.

— Mütevazı olun. Mütevazı olanları Rahmet-i Rahman büyütür.

— En büyük gayeniz, Sokrat'ın dediği gibi «kendini tanı» olsun. Türkiye'de kimse kendini tanımıyor.

— Dikkat edin : Çok konuşanlar bilmiyenlerdir, susanlarsa bilenler...

— Karşımızdakini küçültmek istidatı, farkında olmayarak kendimizi küçültmektir.

— Yalnız kendi bahsimizi öğrenmeyi de kâfi görmüyorum. Tıbbı öğrendiğimiz gibi, tıptan başka şeyleri de öğreneceğiz. Hem herşeyi öğrenirseniz, tıbbınız da kuvvetlenir.

— Hekim, âlim-i kül olacak, ondan sonra da mütevazı olacak.

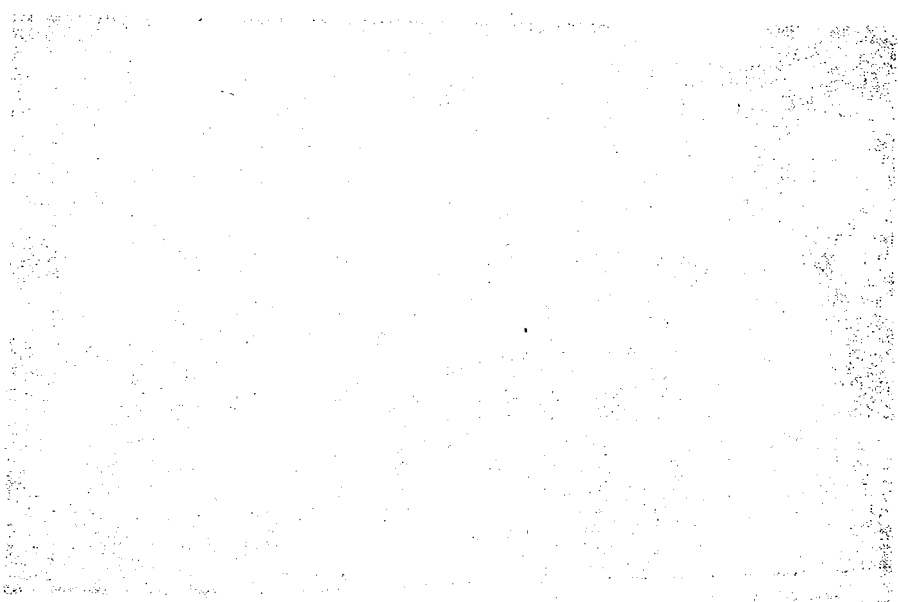
Ömrü boyunca tam bir hekim, hâzık bir tabip olarak yaşayan merhum Hocamızı minnet ve şükranla anıyor, genç doktor adaylarının, hocamızın hayat ve çalışma metodunda enteresan prensipler bulacaklarına inanıyoruz.

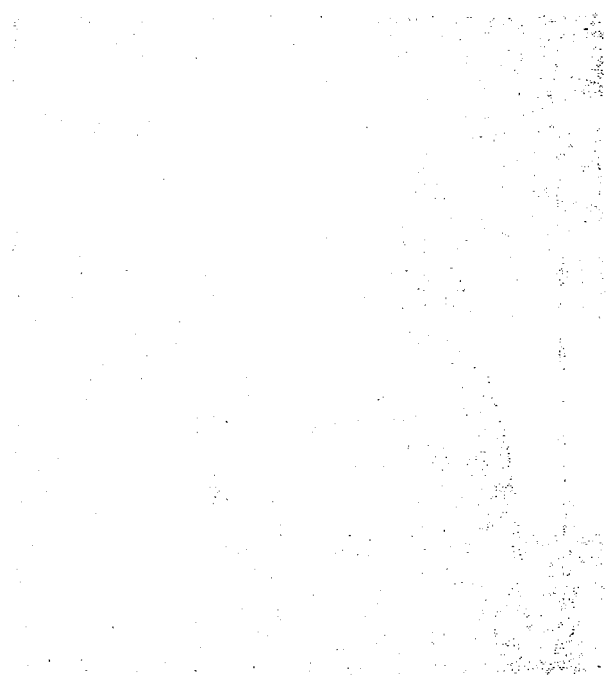
Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Ankara Türk Tarih Kurumundaki bir konferan-
sından sonra, Prof. Dr. F. Nâfiz Uzluk ve diğer dostlarıyla.

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LEXINGTON AVENUE
NEW YORK, N. Y. 10017

ERZURUM KÜTÜPHANESİNDEKİ, TÜRKÇE - YAZMA ESERLER ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN (*)

Bilindiği gibi; kütüphanelerimizi dolduran kitapların bir kısmı, eski harfli el-yazması eserlerdir. Bunlar; ihtisas çalışmaları başta olmak üzere, araştırmacıları beklemektedir. Lâkin, nerede hangi eserin bulunduğu hususu, bütünüyle açıklığa kavuşmuş değildir. Zaman zaman yapılan bazı tesbitler, kısmen de olsa büyük faydalar sağlamaktadır. Halbuki, kanatimizce bu konu, işi iyi bilen tam bir ekip araştırmasını gerektirecek mahiyettedir. Çünkü, kültür tarihimizin bütün cepheleriyle ortaya konulabilmesinin; bir ölçüde el-yazması eserlerin tamamının, topluca tesbit ve değerlendirmesinden geçtiği, herkesçe kabul edilmelidir.

İşte biz, daha önce yapılmış bazı tetkiklerden yola çıkarak, ilkin; «Diyarbakır Kütüphanesi'ndeki Türkçe El-Yazması Eserler Üzerinde Araştırmalar» (Ank. 1979) adlı bir çalışma yapmış idik. Bu defa, Erzurum Kütüphanesi'nde mevcut eski yazı, matbu ve el-yazması Türkçe, Arapça, Farsça 4224 eseri gözden geçirdik. Bunlar arasında, Türkçe ve el-yazması olanlarını ayırarak, 60 tanesi üzerinde, araştırma ve incelemede bulunduk.

Bunu yaparken; her eseri önce şekil, daha sonra da muhteva özellikleri yönünden ve alfabetik sırayı esas almak suretiyle tanıtmayı uygun gördük. Gerektiğinde, biyografik ve bibliyografik bilgilere de yer verdik.

İncelediğimiz el-yazması bu eserler, sırasıyla şunlardır:

- 1 — Ahbârü'l-İber
- 2 — Bahrü'l-Maarif
- 3 — Cevâhirü'l-Esdâf
- 4 — Cevâhirü'l-Kelimât
- 5 — Dakâyikü'l-Ahbâr

(*) Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

- 6 — Divân-ı Hâfız
- 7 — Divân-ı İbrahim Hakkı
- 8 — Enisü'l-Munkati'in
- 9 — Envârü'l-Âşıkîn
- 10 — Evsâf-ı Peygamberi
- 11 — Gâyetü'l-Beyân
- 12 — Gencine-i Râz
- 13 — Hayr-âbâd-ı Nâbi
- 14 — Hulviyyât-ı Sultâni
- 15 — İlm-i Hâl
- 16 — İlm-i İnşâ Lügatı
- 17 — Kenzü'l-Fütûh
- 18 — Kitâb-ı Muhammediyye
- 19 — Kitâb-ı Subha-i Sıbyân
- 20 — Kitâb-ı Şükr-nâme
- 21 — Lügat-ı Fârisi
- 22 — Lügat-ı Müntahab
- 23 — Lügat-ı Şâhidi
- 24 — Lücetü'l-Esrâr
- 52 — Mâ-Hazar
- 23 — Manzum Akâid
- 27 — Mebhas-i İmân
- 28 — Mecmua
- 29 — Meşnevi Şerhi
- 30 — Meşâriü'l-Eşvâk
- 31 — Miyârü'l-Evkât
- 32 — Netâyicü'l-Fünûn
- 33 — Pend-i Gülistân-ı Şerif
- 34 — Risâle-i Akâid-i Manzum
- 35 — Risâle-i Elfâz-ı Küfr
- 36 — Risâle-i İlm-i Hâl
- 37 — Risâle-i Kavâid-i Fârisiyye
- 38 — Risâle-i Rub'il-Müceyyeb
- 39 — Risâle-i Saat-nâme
- 40 — Risâle-i Sofi
- 41 — Risâle-i Yûsuf
- 42 — Saadet-nâme
- 43 — Subhaü'l-Sıbyân
- 44 — Şehnâme-i Nâdiri
- 45 — Şerh-i Divân-ı Hâfız
- 46 — Şerh-i Divançe-i Ferište
- 47 — Şerh-i Ferište

- 48 — Şerh-i Muhammediyye
 49 — Şurû-ı Manzum-ı Rûmî
 50 — Târif-i Şâm
 51 — Târih-i Vâkîdi
 52 — Tenbihü'l-Gâfilin
 53 — Terceme-i Hadis
 54 — Terceme-i Kimyâ-yı Saadet
 55 — Terceme-i Tuhfetü's-Salavât
 56 — Tertib-i Ulûm
 57 — Tezkiretü'l-Evliyâ
 58 — Tuhfetü'l-Mülûk
 59 — Tuhfetü'l-Şâhidi
 60 — Zübdetü'n-Nasâiyih-nâme

Bize bu araştırmalarımızda anlayış ve kolaylık gösteren, Erzurum İl Halk Kütüphanesi eski müdürü, sayın Fikret AĞAVER'e ve Kütüphane personeline teşekkür ederiz.

Gâyemiz, yüce Atatürk'ün : «Milli kültür değerlerimizin muhakkak gün ışığına çıkarılarak, bugünkü ve yarınki nesillere tanıtılması gerektiği..» direktiflerinden hareketle, bu eserlerimizin varlığından ilim dünyasını haberdar kılmaktır.

Çalışmamız, bu yoldaki boşluğu bir parça doldurabilirse, sevinçimiz büyük olacaktır.

Şimdi de sözünü ettiğimiz eserleri, ana hatları ile ayrı ayrı görelim :

A H B Â R Ü ' L - İ B E R

Kayıt numarası	: 23858
Cild ebadı	: 24,5 x 17
Yazı ebadı	: 17,5 x 11,5
Sayfa sayısı	: 472
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Hiç yıpranmamıştır. Yalnız, 43. ve 50. varaklar arası, cild sırtından ayrılmış durumdadır.

Sayfalar kırmızı çizgili cedveller içine alınmıştır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda yanyana 2 mısra - 1 beyit - olmak üzere, her sayfada 15 beyit kulanmaktadır. Beyit sayısı, başlık bulunan sayfalarda 14'e ve hatta 10'a kadar düşmektedir.

Esere, 1/b varak'ta yer alan :

"Hazâ Kitabu Ahbârü'l-İber"

ismi ve Besmele ile :

İbtidâ Bismillâh ile bed idelim

El-rahmanirrahim yâd idelim

Besmele ile olur her iş temâm

Oki cânım cümle her subh u şâm

Besmelesiz işe başlarsın eger

Ebter olur hayrı olmaz kıl hazer

Çok şükür olsun Hüdâ'nın şânına

Nice en'am eyledi kullarına

Kim ademden bizi eyledi avâr

İbâdet itmek için ol Kird-gâr

Dahi kulsın kulluk it durma zinhâr

Emrini tut kıl namâz leyl ü nehâr

Seni halk itdi ibâdet itmege

Rûz u şeb togrı tarika gitmege

Hâlk oldur Râzık oldur iy hoca

R-zkı virir cümleye ucdan uca

Çok salât ile selâm Peygamber'e

İki cihân fahri ol servere

...

denilerek başlanmaktadır.

2/b varak'ta,

"Te'lif-i Kitâb"

başlığı altında :

Gelün imdi söz başına iy beşe

Kim sebep nedür diyem başdan başa

Bu kitâbı nice te'lif eyledim
Pes arz nedür bunu ben söyledim

Ömrimin târihini fikr eyledim
Kendi kendime bunu zikr eyledim

Kendüne pes bir amel eyle bu dem
Bil ki bir kimse şana dimeye kem

Kim işidirse diye rahmet ana
Bâ'is-i rahmet ola belki bana

Bu kitâbı bu ümîd ile didim
Cümlemize rahmet ide ol Kadîm

Dahi aslı neslimizi ol Ahed
Mustafa hürmetine eyle meded

...

Sen didârın nasîb eylegil bize
Âtâ vü ecdâd hem cümlemize

Dahi ol kullara rahmet eyle sen
Biz kullara rahmet eyle Zül'menen

Pes adımdır hem Muhammed bî-revâ
Hem tehallüsüm za'if-i bî-nevâ

Dahi ol Hacı Ömer oğlu benim
Kendimi medh itmezem bir köydenim

Atam atasın dahi direm sana
Kim Ali Halife dirler ana

Atası Derviş Çavuş'dır hem anun
Çavşu imiş Van'da Hüsrev Paşa'nun

Dahi anun atası bil iy civân
Kul-ı şeyh dirler imiş ki bil iyân

Şehr-i Bayburd'da da yatur ol za'if
Tekyesi var anda hem gâyet latîf

Bu sözün aslı budur kim söyledim
Kamusını size takrîr eyledim

Ola kim ağzı dü'âlı kul ola
Rahmet ide anlara rahmet kula

Tanrı rahmet ide hem cümlemize
Bu kitâbun bahsini aydam size

...

Buna Ahbârü'l-İber ad iyledim
Adı içre târihin yâd iyledim

Dilerem senden İlähe'l-âlemin
Şehr-i Vân'ı kamu dertden it emin

Ulusını küçigini iy Gafûr
Pes Cehennem âteşinden eyle dür

...

Anlar ile eylegil her dem bizi
Anlar ile eylegil haşrımızı

Dahi senden dilerem iy Pâdişâh
Pâdişâhlar pâdişâhı Pâdişâh

Bu kitâb Allah için makbûl ola
İşidenlerün dü'âsı bol ola

Bu za'if kula rahmet ideler
İşideler togrı yola gideler

...

şeklindeki beyitlerle şair; kendinden, atalarından, kitabının adından bahisle dua etmektedir.

Eserde sırasıyle; Hz. Muhammed'in mucizeleri, Hz. Ebubekir'in kıssaları, Hz. Ayşe, Hz. Fatma, Hz. Ömer ile Şeytan, Hz. Osman'ın şehâdeti, Hz. Ali'nin Kûfe şehrine gidişi.. v.s. gibi konular, çeşitli hikâyelerle manzum olarak işlenmektedir.

Kitab, 236/b varak'ta yer alan :

"Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenâtü'l-Hacı Hüseyin Ağa Gaferallah"

ibaresi ve :

"1135"

tarihi ile son bulmaktadır

B A H R Ü ' L - M A A R İ F

Kayıt numarası	: 24047
Cild ebadı	: 20,5 x 15
Yazı ebadı	: 14,5 x 7,5
Sayfa sayısı	: 256
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan, kısmen yıpranmış mensur bir eserdir.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

Kitap, 1/b varak'ta ve şu beyitlerle başlamaktadır :

Hamd olsun ol Allah'a ki halk eyledi insan
İnsanda dehân kıldı dehân içre zebân

Bir kıldı zebânı ana bin virdi beyânı
Çok dürlü ma'âni anun ile oldı ıyân

...

Ol mu'cize fasihleri âciz eyledi
Buldu kelâm bâri vücûdunda ihtişâm

...

Yok sana lâyık anlara kâbil çü tuhfemiz
Ancak dürûdumuz salât oldı vesselâm

Bu mısraları takiben :

"Emmâ-ba'd"

başlığı altında müellif :

"Bu abd-i fakir, Sürûri hakir azimet idüb, niyyet kılub ve ta'mim-i fâyide için Türki ile müsvedde kılub, ammâ tedvîn olunmayub kalub, ba'de küşe-i firâkda mutavattım ve künc-i uzletde mütemekkin olmuş idi. (...)"

demektedir.

Eserin muhtevası ve adı, 4/a varak'ta :

"Bu kitabı bir mukaddime ve üç makâle ve bir hâtıme üzere tertib eyledim. Mukaddime, ilm-i arûz'a beyân-ı hâcette ve istilâhât-ı şî'riyyel beyânındadır.

Ve makâle-i evvelî, bahirlerün beyânındadır.
 Ve makâle-i sâniyye, sanâyi-i şî'riyye beyânındadır.
 Ve makâle-i sâlise teşbihât u mesâ'il enisü'l-uşşâk beyânındadır.
 Ve hâtîme, ilm-i şî'rin fevâid lil beyânındadır.
 Bu kitâba Bahrü'l-Ma'ârif diyü ad virdim."

şeklinde ortaya konulmaktadır.

123/b varak'ta bulunan «Makâle-i Sâniyye»den bir kısmı nakle-
 delim :

"Makâle-i sâniyye sanâyi-i şî'riyye beyânındadır :

Bilgil ki, üstâdlar sanâyi-i şî'riyyede tersî ile ibtidâ idegelmişler-
 dür. Tersî : Bunun yukaruda ma'nâ-yı lügavisi ve ma'nâ-yı ıstılâhisi
 beyân olunmuşdur. Bunda, misâllerden irâd idelüm. Kur'an-ı Azîm'-
 den misâl : İnne'l-ebrâra le-fi na'im ve inne'l-füccâra le-fi cahîm." (1)

Sürûri fakir dimiş :

G a z e l

Görmek için hüsnünü alsa ele yâr âyine
 Direm ana kendüni görme igen yâr âyine
 Kalbini doğrıldığör Hakk'a dilersen feyz-i rast
 Aksin egri gösterir kesr olsa tâ çâr âyine
 Gün yüzün iy gonçe-leb virde nice teşbih idem
 Kim anun ömri günü varmaz çü her bâr âyine
 İy Sürûri gün mukâbil oldı âya sanuram
 Görmek için hüsnini alsa ele yâr âyine

Bahrü'l-Maarif, 126/b varak'ta yer alan şu mısralarla sona er-
 mektedir :

Meskenin dünyâ serâyında serây it dâ'imâ
 Dâr-ı ukbâ'da ana Darü's-selâm'ı kıl makâm
 Bu serây içre Sürûri hıdmete kâ'im olub
 Ol serây içinde dahi olsun anunla hümâm
 Hakk refiki zâtına sa'di Sürûri eylesün
 İki âlemde şefi'i ola hem Hayrü'l-enâm

(1) Mânâsı : "İyiler Cennet'te; kötüler Cehennem'dedir."

Bu dü'aya her ki âmin dirse sıdk-ı kalb ile
Cânına olsun selâmetler muhassal vesselâm

Tarih : 1007 (M. 1598)

Bahrü'l-Maarif'in bir yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 486 numarada kayıtlıdır.

Mustafa Muslihiddin Sürûri Efendi'ye ait olan eser, H. 956 / M. 1549'da yazılmıştır. Adı geçen bu nüshayı, hattat Muhammed Mustafa Bin Muhammed Mustafa, İstanbul'da H. 1095 / M. 1683'de müellif hattından istinsah etmiştir.

Eser, 19,5 X 10 ebadındaki kahverengi deri cild içerisindeydir. Yazısı Nesih olup, metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Tam adı, 1/a varak'ta da kaydedildiği üzere :

"Kitabu Bahrü'l-Ma'ârif-i Sürûri"dir.

C E V Â H İ R Ü ' L - E S D Â F

Kayıt numarası	: 23924
Cild ebadı	: 28,5 x 20
Yazı ebadı	: 21,5 x 13
Sayfa sayısı	: 414
Hattı	: Nesih kırması

Kırmızı renkli mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir Tefsir kitabıdır. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

Her sayfada 29 satır bulunmaktadır ve sayfalar kırmızı renkli, tek şeritli cedveller içine alınmıştır. Son kısımda bulunan 206. ve 207. varaklar hiç yazılmamıştır; tamamen boştur.

Eser, 1/b varak'ta Besmele ile başlanmakta ve

"Emma ba'd :

Çün Sultân-ı a'zam ve Pâdişâh-ı muazzam (...) sultan İbn-i sultanü's-sultan Ebu'l-feth İsfendiyar bin Bayezid Han halled-Allahü mülkehü ve sultanehu ve evzah-ı ale'l-âlemîn bürhâne işâret kıldılar. Sultan-zâde-i a'zâm sâhibü's-seyfü'l-kalem İbrahim Beg Çelebi için halled-Allahü devleten ve ebbede sa'âdetehu bu za'if muhibbe pâk i'tikâdlarından ve tâhir nazarlarından buyurdular kim, Kelâ-

mullah tefsirini terceme idem. Evvelinden âhirine degin, tâ halvet-leründe mütâlaa kılalar, mübârek hâtırları safâ kulub, andan hemişe hazz alalar. Dâr-ı âhiretde anunla dost rızâsın bulalar.

Ben za'ife ki, inâyetle nazar kılasın ve miskin ki medet idesin, bi-çâreni utandırmayan tevfinle temâm itmek erzânî kılasın. Ben bu kitâbımı kim adını Cevâhirü'l-esdâf kıldım. Ol Hazret'e mübârek kılsın. Kereminden sa'yini zâyî' kılmayasın."

denilerek söze girilmektedir. Daha sonra :

"Sûreti'l-Bakara"

"Sûreti'l-İmrân"

"Sûre-i Yûsuf"

.. gibi metin başlıkları altında, ilgili sûrelerin tefsirlerine geçilmektedir. Kitapta, Kur'an baştan sona kadar tefsir edilmiştir.

Eser, 205/b varak'ta :

"... mine'l-cinneti vennâs :

Cinnilerden dahi Âdemoğlanlarından ba'zıları aydı: Şeytan Âdem'den olur, nice ki cinden olur, pes anun dahi şerrinden sakınmak gerek. Hazret-i Resûl'den (S.A.V.) rivâyet olundu; her kim mu'âvezeteyn okısa, gökden inen cem'i kitâbları okumuşca sevâb var. Sadaka Resûlullah ve sadaka Habîbullah, Allahümme sallü vesellem aleyhi teslimât. Sene : 985"

şeklinde sona ermektedir.

Adı geçen bu nüsha, H. 985 / M. 1577'de Halil Efendi adında bir zât tarafından istinsah edilmiştir.

CEVÂHİRÜ'L - KELİMÂT

Kayıt numarası : 23949

Cild ebadı : 20,5 x 11

Yazı ebadı : 14 x 6,5

Sayfa sayısı : 86

Hattı : Nesih

Kahverengi deri cildli, çok az yıpranmış, manzum, Arapça'dan Türkçe'ye bir lügattir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmış-

tır. Her sayfada 18 veya 19 beyit bulunmaktadır. Ancak, beyit sayısı, başlık durumuna göre 17'ye, 16'ya ve hattâ 13'e kadar düşmektedir.

Eserin tam adı, 1/a varak'ta yer alan :

"Lugat-ı Arabî Şemsî Efendi Cevâhirü'l-Kelimât"

şeklindedir.

Kitaba, 1/b varak'ta :

"Hazâ Lugat-ı Arabî Cevâhir-i Kelimât"

başlığı ve onun altında Besmele ile şu şekilde girilmektedir :

Hamd bi-hadd A'na ki Zâtı Ahad
Sıfatı lemyelid velem yüled

Oldurur Hayy ü Kâdir ü Kayyûm
İremez künhüne ukûl ü fühûm

Hikmetinün nihâyeti yokdur
Kudretinün de gâyeti yokdur

Yoğ iken var idüb bu eflâki
İtdi insan bir avuc hâki

Anda halk idüb dehân u zebân
Ana ta'lim itdi ilm ü beyân

İtdi güyâ lisân-ı insânı
Eyledi fark anunla hayvânı

Bildirüb her lügatı cümle ana
Virdi teşrif-i ilmü'l-esmâ

İtdi neslinden enbiyâyı anun
İtdi aslında asfiyâyı anun

İçlerinden birin idüben mümtâz
Ana geydürdi özge hil'at-i nâz

Kimdür ol bil Habîb-i Ahmed'dür
Enbiyâ içre ol Ser-âmed'dür

Dendi şânında hem A'nun Levlâk
Halk olundu A'nun için eflâk

Ravzasına A'nun salât ü selâm
Rûz u şeb vâsil ola ya'ni müdâm

Eserin ismi ayrıca, 3/b varak'ta bulunan :

Cün temâm oldı işbu tuhfe lügat
Oldı nâmı Cevâhirü'l-kelimât

şeklindeki beyitte zikr olunmaktadır.

14/b varak'tan bir kısmı nakl edelim :

Yardımcıdır mu'âvin dahi dinür müzâhir
Hem görüdi mülâki çağırıcı münâdi

Hem bozucu münâfi hem avcı mübâdir
Din gizleyen münâfık bâlig olan merâhik

Hem uyucu muvâfık geçüb giden muhâcîr
Hem benzeyen mu'âdil karşı duran mukâbil

Ceng idici mukâtil aldayıcı mugâdir
Yoldaşa di müsâhib her dem duran muvâzıb

Hem uyucu münâsib başlayıcı mübâşir
Yardımcıdır müsâ'id ceng idici mücâhid

Müstef'ilün feülün müstef'ilün feülün
Bu tekye-i fenâda şâh u gedâ misâfir

Kitap, 25/a varak'ta :

Di firâk ayrulıga iş sonı hatm ü hem
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Söz temâm oldı dimen temmül kelâm vesselâm
sene : 1044 (M. 1634)

şeklinde sona ermektedir.

D A K Â Y I K Ü ' L - A H B Â R

Kayıt numarası	: 23862
Cild ebadı	: 23 x 16
Yazı ebadı	: 17 x 10,5
Sayfa sayısı	: 402
Hattı	: Sülüs

Siyah mukavva cild içerisinde bulunan, kısmen yıpranmış mensur bir eserdir. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Metinler, sarı yıldızlı çerçeveler içine alınmıştır. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır.

Eser :

"Hazâ Kitâbu Dakâyikü'l-Ahbâr"

ifadesi ve onun altında yer alan Besmele ve Allah'a hamd ile şöyle başlanmaktadır :

"Haberde gelmişdür ki, Allahü-Te'âlâ bir agac yaratdı. Ol agacın dört budacı var ve ol agaca şecere-i yakîn diyü ad virdi. Andan sonra Muhammed Mustafa'nun (S.A.V.) nûrın yaratdı. Ol şecere-i yakîn agacı üzerine ol nûrı kodı. Pes ol nûr yetmiş bin yıl ol agac üzerinde tesbih okudu...>

Dakâyikü'l-Ahbâr'da; dünya, âhîret bahisleri ile ilgili olarak çeşitli bilgiler yer almaktadır.

Meselâ, C e h e n n e m bahsinde z a k k ü m ağacı için :

"... acukub ta'âm dileseler, tamu mâliki bunlara zakkûm vire; ammâ zakkûm didükleri Cehennem içinde bir agacdur kim, Cehennem'de hiç yir yokdur kim anun budacı ana irişmeye ve ol agacın yemişleri vardır. Herbir yemişi bir sünek gibi ola ve ol yemişlerün içi tobtolu agudur. Ol agu şüncek bir agudur ki, eger anun bir katresi yiryüzine tamlayaydı, dünyâ yüzinde bir içim su bulunmayaydı ve eger denizlere düşseydi, deniz zehir olaydı. Kaçan ol zakkûmdan yiseler ağızlarındaki dişleri döküle ve bogazlarından aşağı geçince karınlarını kazan kaynar gibi kaydada ve başları içindeki beyinlerin bile kaydada.."

denilmektedir.

Eser, 199/b varak'ta bulunan :

"Kütbü'l-fakîrû'l-hakîr Abdullah Avni

sene : 970 (M. 1562)"

ve :

"Tokuz yüz yetmiş tarihinde yazılmışdur."

ifadeleri ile son bulmaktadır.

DİVÂN-I HÂFİZ (TERCÜMESİ)

Kayıt numarası : 23873

Cild ebadı : 21 x 15

Yazı ebadı : 17,5 x 13

Sayfa sayısı : 500

Hattı : Talik

Kısmen yıpranmış kahverengi cild içerisinde bulunan bir eserdir.

En sonunda, 4 (dört) varak tamamen boştur.

Metin başlıkları ve beyit numaraları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

Esere, 1/b varak'ta yer alan :

"Divân-ı Hoca Hâfız.."

ifadesiyle başlanmakta ve daha sonra, manzum kısma geçilmektedir. Bu kısım, 3/b varak'ta :

"El-kita'ât

adet : 38

rübâiyyât

adet : 75

El-mesneviyyât

adet-i ebyât : 36

Sâki-nâme

adet-i ebyât : 129

Ma'ni-nâme

adet-i ebyât : 49

Kaside der-medh-i şâh-ı Şücâ'

adet : 1

Kaside der-medh-i Muhammed bin Ali

adet : 1

sene : 1076 (M. 1665)"

şeklinde son bulmaktadır.

4/a varak'ta, kitabın - su gördüğü için - silinmiş adının ancak :

"Hazâ şerh-i Hâfız..."

kısmı okunabilmektedir.

4/b varak'ta da, Besmele ile mensur olan asıl metin kısmına geçilmektedir. Bu kısım da :

"966 (M. 1558)"

tarihinin ve :

"kütbü'l-fakirü'l-hakir Receb bin Firûz.."

isminin yer aldığı, 246/a varak ile tamamlanmaktadır.

DİVÂN-I İBRAHİM HAKKI

Kayıt numarası	: 14232
Cild ebadı	: 22,5 x 16,5
Yazı ebadı	: 18 x 12,5
Sayfa sayısı	: 234
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan divân nüshasıdır. Kısmen yıpranmıştır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar çift şeritli ve kırmızı renkli cedveler içine alınmıştır. Yalnız, 1/b varak tek şeritli, sarı yıldız çerçevelidir.

Her satırda 2 mısra yanyana 1 beyit teşkil etmekte ve her sayfada vasati 21 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı bazı sayfalarda 19'a, 18'e kadar düşmektedir.

1/a varak'ta :

"İbrahim Hakki Divânı"

ve :

"Erzurum Belediyesi, Halkevi Kütüphanesine hediye etmiştir. 1942"

kaydı bulunan esere 1/b varak'ta Besmele ile şu şekilde girilmektedir :

İyi mâlik-i mülk-i dü-cihân Vâhid-i Kahrâr
Yokdur sana sâni

Sen dâ'im ü bâkîsin ü yok varda deyyâr
Eşyâ heme fâni

Mevcûd-ı hakikî sen ü ma'dümdür eşyâ
Çün sâye vü rü'yâ

Sensin hep idüp eyleyen iy fâ'il-i muhtâr
Ahvâl-i cihâni

Sun'unla var itdün nice bin enfüs ü ervâh
Eşkâl ile eşbâh

Nûrunla semâvât u zemîn eyledün izhâr
Hep kevn ü mekânı

İy evvel ü hem âhir ü hem bâtın ü zâhir
Senden bu mezâhir

Hem havl ü dahi kuvvet alur endek ü bisyâr
Hem nâm ile şânı

Aşkunâl dönüb rûz ile şeb raks ider eflâk
Hayretde kalur hâk

Şevkinle yanar şems ü kamer sâbit ü seyyâr
Eyler deverânı

Eflâk ü anâsırla mevâlîde çü hem-râh
Nûrundur iy Allah

Zerrâtı kamu eyledi ser-keşte çü pür-kâr
Aşkun hafakânı

Aşkunla hevâ cûş ider emvâc olur ebhâr
Şevkinle kamu pür

Aşkun düşürür şevk ile vâdilere nâçâr
Her âb-ı revânı

Aşkunla mu'amma-yı cihân hall olur ancak
İy Vâhid-i Mutlak

Bir şu'le imiş âlem idermiş anı tekrâr
Aşkun cevelânı

Her cân u gönül tab' iledür nûruna mâ'il
Nûr anlara şâmil

Zerrât-ı cihân Vahdet'ünü eylemiş ikrâr
Bi-nutk-ı lisânı

Nûrunla dil ü didemize göster İlâhî
Eşyâ-yı kemâhî

Te'sir idelüm şânlarun iy Kulzüm-i Zühhâr
Her ân-ı zemânî

Nûrunla zuhûr itdi çü eşyâ ile esmâ
Aşk oldu müsemmâ

Göster bize her mertebede sâ'ir-i etvâr
Bir ayn-i iyânı

Ger aşk-ı cihân-gir kâmil eylese zâhid
Olurdu müşâhid

...

İbrahim Hakkı, "Sefine-i Nüh Min Vâridâtü'l-Fütûh" adlı H. 1186 / M. 1772'de yazdığı diğer bir manzum eserinde bu Divân'ı için :

"Tarih-i hicret'in 1168 sâlinde divânımız, İlähi-nâme, inşâd ve tertîb kılınmıştır."

demektedir (1)

İncelediğimiz bu divân nüshası, eserin yazılışından 2 yıl sonra; yani, H. 1170 / M. 1756 tarihinde istinsah olunmuştur. Nitekim, 117/a varak'ta :

"sene : 1170"

kaydı bulunmaktadır.

158/b varaktan, «vav» kafiyeli kısmı nakl edelim :

Kesildi ravza-i dilden hemân su
Gel iy sâki kerem kıl el-aman su

O sudan ki bu sular gö [r] mez anı
Virir kalbe hayât-ı câvidân su

Aceb memba'dur ol kim cünbişinden
Dolar her dem nice bin nehr-i cân su

Hemân bir lokma nân için gedâ-ves
Yüzinden tökme var iy mihmân su

Cihân başdan başa bir lokmadur çün
Ana hırs eyledün oldı nihân su

Bu hırsı terk iderse hût-i cânun
Varur bahrinde nûş eyler her an su

Hayât ol dem bulur bu ra [v] za-i dil
Ki ol yemden tolar bağ-ı cinân su

Revân u cânun ol dem şâd olur kim
O deryâdan tola cânun revân su

Gönüldür bağ-ı aşk iy Hakkı ancak
O sâkiden bulur bu gülistân su

(1) Fazla bilgi için bkz :

İbrahim Hakkı, "Sefine-i Nüh Min Vâridâtü'l-Fütûh" (Yazma nüshası)
Münâcât kısmı, s. : 50

202/b varak'ta bulunan, ünlü «Tafvîz-nâme»'si de şöyledir:

Hakk şerleri hayr eyler zann itmè ki gayr eyler
Bilen anı seyr eyler Allah görelim neyler neylerse güzel eyler

Sen Hakk'a tevekkül kıl teslim ol ve rahat bul
Her işine râzı ol Allah görelim neyler velehu...

Dime şu niçün söyle yirindedür ol öyle

Bak sonuna seyr eyle görelim Allah neyler velehu...

Hep işleri fâyıkdur birbirine lâyıkdur

Neylerse muvâfıkdur Allah görelim neyler velehu...

Sen adli zulüm sanma teslim ol oda yanma

Sabr eyle sen usanma Allah görelim neyler velehu...

Dilden gamı dür eyle cânunla huzür eyle

Tafvîz-i umûr eyle Allah görelim neyler velehu...

Hakk'ın olcâk işler boşdur gam u teşvişler

O hikmetini işler Allah görelim neyler velehu...

Bil kâzi-yi hâcâtı kıl A'na münâcâtı

Terk eyle mürâdâtı Allah görelim neyler velehu...

Bir işi murâd itmè oldıysa inâd itmè

Hakk'dandur o redd itmè Allah görelim neyler velehu...

Sen halk ile yorulma bu nefis ile hem kalma

Kalbinden ırâk olma Allah görelim neyler velehu...

Hiç kimseye hor bakma incitme gönül yıkmâ

Sen kendine yan çıkmâ Allah görelim neyler velehu...

Mü'min işi renk olmaz âkil huyı cenk olmaz

Ârif dili tenk olmaz Allah görelim neyler velehu...

Eser, 117/a varak'ta şu şekilde sona ermektedir:

Rübâ'i

Çün seksen iki rübâ'i yazdı hâme

Hakkı didi nâmını Sa'âdet-nâme

Bin sâl ü yüz altmış sekiz sâlinde

Hatm oldu bu nazm, irişdi hoş-encâme

Alâ yed-i dervîş Yûsuf inşaallahü Te'âlâ muhibb-i sâdîki şeyh
Hakkı Hazretleri fi erbaa şa'ban;

sene : 1170

Bu suretle, Dîvân'ın H. 1170 / M. 1756 tarihinde Derviş Yûsuf adlı zât tarafından istinsah olunduğu anlaşılmaktadır.

EN İSÜ'L-MÜNKA TI'İN

Kayıt numarası	: 23854
Cild ebadı	: 21,5 x 14,5
Yazı ebadı	: 15 x 8,5
Sayfa sayısı	: 536
Hattı	: Nesih

Siyah renkli deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır. Bazı kısımları su ile temas ettiğinden, sararmıştır. Son kısımda 6 varak tamamen boştur.

Sayfaları tek şeritli kırmızı cedveller içine alınmış olup;

"Pes ol hadis-i şerife'nün evvelkisi budur"

"Tercüme"

"Hikâye"

"İkincisi budur"

...

"Toksan tokuzuncısı budur"

...

"İki yüz altmış dördüncüsü budur"

.. v.s şeklindeki metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 17 satır yer almaktadır.

1/b varak'da :

"Kemâl Paşa-zâde"

ismi ve onun altında :

Gel iy vâ'iz sırat'ın havfın anma lûtf-ı Hakk çokdur
Geçenlerden eşitdik biz ki anda korkuluk yokdur

İbâdetden übüdiyyetdurur âlemde iy âbid
Hakikât Ka'be'ye secde ider ma'nide her sâcid

beyitleri bulunmaktadır.

Bunların yanında, «Mes'ele» başlığı altında Ebussuud Efendi'ye ait bir fetva vardır.

Daha sonra, aynı sayfanın altından başlamak ve 2/a varak'ta devam etmek üzere Fihrist kısmı görülmektedir

Esere, 1/b varak'ta Besmele ile ve :

"Allahü-Sübhâne ve Te'âlâ'ya hamd ü şükr-i bi-nihâye idüb, Habîb-i Ekrem'i Resûl-i a'zâm'ı seyyidînâ Muhammed hâtemü'l-enbiyâyı aleyh ve aleyhi-mü's-selâm Hazret-i âlilerine ve âl ü etbâ' vü as-hâbına tasliye ve teslim eyledüğimizden sonra, şöyle ma'lûm-ı erbâb-ı irfân ü mefhûm-ı ashâb-ı iz'ân ola ki, e'azze-i ulemâdan şeyh Mu'âfâ Bin İsmâ'il rahmetullahü-Te'âlâ aleyhe cem' ü te'lif eyledüğü üç yüz Hadis-i şerîf'i ve akıblerince üç yüz hikâyeyi müstemil Enisü'l-Munkatî'in; ilâ-ibâdet Rabbü'l-âlemîn nâm-ı kitâb-ı lâtif sa'âdetlü ve şevketlü Pâdişâh-ı cihân-penâh hazretlerinün makbûl tab'-ı pâkleri ve mergûb hâtır-ı derrâkleri olub, sâhibetü'l-hayrât ve'l-âsârü'l-cemile ve râğbetü'l-hasenât ve's-selâtü'l-celile devletlü ve sa'âdetlü Vâlide Sultân hazretlerinün dahi meyl-i hâtırları olmagın ol kitâbun lisân-ı Türki âsânla terceme olunması için bu bendelerine işâret-i aliyye buyurdılar. (...) Bu dahi ma'lûm ola ki, bu fakir, kitâb-ı mezkûredeki herbir Hadis-i Şerîf'i aynı ile yazub akıbince tercemesin alâ-kadrü'l-imekân âsân ve cehle ıyân ü beyân eyleyüb, hikâyelerün dahi ancak lafz-ı Türki ile terceme itmege sürü' eyledüm. Allahü Tebârek ve Te'âlâ itmâmın müyesser idüb, mübârek ve ferhûnde kıla. Âmin !"

denilerek girilmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi; metin kısmında önce Hadis'ler zikir olunmakta ve arkasından «Terceme» sözü ile esere geçilmektedir. Ayrıca, her tercümenin sonunda, o Hadis ile ilgili bir «Hikâye»'ye de yer verilmektedir.

Meselâ, 3/a - 3/b varaklar'da bulunan :

"İkincisi budur :

Men neffese an ehîhi kürbeten min kürebi'd-dünyâ neffese Allâhü anhu kürbeten min kürebi yevmi'l-kıyâmeti vallâhi fi avni'l-abdi mâ-dâme el-abdü fi avni ehîhi.

Terceme :

Şol kimse ki, kendü dîn karındaşundan dünyâ gussalarundan bir azacık gussasını giderüb anı sevindürür, Allahü Te'âlâ dahi andan kıyâmet günü gussalarundan bir azîm gussasını izâle idüb vü anı sevindürür ve dahi Allahü Te'âlâ kulunun avninde vü nusratundadır. Mâdâm ki ol kul bir dîn karındaşunun avnindedür, ya'ni kişi bir müslümân karındaşının işünü malı, yâ eli, yâ dili ile andan bir

nesne recâsında olmayub da ancak rızâ'en-lillâhü-Te'âlâ bitürmege sa'y idince, Allahü-Te'âlâ dahi ana her mühimminde mu'in ü nâsır olur.

Hikâye :

Kibâr-ı ulemâ'dan birisi şöyle hikâye idüb vü dir ki : Bir korkunç düş gördüm ki, gûyâ ki vâkı'mda kıyâmet kopub Allahü-Te'âlâ beni inceden ince hisâba çıküb, azim mihnete vü gussaya düşüb, nice idecegüm bilmem. Ben bu hâlde iken anı gördüm ki, bir fakîr fellâh konşumuz var idi ki, gâyetle medyûn olub, anı borcluları ortaya alub derd-mendi pek incidürlerdi. Anun ise, borcın ödemege kudreti yok idi. Ol bi-çâreye yüregim acıyub cümle borcın ödeyivirdüm. Pes ol çiftci dahi (Ferrece Allahü anke kemâ ferrecte anni) diyerek çikilüb gitmişdü. Ya'ni, Allahü-Te'âlâ senden gussa vü şiddeti giderüb seni mesrûr şâd-mân eyleye. Nitekim, beni sen sevindürdin. İşte ben ol mihnetde vü gussada iken, ol kişi Divân-ı Hakk-Te'âlâ'da turub dir ki : Yârabbi, bu kulun benden bir dünyâ gussasını gidermiş idi. Pes Allahü-Te'âlâ dahi benüm Resûlüm vü Hâbibim sâdıkdur. Çünki, bu kulum dünyâda sana şefkat idüb vü bevk demekde bulunmuş idi. İmdi ben, şimdi andan avf idüb mihnetden seni halâs iyledüm, diyü buyırub vü bu sevinç ile uyandum, gâyetle şâd-mân oldum."

.. gibi.

Eser,

"El-hadisü'l-hâmis-i aşer"

başlığı altında yer alan kısım ile sona ermektedir.

ENVÂRÜ'L - ÂŞİKÎN

Kayıt numarası	: 16012
Cild ebadı	: 27 x 18,5
Yazı ebadı	: 20 x 13
Sayfa sayısı	: 526
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmış durumdadır. En başında yeni yazı ile :

"Halkevi reisi Sayın, Ömer Olgun tarafından hediye edilmiştir.
15.12.942."

kaydı bulunmaktadır.

(F. : 8)

Aynı sayfada ayrıca :

"Envârü'l-Âşıkın"

ismi yer almaktadır.

"Müfessir", "Allah hakkıyçün", "nakildür ki", "Ayşe eyitdi" gibi kelime, kelime grupları ve cümleler ile, "Hakk Te'âlâ", "Peygamber", "İbn-i Abbas", "Firdevs-i A'lâ", "Davud, Ebu Bekr ü Osman", "Münkir ü Nekir".. v.s. şeklindeki özel isimler kırmızı mürekkeple; metin kısımları da, siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

İlk sayfanın orta yerindeki motif, zamanın tahribine uğramış ve hemen hemen silinmeye yüz tutmuştur.

Eser :

"Elhamdülillah ol Pâdişâh'a kim kendünün Zâtını ve sıfatını ve ef'âlini tevhîd eyledi."

ifadesiyle giriş yapılmaktadır.

Muhtevasına; yeryüzü, gökyüzü hakkındaki bilgiler; Hz. Âdem, Şit, İdris, Nûh, Hüd, Salih, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Eyyüb, Şu-ayb, İlyas peygamberler; Kâbenin yapılması; çeşitli kıssalar; Hz. Davut, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed ile ilgili bölümler; Namaz, Oruç, Hac, Cihad, Kur'an, sadaka, ilim, âlim, Kıyâmet, Mahşer, Şefaat, Mizan, Cennet, Cehennem, Havz, Sırat... v.s gibi bahisler girmektedir.

Nitekim :

"El bâbü'l-evvel fi tertibü'l-mevcûdât"

adı verilen ilk bölüme :

"Hakk - Te'âlâ'nun on sekiz bin âlemi vardır. Birüsi dünyanız ol âlemlerden bir âlemdir."

şeklinde başlanmaktadır.

Eserin en sonunda da :

"Tənri rahmet eylesün ol cân için kim okuya Fâti'hâ, yazançün rahmet eyleye. Allah için kim dü'âlar eyleyeler yazana, her kim rahmeti çok kazana. Fâti'hâ ihsân ide bunı yazana."

diye dua faslı ve :

"960" (M. 1552)

tarihi yer almaktadır.

EVSÂF-I PEYGAMBERÎ

Kayıt numarası	: 24043
Cild ebadı	: 31 x 21
Yazı ebadı	: 23 x 13
Sayfa sayısı	: 154
Hattı	: Sülüs

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır. 1/b ve 2/a varaklar tezhiblidir. Diğer sayfalar, kısmen sarı yaldızlı, kısmen de yeşil, kırmızı renkli ve tek şeritli çerçeveler içine alınmıştır. Her sayfada, 21 satır bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta Besmele ile başlanmakta ve :

“Rükn-i sâni : Delâ'il-i Nebeviyye-i Ahmediyye ve şemâ'il-i fe-teviyye-i Muhammediyye kitaplarında ol Hazret-i Server-i Kâ'inât aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât Muhammed Mustafa Aleyhisselâm'ın vilâdetinden mukaddem vâki olan delâ'ili ve şevâ-hidi ve dahi vilâdetlerini ve irdâ'mı tâ nüzül-i vahy gelinceye kadar ve anlardan gayri dahi nice ahvâli beyân ider. Ve bu rükn yedi bâ-ba müstemildür. Bâb-ı evvel : Hazret-i (S.A.V.)'in ba'sinün beşâret-lerini beyân ider. Ve bu bâb beş fasla müstemildür ki beyân olunur. Fasl-ı evvel : Kütüb-i mütekaddimede ol Hazret-i Aleyhisselâm için her ne beşâret ki vâki olmuşdur ve mertebesini ve kemâlini ve ulüvv-i derecesini bi'l-cümle beyân ider. Egerçi anun nihâyetinün beyânı hadd-i imkândan mütecâvizdir. Velâkin, bir nice beşâret ki, rivâyet-i sahiha ile vârid olmuşdur, tahrire getirüldi. Ammâ, şol beşâretler ki, Hazret-i Âdem Aleyhisselâm'ın suhûfunda vâki oldı. Ve beyne'l-ulemâ şöhret buldı. Fenn-i tevârih ve Siyer'in uluları ve mu-habbir-i ahâdis-i şerif'in meşhûrları (R.A.) buyurmuşlar ki, Hazret-i Zü'l-Celâl ve Kâdir-i pür-kemâl Celle zikruhu, Hazret-i Âdem Aleyhisselâm'a nâzil olan suhûfun birinde ol Hazret-i (S.A.V.)'in evsâ-fından bir şemme buyurmuş. Şerhinde olan mazmûn-ı şerifi ma'nâ-yı lâtfi böyle edâ olunmuşdur ki, benüm ol Hüdâvend [-il Zü'l-Ce-lâl Ve'l-ikrâm mübeyyin-i Harem-i Mekke ve Müzeyyin-i Mescidi'l-Harâm anda mukim olanlar benüm iyâlim ve cârımdırlar. Zirâ kim benüm mihmânumdurlar, ol buk'a-yı ehl-i zemine ve ehl-i âsümâne ziyâret-gâh idüb müşerref iderim. Ve şevk-i silsileleriyle Lebbeyk di-yerek etrâf-ı âlemden ve eknâf-ı semâvât'dan cümle saçlarun ve sa-kallarun toza bulaşmış, yalınayak ve başıkabak kefenlerini omuzla-rında getirürler. Kimisi Mecnûn misâli tağlarda ser-gerdân ve kimi-si Leylâ miscâli harem'de hırâmân iderler ve dahi düşerek, kalka-rak gözlerinden yaşlar dökerek ve matlûbları için sa'y idüb (Leb-

beyke ve sa'deyke vahdehu lâ şerike leke Lebbeyk) diyerek telbiyelerinün sadâsını eflâke ve tesbihlerinün âvâzını semâyâya irişdürürler. İy âdem kim ol hânenün ziyâretiyle müşerref olsa, tahkik benüm şerefim bulmuşdur. Ve tavâf-ı ihsânım ziyâretine sa'y itmişdür. Keremime lâyıklardur ve kerâmetim ile mükerrerlerdür ve anları kendi gilmânım zümresine irişdiririm. Andan sonra senün girinden ve cvlâdından kalb-i selim ve vâsf-ı halim ve hasb-i kerim ve ism-i İbrâhim bir kimseyi A'nın sûretinün imâretine ve teşrifinün ziyâretine irsâl iderim. Ve A'nın menâsikini ve meşâ'irini A'na ta'lim iderim. Andan sonra muhlislerden ve kavmin sinnilerinden bir kavmi ol beytin hıfzına ve bevâblığına ta'yin iderim. Tâ kim A'nun ta'mirine ve ta'zimine ve tevkirine sa'y ideler."

denilmektedir.

Eser, 72/a varak'ta :

"... Halime bu devlete vâsıl oldu. A'nın keyfiyeti oйдur ki, ehl-i Mekke'nin ve sanâdid-i Kureys'in âdetleri ve ba'zılarının azamet ve şevket sebebiyle ve ba'zısının Mekke-yi Mükerreme'nin hevâsının harâreti sebebiyle ve kimisi Vebâ"

şeklinde sona ermektedir. Kitap tamamlanmamıştır.

İstinsah tarihi ve müstensihî de belli değildir.

G Â Y E T Ü ' L - B E Y Â N

Kayıt numarası	: 23989
Cild ebadı	: 22 x 13
Yazı ebadı	: 18,5 x 8
Sayfa sayısı	: 212
Hattı	: Tâlik

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan, mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. 7/b ve 8/a varaklar, sarı yıldız çerçeveler içine alınmıştır. Her sayfada 35 satır bulunmaktadır.

Esere 4/b varak'ta :

"Makâle-i evveli esbâb-ı sitte-i zarâriyyenin beyânındadır. Bu dahi üç fasl u bir hâtimeyi müştêmildür."

başlığı altındaki «fihrist» kısmı ile girilerek :

“Fasl-ı evvel :

Hevânun tedbiri beyânındadır.

Fasl-ı sâni :

Yimek vü içmek tedbirinün beyânındadır.

Fasl-ı sâlis :

Bedenün hareket ü sükûnu tedbirinde ve bunlara müte'allik ahvâl beyânındadır.

Fasl-ı râbi :

Hareket ü sükûn-ı nefsâni beyânındadır.

Fasl-ı hâmis :

Uyumak ve uyanmak beyânındadır.

Fasl-ı sâdis :

İstifrağ ve ihtibâs beyânındadır.

Fasl-ı sâbi' :

Cimâ' beyânındadır.

Fasl-ı sâmin :

Hammâma girmek beyânındadır.

Fasl-ı tâsi :

Fesad eylemek tedbiri beyânındadır.

Fasl-ı âşir :

Şerbet içmek tedbirinün beyânındadır.

Hâtime :

Fusûl-i erba'ada tedbir-i hıfz-ı sıhhat beyânındadır.

İkinci makâle iki bâbı müstemildür :

Evvelki bâb : Müfredât beyânındadır.

İkinci bâb : Mürekkebat beyânındadır. Bu bâb dahi üç fasl üzerine tertib olunmuştur.

Fasl-ı evvel :

Emrâz-ı müte'addidede isti'mâl olunan mürekkebat şerbetler beyânındadır.

Fasl-ı sâni :

Ma'cûnlar ve cevârişler beyânındadır.

Fasl-ı sâlis :

Müşhil olan ma'cûnlar ve cevârişler beyânındadır.

Dördüncü fasl :

Hablar beyânındadır.”

... v.s. denilmektedir.

Eserin tamamı 4 (dört) «makâle»den müteşekkildir. Bu dört «makâle»nin içinde âdâb, erkân, tıb, kimyâ.. v.b. gibi muhtelif mevzulara temas eden 61 (altmış bir) bölüm bulunmaktadır.

4/b varak'ta yer alan «Fasl-ı sâni» kısmını nakl edelim :

“Yimek ve içmek tedbirinün beyânındadır :

Ma'lûm olsun ki, ta'amdan evvel bir mikdar hareketcik idüb, gezinmek lâzımdır. Ba'de ta'am yimege mübâşeret ideler. Ammâ, ta'am yidükden sonra ifrâtle hareket zarardır. Zirâ, henüz ta'am hazm olmadın, ham iken tamarlara çekilüb süddeye sebep olur. Ve bir nevbette ta'am yirken yab yab yiyüb çok eğlenmemek gerek. Zirâ, yab yab yimekte evvelki yidügi ta'am hazm olunmaga başlar. Sonra beriki hazmdan dür kalub, hazm bir düzüye olmaz. Pes tabi'at-ı hazm da zahmet çeker. Ve gâyetle tez dahi yinmeye! İ'tidâl üzerine bir hoş çiğneyüb yuta! Çiğnemedен yutmaya! Zirâ, mi'de hazmda güçlük çeker. Lâzımdır ki, mu'tidelü'l-mi'zâç olan kimesneler hıfz-ı sıhhat için mu'tedil gıdâlar yâhud i'tidâle karib gıdâlar isti'mâl ideler. Tavuk eti ve keklik ve çöl kuşu ve dürrâc ve süğlün kuşu ve kebûter yavrusunun etleri gibi. Ve koyun eti ve yitişmiş kuzu eti ve oğlak eti ve buzağı eti. Ve kepekden pâk olub, arınmış buğday etmegi lekmegil. Ve kızıl üzüm hoş-âbı içeler.”

Gâyetü'l-beyân, Salih Bin Nasrullah adlı zâtın eseridir. Ahmed Bin Muhammed Efendi tarafından, H. 1123 / M. 1711 tarihinde Trab-luşşam'da istinsah olunmuştur.

Eser, 98/b varak'ta :

“... ve hâtunlar dahi bu minvâl üzerine isti'mâl eyleyeler. Hâmile olmaga sebep olur vesselâm!”

şeklinde ve onu takiben «dua faslı» ile sona ermektedir.

G E N C İ N E - İ R Â Z

Kayıt numarası	: 23957
Cild ebadı	: 19 x 13,5
Yazı ebadı	: 14,5 x 8,5
Sayfa sayısı	: 164
Hattı	: Sülüs

Kahverengi deri cildli, kısmen yıpranmış manzum bir eserdir. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır.

Her sayfada iki msra yan yana olmak üzere, 19 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı, başlık bulunan sayfalarda 18'e, 17'ye ve hatta 12'ye kadar düşmektedir.

Esere 1/b varak'ta :

"Gencine-i Râz-ı Yahyâ Efendi"

başlığı altında, «Hamdele ve Salvele»'den sonra şöyle girilmektedir :

Cân ü dilden diyelüm Bismillah
 Açalum sözle söz gencine-i râh
 Sözlerün Besmele'dür sultanı
 Kibriyyâ ile durur diyü anı
 Şecere Sidre gibi zîbâdur
 Cümleden anın için a'lâdur
 Nite kim Hazret-i Cibril-i Emîn
 Gidemez andan öte akl-i güzîn
 Bu gülistân-ı lâtif ü ra'nâ
 O drahtiyle bulur hüsn ü behâ
 Serv-i gülzâr-ı bekâdur ki revân
 Togrilub ana uçar tâ'ir-i cân
 Cümle hurûfdan o ser-hayl-i makâl
 Saldı Tübâ gibi her yâne nihâl

...

72/ a varak'ta bulunan :

"On üçüncü makâle fazilet-i kana'at"

başlığı altındaki bölümden bir kısmını nakledelim :

Bir gün iy gâfil ecell var dimedün
 Ekl ü şürbi koyuban gam yimedün
 Karlu tağ gibi pulad olmasa ger
 Sovumaz yüregün iy bed güher
 Gözle yirsin idüb kem nazarı
 Sofra-i çerhden kurs-ı kameri
 Gelse bir kimse kapuna eli boş
 Hırsla tolub olur isen hâmûş
 Cehelle kurba olan ten-perver
 Veled-i ma'rifeti lâgar ider

Toldurub cismini işiyle avam
Ma'rifet tarafın ider zarf-ı ta'âm

Karnı anun ki ola gayr ile pür
İlm-i hikmetden içi hâlidür

İl ta'âmın uman hem-çü kilâb
Hırsla âhir olub hâli harâb

Ümmet-i din-i Resûl isen eger
Sana bir lokma ve bir hırka yiter

Kitap, 163/b ve 164/a varak'ta şu şekilde son bulmaktadır :

Âşıkı olana vir ömr-i kesir
Anı tahkîr ideni eyle hakîr

Her kim eylerse ana bed-nazarı
Nûrdan dîdeleri ide berî

Kim ki divânelik idüb mahzâ
Ta'n taşın eger attıysa ana

Yağsun anun başna seng-i belâ
Kurusun desti sınık şâh-ı kuba

Bağ içinde nite ki berk-i hazân
Dili topragile olsun yeksân

Cümle-i hastalar için ulemâ
Bu kitâbı açıcak bula şifâ

...

Başı olsun anun kaf gibi
Nekbete uğrasun ol kâf gibi

Gözi nergis gibi bi-nûr olsun
Az zemân içre yiri kûr olsun

Rûhunu eyle tenden ifrâz
Dem-i vuslat gibi kıl ömrünü az

Bu kitâbı dimeden iy Yahyâ
Garazım oldu hemân hayr dü'â

Her kim eylerse bu maksûdı atâ
Hayr ide âkıbeti Mevlâ

Tercemâni kalemim kıldı sükût
Nice bir fâş ola râz-ı melekût

Âlem-i sohbet ise ancak olur
Lezzet-i izzet ise ancak olur

Bâde-i aşkile câm-ı vahdet
Hâsılı virdi bana keyfiyyet

Kalemim elde amelden kaldı
Gözümü pertev-i hayret aldı

Bu makâlât-ı sa'âdet-i encâm
Oldu noksanile bir ide temâm

Gökden âvâz-ı büleml ile sürüş
Didi târihini anun hâmûş

Bu eser, 16. yüzyılın önde gelen Divân şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ Bey'e aittir.

Gencine-i Râz'ın bir yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 289 numarada kayıtlı cildin 2. kısmında bulunmaktadır. Siyah deri cild içerisinde olan bu eserin yazısı, tâlik'tir. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Tamamı 95 varak'tır. Her sayfada ortalamama 17 beyit bulunmaktadır. Aynı cildin 1. kısmında Gülşen-i Râz, 3. kısmında da Şâh u Gedâ'nın manzum tercümelere yer almaktadır. Kitap, Âgâh Sırrı Levent'ten satın alınmıştır.

Diğer bir yazma nüshası da, gene Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 430 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 20 X 12,5 ebadındaki kahverengi deri cild içerisinde yer almaktadır. Yazısı nesih olup, H. 1116 / M. 1704'de istinsah olunmuştur. Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada ortalama 19 beyit vardır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Kitap, Âgâh Sırrı Levent'ten satın alınmıştır.

Ayrıca, aynı eserin H. 948 / M. 1541 tarihinde istinsah edilmiş bir başka yazma nüshası da, Diyarbakır Kütüphanesi'nde 2265/A numarada kayıtlı bulunmaktadır.

H A Y R - Â B Â D - I N Â B İ

Kayıt numarası	: 23991
Cild ebadı	: 22 x 15,5
Yazı ebadı	: 16 x 8,5
Sayfa sayısı	: 68
Hattı	: Sülüs

Üzerine mavi desenli ebru yapıştırılmış kahverengi deri cild ile kaplı, kısmen yıpranmış manzum bir eserdir (1).

Tamamı siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

1/a varak'ta :

"Sene : 1275

Sâhibü'l-kitâb

Es-seyyid Yûsuf Bin Abdülaziz İbrahim Hakkı Efendi Rahmetullahu aleyh"

kaydı ve üzerinde :

"Es-seyyid Yûsuf - 1257"

ismi ve tarihi yazılı mühür bulunmaktadır. Tarihi, mu'cem'dir.

Eser, 17. yüzyılın nülü Divân şâiri Urfalı Nabi (? - 1712)'ye aittir. Mesnevi tarzında yazılmıştır. Dört kısımdan müteşekkil bir hikâ-yedir. Bunun 1. kısmı, Attar'ın İlâhi-nâme'sinde de mevcuttur. Nâbi Attar'dan daha muhtevalı bir eser vücuda getirmiştir.

Kitap, devrinin dil hususiyetlerini aksettirmesi bakımından ayrıca dikkate şayandır.

Hayrâbâd, gerek muhteva, gerekse üslup yönünden Şeyh Gâlib'in bir hayli tenkidine maruz kalmıştır. Nitekim, Hüsn ü Aşk'ta şöyle denilmektedir :

Bir meclis-i ünse mahrem oldum
Ol Cennet içinde Âdem oldum

Meclis veli gülşen-i mahabbet
Bülbülleri yekser ehl-i ülfet

Her birisi şâir-i sühan-senc
Gencineler elde cümlesi genç

Ülfetleri şî'r ü fazl u irfân
Sohbetleri nazm u nesr ü elhân

Ben mest-i sabûh-i nükte-dâni
Vakt ise sabah-ı nev-civâni

(1) Bu eser, yanlış bir tesbitte; adı geçen kütüphanenin kayıtlarına, "Divân-ı Nâbi" olarak geçmiştir. (Ö. G.)

Gâhî okunurdu Hayr-âbâd
Nâbî olunurdu hayr ile yâd

Hakkaa ki acib bir eserdir
Erbâbı yanında mu'teberdir

Hengâm-ı heremde söylemişdir
Pir olduğu demde söylemişdir

Ol nazmın edip bir ehl-i ma'nâ
Medhinde mübâlagayla itrâ

Bezm ehli serâser itdi ikrâr
Bu kavli muvâfakatla tekrâr

Bir gâyete irdi kim me'âli
Tanzirinin olmaz ihtimâli

Ol ritl bana girân göründü
Bir sûret-i imtihân göründü

Ta'rizâne idüb hitâbı
Virdim o gürûha bu cevâbı

Kim Nâbî'ye hiç düşer mi evfâk
Şeyhin sözüne kelâm katmak

İy kıssadan olmayan haberdâr
Nâkis mı bıraktı Şeyh Attâr

İşte o kadardır ol hikâyet
Bâkisi dürüg-ı bi-nihâyet

Manzûme-i Fârisi-ves ebyât
Bi'l-cümle tetâbu-ı izâfât

İnşâya virir egerçi ziyet
Türki söz içinde ayn-i sıklet

Az olsa eger değildi mâni
Dirdik ana belki de sanâyî

Hem bir dahi var ki ol sühan-sâz
İçrakda mürğ-ı pest-pervâz

Evsâf-ı Burâk-ı Fahr-ı Âlem
Rahşiyeye-i Nef'i andan akdem

**Lâzım mı Burak'ı medh u tevsif
Bu kârı ana kim itdi teklif (1)**

...

Bununla birlikte, Hayr-âbâd'ın; Hüsn ü Aşk'a kaynak teşkil ettiğini söylemek mümkün olabilir, kanaatindeyiz.

Nâbî, bu mesnevisini aşağı yukarı 63 yaşında kaleme almıştır. Bu sebeple, O'nun olgunluk devri eseri sayılmaktadır.

Hayrâbâd'ın yazma bir başka nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 30 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha H. 1117 /M. 1705'-de yazılmıştır. Müstensihi, Ali Çelebi-zâde'dir. Yazısı Tâlik'dir. 1/b varak tezhibli, 1/b ve 2/a varaklar da, altın yıldız çerçevesindedir. Pembe mukavva cild içerisindeydir. Miklâplı'dır. 140 sayfadır. Atatürk Üniversitesi tarafından, Âgâh Sırrı Levent'ten satın alınmıştır.

Ayrıca, gene Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 573 numarada kayıtlı, siyah deri cildli, 20,5 X 12,5 ebadındaki «Mecmua»'nın 9/b ile 55/a varakları arasında da bir Hayrâbâd yazma nüshası vardır. Tamamı 46 varak olup, yazısı Sülüs'dür. Siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada ortalama 18 beyit vardır. H. 1117 / M. 1705'de istinsah edilmiştir. Eser, Âgâh Sırrı Levent'ten satın alınmıştır.

Erzurum Kütüphanesi'ndeki asıl inceleme konumuz olan Hayrâbâd'a; 1/b varak'ta Besmele ve O'nun altında Münâcât faslında yer alan :

**Ham A'na ki A'na revâdur
Hamdin dahi hamdine sezâdur**

**Hamd A'na ki olmayaydı mutlak
Hamd olmaz idi vücûda mülhak**

...

şeklindeki beyitlerle başlanmaktadır.

4/b varak'ta bulunan "Sıfat-ı Mirac" faslından bir kısmı nakledeyim :

**Bir şeb ki inâyet-i İlähi
Zeyn itmiş idi bu bâr-gâhı**

(1) Divân-ı Şeyh Gâlib, "Hüsn ü Aşk-ı Gâlib Dede" - Der Beyân-ı Sebeb-i Te'lif - İst. 1284, s. 9 - 10 - 11 - 12.

Ahterle sipihr olub müzehheb
Zer câme ile saturdı kevkeb

Bu köhne serây-ı âbnûsı
Geymişdi libâçe-i arûsı

Şeb salmışdı cihâne sâye
Mey yakmışdı çerâg-ı pâye

Rihlet idicek kavâfil-i çîn
Tolmuşdı cihân ıyâr-ı müşkin

Olmuşdı çerâg-ı mâh-ı enver
Meş'al-keş-i kârvân-ı ahter

Olmuşdı o şâm cennet-âsâ
Pür-neş'e-i feyz-i heft-minâ

Oldı felek şükûfe-i cûşân
Ma'mûre-i şâma seyr-i meydân

Olmuşdı zemâne pür-reyâhîn
Ammâ ara yirdi berk-i nesrîn

Çerh eyleyüb ol şeb-i iftihârı
Geymişdi kabâ-yı pûte-dârı

Oldukda şikeste beyza-i zer
Kışrı tagılub göründi ahter

Kat' oldı enâr-ı mihr-i rahşân
Her cânibe dâne oldı galtân

Eser, 34/b varak'ta :

Bu nakşda oldı tâze rengin
Âsâr-ı sühan-verân-ı bilişin

Bende olub ol gürûha peyrev
Virdim rûh-ı nazma ziyet-i nev

Silk-i sühâne çeküb cevâhir
Nazm eylediler nice me'âsir

Ma'nâsın idüb hem istifâde
Hem nef' ideler ma'a'z-ziyâde

Mazmûnun idüb medâr-ı irşâd
Ekdârdan ola kalbi âzâd

Olmaya nazarlarından mübhem
Ahvâl-i takallübât-ı âlem

Bakdıkça bulub safâ-yı evkât
Kalbin ide şeste mevc-i ebyât

Berceste olunca kâr u bârım
Kala bu cihânda yâdigârim

Olursa kimin nazar-güzârı
Hayr ile ana bu hâk-sârı

Her kim ki görürse bu kitâbı
Bir Fâtiha'dur recâ-yı nâbi

El-Fâtihâ

Târih

Bu tâze eserle yine Nâbi
Mecmu'â-i rûzgâr tolsun

Yazsun varak-ı sipihre hurşid
Târihin eser-i mübârek olsun

Bu suretle eserin H. 1117 / M. 1705 tarihinde yazıldığı anlaşıl-
maktadır.

HULVIYYÂT- SULTÂNÎ

Kayıt numarası	: 23919
Cild ebadı	: 31 x 21
Yazı ebadı	: 21 x 13
Sayfa sayısı	: 566
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan ve çok az yıpran-
mış mensur bir eserdir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple
kaleme alınmıştır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Fihristü'l-ebvâb"

ifadesi ve onun altında yer alan «Fihrist» kısmı ile başlanmak-
ta ve meselâ :

"Evvelki bâb :

Peygamber'e mütâba'at itmekligin ve namaz faziletindedür."

"İkinci bâb :

Namazın farziyeti ve imân beyânındadır."

"Üçüncü bâb :

Namazın şartları ve rükünleri beyânındadır."

...

"Sekizinci bâb :

Abdest beyânındadır."

...

"Yigirmi birinci bâb :

Tekbîr-i evvel ve anun fazileti beyânındadır."

...

"Elli birinci bâb :

Sadaka-i fıtr beyânındadır."

"Elli ikinci bâb :

Kurbân beyânındadır."

...

"Yetmiş altıncı bâb :

Oruc'un sırrını ve hakikatini beyân ider. Oruc tutucak teşrif ü lâtif ü fâzıl eyyâmları bildirür."

denilmektedir.

Kitap, yetmiş beş bâb'dan müteşekkil bir «İlm-i hâl» hüviyetindedir. Tam adı, 3/a varak'ta bulunan :

"Hazâ Kitâbu Hulviyyât-ı Sultâni ve Mübeyyen İbâdâti's-Süb-hânî"

şeklindedir.

Metin kısmına da, 3/b varak'ta girilmekte; «Hamdele ve Salvele»'yi takiben :

««Ebu'l-Hasan İsmâ'il bin İbrahim bin İsfendiyâr bin Bâyezid bin Âdil bin Emîr Ya'kûb bin Şemseddîn bin Yemen Cendâr gaferallahu lehüm ve'l-cemî'il-mü'minine ve'l-mü'minât ve'l-müslimîne ve'l-müslimât el-ahyâi minhüm ve'l-emvât eydür ki, Allahü Te'âlâ Kur'an-ı Kerim'de buyurmuşdur ki : Felev le.. (Tevbe Sûresi; 122. Âyet!)"

ifadelerine yer verilmiştir.

108/a varak'ta bulunan bir kısmı nakledeyim :

“Yigirmi sekizinci bâb, namazın vâcibleri beyânındadır :

Mes'ûdide denmiş ki : Namaz'ın vâciblerinin hükmi oldur ki, sehv ile terk olursa ya te'hîr olursa, sehv-i secde vâcib olur. Terkinün ve te'hîrinün misâlleri sehv-i secde bâbında zikr oluna. İnşaalâhü Te'âlâ denmiş ki, eger namazın farzlarından terk olursa, gerü kılmak farz'dur. Eger vâciblerinden terk olsa [olunsa], gerü kılmak vâcibdür. Ya'ni, eger kasdla olcuk olursa, ya sevhle olub secde-i sehv olunmayıcak olursa, Mes'ûdi'de namazun vâciblerinden amd ile terk olursa, anun kefâreti yokdur. Ve denmiş ki, namazun iki rek'atinde Kur'anı okumak farzdur.”

Hulviyyât-ı Sultânî, İdris Bin Hıdır tarafından yazılmış ve H. 1012 / M. 1603'de istinsah olunmuştur.

Bu eserin başka bir mensur yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 433 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Adı geçen bu nüsha, 15 x 8,5 ebadındaki şemseli, miklaplı ve nefis tezhibli kahverengi deri cild içerisinde bulunmaktadır. Sayfaları tek şeritli yaldız çerçevesi içine alınmıştır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Hattı, Nesih'tir. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Tamamı 285 varak'tır. 1/b - 2/a-b varaklar'da «Fihrist» kısmı bulunan eserin tam adı, 3/a varak'ta yer alan :

“Kitâbu Hulviyyât-ı Sultânî”dir.

H. 999 / M. 1590'da istinsah olunmuştur.

İ L M - İ H Â L

Kayıt numarası	: 23863
Cild ebadı	: 23 x 16
Yazı ebadı	: 17 x 10
Sayfa sayısı	: 376
Hattı	: Sülüs

Siyah karton cild içerisinde bulunan oldukça yıpranmış, mensur bir eserdir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada, 11 satır bulunmaktadır.

Eser, Besmele ile başlanmakta ve:

"Beyânü's-sıfatü's-selbiyye"

"Beyânü's-sıfatü's-sübûtiyye"

"Kerâmat-ı evliyâ"

"Azâb-ı kabr"

"Alâmet-i kıyâmet"

"Sırat"

"Cennet ve Cehennem"

"Takvâ"

"Farz"

"Abdest"

"Namaz"

.. v.s. gibi bahislere yer verilmektedir.

Nitekim, «Sırat» bahsinde :

"Ve dahi Sırat köprüsü ki hakkdur; kıldan ince ve kılıcdan keskindür. Cehennem'in üzerine kurulsa gerekdür, bu mümkündür ve muhbir-i sâdık dahi haber virdi, elbette inanmak vâcibdür. Kuşları hevâda uçurmaga kâdir olan Allahü-Te'âlâ insanı Sırat üzerinde yürütmege kâdirdür. Cümle halk annn üzerinden giçseler gerekdür. Gerek kâfir, gerek mü'min, kâfirlerin ve ehl-i nâr olanların ayakları taynub içine düşse gerekdür. Ehl-i Cennet olanlar kimi yıldırım gibi ve kimi segirdir at gibi ve kimi eser yel gibi ve kimi yürür at gibi ve kimi imeklü imeklü günahı yüklenmiş düşüb Cehennem'e girse gerekdür."

denilmektedir.

Eser, 187/b varak'ta yer alan «teznîb» kısmı ile :

"İkiz toguran avretün nifâsı veled-i evveldendür. İddeti temâm olmak, veled-i sânidendür. Veledün ekalli çıkdukda nifâs olmaz. İmdi namazı kılmazsa, âsiye olur. Bir çukur kazub bir çölmek üzerine oturub, veled-i mutazzarrır olmasun için namazı kılmak gerekdür.

Sene : 1133 (M. 1720)"

şeklinde sona ermektedir.

İLM-İ İNŞÂ LÜGATI

Kayıt numarası : 23994

Cild ebadı : 21 x 16

Yazı ebadı : 15,5 x 9

Sayfa sayısı : 200

Hattı : Rik'a

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin kısımları, sağ baş esas alınmak suretiyle yatık olarak yerleştirilmiştir. Her sayfada 20 satır bulunmaktadır.

10/b varak'ta :

"İlm-i İnşâ'da Lügat-ı Müste'milât"

ifadesi ve onun takiben, 15/a varak'a kadar devam etmek üzere:

"Kird-gâr :

Tanrı

Perverd-gâr :

Tanrı

Hüdâ :

Tanrı

Nâdide :

Görülmemiş

Ni'am :

Ni'metler

Ma'nidâr :

Ma'nâlı

Sipihr :

Felek

Behişt :

Cennet

Zevâhir :

Çiçekler

Hadika :

Bağçe

Nâ-mütenâhi :

Nihâyetsiz

Zâhire :

Bellü

Belde :

Şehr

Senâ-kâr :

Dü'acı

Sitâyiş :

Ögmek

İnşirâh :

Açıklık

İhtirâm :

Hürmet etmek

Müveddet :

Mahabbet

Ser-âmed :

Başa çıkmak

Kûtah :

Kısa

.. v.s. şeklinde önce kelimeler, sonra da altlarında Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Eser, kâtibler'in vasıflarını; nasıl olmaları, ne şekilde hareket etmeleri ve yazmaları hususunda açıklayıcı malumatı da ihtiva etmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Meselâ, bu hususta 15/b varak'ta :

"Ma'lûm oluna ki, kâtib olanda gerekdür ki, her kimesnenün kadr ü i'tibârın bilüb kadrlı ine lâyıık ve i'tibârına mutâbık elkâbu ıstılahatı mektûb ile mürsel eyleye.

Bir meclisde bulduklarında birbirlerine ne güne mu'âmele ide ve gâyet ta'zîm olunan celilü'l-kadr kimesnelere mektûbu sûret-i arz-ı hâlde tahrîr idüb ve evvelinde dü'â ve hâtimesinde emr ü fer-mân devletlü, merhametlü efendim hazretlerinündür diyü yaza."

denilmektedir.

83/a varak'ta da :

"Akrandan akrana bu kâ'ide üzre tahrîr-i şedd :

Sa'âdetlü, mürüvvetlü, meveddedlü, birâder-i e'azzim efendim hazretleri..."

ifadesiyle söz girilmekte ve ayrıca 92/b varak'ın nihayetine kadar, sayfaların yan taraflarında :

Güzârende :
Geçirmek

Peyâm :
Haber

Çeşm :
Göz

Alâ'd-devâm :
Devâm üzre

Pûs :
Öpmek

İrsâl :
Göndermek

Sâye
Gölge

Rûy :
Yüz

Rûz u şeb :
Gece gündüz

Tahrîr :
Yazmak

Ahyâr :
Hayırlar

Zuhûr :
Âşikâre olmak

Hemîşe :
Dâ'im

İrfân :
Anlamak

Hurşid :
Güneş

Misâl-i bârân :
Yağmur gibi

Mülâkât :

Görüşmek

şeklinde, metinde geçen bazı kelimelerin mânâları verilmektedir.

Eser, 92/b varak'ta :

"Ferzend-i dil-bendleri mir'at"

başlığı altındaki kısım ve :

"1252" (M. 1836)

tarihi ile sona ermektedir.

Aynı sayfaların yan taraflarında yine :

Ferzend-i dil-bend :

Oğul

Mir'at :

Ayna

Müş'ir :

Bildirmek

Dil-firib :

Gönül alıcı

.. gibi kelimeler ve mânâları verilmektedir.

K E N Z Ü ' L - F Ü T Ü H

Kayıt numarası : 23914

Cild ebadı : 21 x 14,5

Yazı ebadı : 18,5 x 10

Sayfa sayısı : 118

Hattı : Sülûs

Kırmızı renkli mukavva cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Son derece muntazam bir hâldedir; yıpranmamıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. 2/b ve 3/a varaklar kırmızı, mavi renkli, çift şeritli cedveler içine alınmıştır. Diğer sayfalar çerçevesizdir. Beyit sayısı sayfalarda 11, bazı sayfalarda da 10 ve 9'dur.

Eser, Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya aittir. Tasavvuf ve ahlâka dair bir manzumudur. Türkçe ve Arapça 1020 müfred - beyit - bulunmaktadır. Bunların baş kısımlarına kırmızı mürekkeple :

Müfte'ilün / Fâ'ilün

Müstef'ilün

Fâ'ilâtün

Fâ'ilâtün / Fâ'ilât
 Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fa'lün
 Mefâ'ilün / Fâ'ilâtün

şeklinde, bahr'lerin isimleri yazılmıştır.

Birkaç misâl verelim :

Müstef'ilün - 4

İmdâdı Hakk'dan iste kim oldur sana imdâd iden
 Gönlün ana vir kim O'dur her dem seni irşâd iden

Mefâ'ilün Fe'ilâtün - 2

Zebânıma ne gelürse o söz ziyânımdur
 Sözüm zer ise de andan sükût kânımdur
 Hakkı sükût eyle hemân oldur sana emn ü emân
 Râhat bulur cânun her an âlemde görmezsin yamân

Mefâ'ilün Fe'ilâtün - 2

Aç olmadıkça yime toyma az yi aç kal aç
 Ömründe olma tabibin ilâcına muhtac

Mefâ'ilün - 4

Gönül bahrine kim taldı ise andan bir haber gelmez
 Gel iy Hakkı sükût- it kim bilen dimez diyen bilmez

Kitap, 59/a varak'ta bulunan :

Mefâ'ilün - 4

İlâhî vechün için eyledim müfredleri inşâd
 Okuyub tâlibün vezn ile dil-şâd ola hem irşâd

Fâ'ilâtün - 32

İy fakiri bin yigirmi müfred oldı bu kitâb
 Sâl-i Hicret seksen ü sekkiz tedâhüldür hisâb

Hakk'a hamd olsun Habîb ü Âli'ne yüz bin selâm
 Buldu bu Kenzü'l-Fütüh ebyâtımız bunda hitâm

şeklindeki beyitlerle ve :

"Feragat tahrir-i kitâb Kenzü'l-Fütüh İbrahim Hakkı Erzener-
 rûmî bende fakirü'l-hakirü'l-kesir Ömer Nasûhî"

diye sona ermektedir.

KİTÂB- MUHAMMEDİYYE

Kayıt numarası	: 16013
Cild ebadı	: 26 x 18
Yazı ebadı	: 21,5 x 13
Sayfa sayısı	: 504
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Bazı yaprakları yıpranmış, ancak alt, üst ve yan kenarlarına kâğıt yapıştırılmak suretiyle sağlamlaştırılmıştır.

Sayfalar kırmızı renkli, tek şeritli cedveller içine alınmıştır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

Her satırda 2 mısra - 1 beyit - olmak üzere, bir sayfada 19 beyit yer almaktadır. Beyit sayısı, metin başlıkları bulunan sayfalarda 18'e, 17'ye hattâ 14'e kadar düşmektedir.

Esere ve «Tevhîd» kısmına 1/b varak'ta :

"Hazâ Kitâbü'l-Muhammediyye"

ibaresi ve onun altında yer alan Besmele ile şöyle başlanmaktadır :

İlâhün Vâhidün Rabbün Te'âlâ
Hüve'llâhü'l-Bediü'l-Hakku'l-alâ

Te'âlâ zâtühü lemmâ tecellâ
Mîne'l-gaybi ile'l-ayni fecellâ

Ehaddür zâtı müstecmi sıfâtı
Tecelli zâtına esmâsı meclâ

Mukaddesdür celâl-i kibriyâsı
Kemâl-i saltanatda şânı eclâ

Kemâline bu mevcûdât âyât
Cemâline dü-âlemler mücellâ

Çün oldur Âlim-i gayb ü şehâdet
Pes oldur Kâdir ü Hallâk u Mevlâ

Tahayyürde kamu efhâm u evhâm
Anun dergâhı izzetde Te'âlâ

Cemî'i kâyinâtı kıldı ibdâ
Delâyil kıldı zâtına mu'allâ

Anındur nasr u izzet cûd u rahmet

Anındur gayb u ayn uhrâ vü ûlâ

Çü ferdâniyyet A'nın hamd A'nadur

Çü Vahdâniyyet A'nın şükr-i evlâ

Bu beyitlerin sağ tarafında ve kırmızı çizgili cedvellerin dışında :

"Yazıcı-zâde Mehmed Efendi"

kaydı bulunmaktadır.

Daha Sonra :

Ki mahbûbunu itdi bize irsâl

Muhammed Ahmed ü Mahmûd u asfâ

A'nı kendüiçün halkı A'nunçün

Yaratdı tal'atı itdi musaffâ

Cemî'i enhiyâ ümmetdir A'na

Kamu âlemlere aksâ-yı mervâ

...

beyitleriyle başlayan, «Na't» kısmına geçilmektedir.

2/a-b ve 3/a-b varaklardaki «Sebeb-i te'lif» faslında :

Meger günlerde bir gün emr-i takdir

Oturmuşdum Gelibolu'da sırrâ

Elümi çekmiş idüm cümle halkdan

Dilümde zıkr idi kalbümde zıkrâ

Gelibolu'nun ol âşıklarından

Derildiler gelüb katuma turrâ

Didiler kim niçün kılmazsın iy dost

Resûlün vafını âlemde büşrâ

Didüm iy gözlerüm nûrı cemâ'at

İrün devletlere izzen ve nasrâ

Bulun Allah Resûlullah katında

Yüce izzetleri mecden ve fahrâ

...

şeklinde, Kitâb-ı Muhammediyye'nin yazılış sebebini açıklamaya başlayan Yazıcıoğlu Mehmed, eserini;

"İftitâhü'l-Kitâbü'l-Muhammediyye"

"İslâm-ı Ömer (R.A.)"

"Ahlâkı'n-Nebi (A.S.)"

"Tahvilü'l-Kible"

"Fasl-ı fi'l-mu'cizât"

... v.s. gibi daha birçok bölümlerden sonra :

Kitâb irişdi çünkim intihâya
Hakk'a hamd ile medh-i bi-nihâye

Habibine salât ile tahiyyât
Dahi âline kim hayrû'l-beriyât

beyitleriyle bitirmektedir.

Yukarıdaki beyitlerin altında da :

"sene : 985" (M. 1577)

kaydı bulunmaktadır (1).

Adı geçen bu eserin bir yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 209 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Siyah deri cild içerisindedir. Çok az yıpranmıştır. Sayfaları tek şeritli, sarı yaldız çerçeveler içine alınmıştır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada ortalama 15 beyit bulunmaktadır. 25 X 17 ebadında ve 312 varak olup, yazısı harekeli Nesih'dir. Âgâh Sırrı Levent'ten satın alınmıştır.

KİTÂB-I SUBHA-İ SIBYAN

Kayıt numarası : 23982

Cild ebadı : 22,5 x 16

Yazı ebadı : 17 x 8,5

Sayfa sayısı : 34

Hattı : Sülüs

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan, kısmen yıpranmış manzum bir eserdir.

(1) Fazla bilgi için bkz. :

Doç. Dr. Âmil Çelebioğlu, "Yazıcıoğlu Mehmed - Muhammediye" (İst. 1976)

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra yanyana bir beyit teşkil ederler. Bazı sayfalarda, her satırda 1 mısra bulunmaktadır. Beyit sayısı 18, 16, 14, 12 ve 9 olmak üzere sayfadan sayfaya değişmektedir. Sayfalar, tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Tamamı 454 (dört yüz elli dört) beyittir. 1/b ve 14/a varaklar arasındaki metin harekeli; 14/b ve 17/b varaklar arasındaki metin harekesizdir.

Eser; içinde Kitâb-ı Şükr-nâme, Risâle-i Yûsuf, Tertib-i Ulûm, Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Sofî, Risâle-i Akâid-i Manzûm adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı kitabın, 1. kısmında bulunmaktadır.

1/b varak'ta :

"Hazâ Kitâb-ı Subhâ-i Sıbyân"

ismi ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»den sonra :

"Der-beyân-ı sebeb-i nazm-ı kitâb"

başlığı altında şunlar denilmektedir :

Nâm-ı Hüdâ çünki söze viridi tâb
Dinle nedir bâ'is-i nazm-ı kitâb

Nâzmla bir nice lugat yazdılar
Silk-i me'ânide dürer dirdiler

Kangı sabî kim okuyub hıfz ide
Â'id olur A'na nice fâ'ide

Zabt-ı lugat ile olur behre-dâr
Vezinle nazm içre bulur iktidâr

Lâkin anın ekserinin ma'nisi
Olmagla terceme-i Fârisi

Fehm idemez anı bu ehl-i diyâr
Ola husûsa okıyanlar sigâr

Hıfza haleldir bu dahi vâkı'a
Terceme lafz üzre mukadem ola

Yâhud ara yirde ola fâsıla
Vezn için irâd olunan lafzıla

Gerçi selâsetde gelür bi-nazîr
Lâkin olur zabt-ı lugatde asîr

İmdi bu manzûmı bu abd-i za'if
Lûtf-ı İlâhî ile yazdım lâtif

Nazmı husûsunda idüb ihtimâm
Ahsen-i tertîbiyle virdim nizâm

Lafz-ı mukaddem akabince hemân
Tercemesi buldı ana iktirân

Lafz ile ma'nâsı idüb izdivâc
Kalmadı sûrh u rakam [a] ihtiyac

Tâ ki ola fehmi vü hıfzı yesir
Hacmi sagir ola lugatı kesir

İbn-i Ferište lugatı gibi genc
Oldı vü Kur'an lugatın itdi derc

Bir nice bahr üzre açub perr ü bâl
Kit'aları oldı sefine-misâl

Kit'a temâmında dahi âşikâr
Hem lakâb-ı bahri vü hem vezni var

Hayr ile şâyed sebebi yâd ola
Subha-i Sıbyân ana hem ad ola

Nazm-ı selis üzre bu rûşen kelâm
Avn-i Hüdâ ile çün oldı temâm

Geldi bu mir'ât-i dile münceci
Tâ ana târih ola nazm-ı celi

Daha sonra, «Der-beyân-ı Münâcât» kısmı gelmekte ve onu ta-
kiben 2/b varak'ta metin kısmına şöyle geçilmektedir :

Allah Tanrı bir ismi Rahmân
Kuddüs adı bir Na't-i Sübhân

İnşâ yaratmak imân inanmak
Cennetdir uçmak firdevs bostân

Şems ü zükâ gün bedr ü kamer ay
Kevkeb sitâre dürr dirahşân

Lüccî derik su hem lücce deryâ
Nâr u cahîm od hem cemî' nirân

Sirbâl gömlek mikyâl ölçek
Kırtâs kâğıd kıstâs mizân

Â'il gedâdır sâ'il dilenci
Fâcîl piyâde âcil şitâbân

Sa'b u asîr'in ma'nâsı gücdür
Sehl ü yesir'in mefhûmı âsân

Müstef'ilâtün bahr-i recez'dir
Bilmek gerekdir nazm ile evzân

Bu beyitleri takiben, «El-Bahrü'l-Hezec» başlığı altındaki kısma geçilerek :

Resül elçi vü peygamber livâ sancak alem bayrak
Delil ü hâdiyedir rehber verâ halef iktidâ uymak
Seviyy doğru sivâ gayri sevâ orta dahi yeksân
Nedâ anmadır südâ mühmel seriyy ırmak serâ toprak
Münekkis ser-nigün iden mükibb yüz üstüne düşen
Hafiyy gizli celiyy rüşen seniyy yüce deni alçak
Hem istebak kalın dibâ vü sündüs ince dibâdır
Dakik ufak rakik ince ariz enlü varak yaprak
Mefâ'ilün mefâ'ilün budur behr-i hezec sâlim
Te'allem öğrenübdür gör tekellüm söyle unzur bak

denilmektedir.

Eser, 17/a ve 17/b varak'ta, «El-Bahrü'l-Remelü'l-Müseddesü'l-Maksûr» başlığı altında ve şu şekilde sona ermektedir :

Rab sâhib Rab hem perverdigâr
Gayb gizlidir şehâdet âşikâr

Veche kible hem teveccüh ismidir
Şatra cânib oldı hâcib perde-dâr

Kânıs u sayyâd avcı kayd bağ
Istiyâd ü sayd avlamak şikâr

Sâk incik sük cem'i rekbe diz
Berk şimşek vidk yağmur selc kar

Müblisün nevmid olanlar kerh güc
Muhtemî ve müttakî perhiz-kâr

Sa'b iki dağ arası hem dağ yolu
Şatıb egri şatt u şati' der-kenâr

Bir eser ko tâ ki kala yâdigâr
Bir amel kıl sana ola yâr-ı gâr

Eser, Muhammed Bin İsâ Erzurûmî tarafından H. 1271 / M. 1854 tarihinde istinsah olunmuştur.

KİTÂB-I ŞÜKR-NÂME

Kayıt numarası	: 23982
Cild ebadı	: 22,5 x 16
Yazı ebadı	: 16 x 10
Sayfa sayısı	: 6
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan, yıpranmamış durumda manzum bir eserdir. Metin başlığı kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin harekelidir.

Her satırda, 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler. Bu suretle, her sayfada 19 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı, 1/b varak'ta 16'dır.

Sayfalar, tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Kitâb-ı Şükr-nâme; içinde Subha-i Sıbyân, Risâle-i Yûsuf, Tertîb-i Ulûm, Şurât-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Sofî, Risâle-i Akâ'id-i Manzûm adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı kitabın 2. kısmında bulunmaktadır.

Erzurumlu İbrahim Hakkî'ya ait, Türkçe bir manzumedir.

Vezni :

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün'dür.

Esere, 1/b varak'ta :

"Kitâb-ı Şükr-nâme"

ismi ve onun altındaki Besmele ile girilmekte ve şöyle denilmektedir :

Hakk'a şükr idelüm her-bâr yaratdı sûret-i insan
Kim Ol'dur fâ'il-i muhtâr A'nun emrindedür eşyâ

Düzen Ol'dur kamu resmi O'dur ihyâ iden cismi
Gerekdür kim A'nun ismi kamu dilde ola destân

Cihânı eyleyen pür-nûr kamuyu eyleyen ma'mûr
O'dur yağdıran yağmur bitüren bağ ile bostân

Çün evvelden düzen Ol'dur kamu nakşı yazan Ol'dur
Girü sonra bozan Ol'dur inan mü'min isen inan

Nazar kıl söz usûline bu işlerden husûline
Salat eyle Resûl'ine getürdi Âyet-i Kur'an

Budur lâyıık olan câna gerek kim yolma yana
Kamu cinn ü insana getürdi Âyet-i Furkân

Hevâda gezmegil her dem kulagın tut bana bir dem
Sana bir bir beyân idem nedür gör Âyet-i Furkân

Hakk'a her dem ibâdet kıl bu nefesine siyâset kıl
Gice gündüz riyâzet kıl bulasın her dem dahi ridvân

Hazer eyle menâhiden elini çek melâhiden
Yanub derd-i İlähi'den ola tâ cigerin biryân

Her işde emrini gözle Resûl'ün izini izle
Yürekde emrini gözle kim Ol'dur cânma cânân

Sakın dünyâya aldanma bunu sana kalur sanma
Adûyu dost olur sanma dışın biler sana her an

Anın anla harâbını su sanmagıl serâbını
İçüb aklın şerâbını elinde olmagıl sekrân

Eger âkil isen bugün tefekkür kıl bunun sonın
İmâret gösterir bugün veli sonı olur virân

Giyer şâli libâsını hariri vü kabâsını
Koyub cümle libâsını gidiserdir sonı üryân

Bunun hergiz safâsı yok hemân cevr ü cefâsı çok
Hiç ahdine vefâsı yok kamu kavli olur yalan

Cihânda almagıl lezzet sakın kim eyleme rağbet
Bu dünyâ kâfire cennet olubdur mü'mine zindân

Kişi hiç zevk u işretde olur mu dâr-ı mihnetde
Ne yatarsın bu gafletde geçüp gider yürür kârbân

Gel imdi çıkmadan serden siçe gör hayrını şerden
Geç imdi bu hevâlardan uyan imdi ahî uyan

Hevâya oluban tâbi' gel itme ömrünü zâyi'
Bu hâle olmagıl kâni yüce tut himmetin iy cân

...

İbrahim Hakkı, - görüldüğü üzere - bu eserinde; hem Allah'a verdiği her türlü nimetlerinden dolayı şükretmekte ve hem de insanlara birçok nasihatlerde bulunarak, nasıl olmaları ve hareket etmeleri gerektiği hususunda yol göstermektedir.

Eser, şu dua ve niyaz fazlı ile sona ermektedir :

İlähi hışm bize itme bizi âsilere katma
Cehennem nârına atma eyâ Hannân veyâ Mennân

Şular kim Cennet içinde safâ vü işret içinde
Kalalar lezzet içinde ideler Cennet'i seyrân

Gönülde kalmaya gamlar sürerler aşk ile demler
Demine irmeye demler zehî devlet zehî ihsan

Cemâle çün olalar düş ola halleri dahi hûş
İdüb vuslat şerâbın nûş safâdan olalar sekrân

İlâhî izzetin hakkı nasîb it bize bu zevki
Cemâlinle bulub şevki olavuz mest ile hayrân

Nidem fi'lim sana lâyıık degildür bilürin fâ'ik
Veli oldur sana lâyıık idesin afv ile gufrân

Şükr-nâme, Muhammed Bin İsa El-Erzurûmî tarafından H. 1271 /
M. 1854 tarihinde istinsah olunmuştur.

L Ü G A T - I F Â R İ S İ

Kayıt numarası	: 23871
Cild ebadı	: 21 x 14
Yazı ebadı	: 13 x 8,5
Sayfa sayısı	: 38
Hattı	: Tâlik

Yıpranmış kahverengi deri cild içerisinde bulunan Farsça'dan Türkçe'ye bir lügat'tır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Kelimeler, kırmızı noktalarla birbirinden ayrılarak yan yana yazılmış ve her kelimenin Türkçe anlamı altında gösterilmiştir.

Yan yana dizilmiş olan Farsça kelimeler, her sayfada 9 satır teşkil etmektedir.

Bu eser; içinde bulunduğu cildin 2. kısmında (201/a ile 219/b varaklar arasında) yer almaktadır. Cildin 1. kısmında (1/a ile 135/b varaklar arasında) ise, Lügat-ı Müntahab adlı Arabça'dan Türkçe'ye başka bir lügat bulunmaktadır.

Kitaba, 201/a varak'ta bulunan :

"Hazâ Lügatü'l-Fârisi Alâ-Lisani't-Türki"

ibâresi ve onun arkasında, 201/b varak'ta yer alan Besmele ile başlanmaktadır.

Kelimeler, Farsça harf sistemine göre sıralanmıştır. Meselâ :

"El-hâbü'l-evvel, Elif :

âgâziden	âverden	âmeden	âmûzâniden
(başlamak)	(getirmek)	(gelmek)	(öğrendirtmek)

El-hâbü'l-bâ :

büriden	pûşiden	pâşiden	bâriden
(kesmek)	(örtmek)	(saçmak)	(yağmak)

Bâbü'l-sin :

sâhten	siteden	sutûden	sigâlden "
(düzme)	(almak)	(öğmek)	(endişe eylemek)

.. v.s. gibi.

L Ü G A T - İ M Ü N T A H A B

Kayıt numarası	: 23871
Cild ebadı	: 21 x 14
Yazı ebadı	: 16 x 11
Sayfa sayısı	: 270
Hattı	: Tâlik

Yıpranmış, kahverengi deri cild içerisinde bulunan Arabça'dan Türkçe'ye bir lügat'tır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Kelimeler, kırmızı virgül işaretleri ile birbirinden ayrılarak yan yana yazılmış ve her kelimenin Türkçe anlamı o kelimenin altında, üstünde veya yan tarafında gösterilmiştir.

Bu eserin yer aldığı cildin 2. kısmında (201/a ile 219/b varaklar arasında) Lügat-ı Fârisi adlı Farsça'dan Türkçe'ye başka bir lügat bulunmaktadır. Nitekim, cildin sırt kısmında bulunan :

"Lugat-ı Müntahab u Lugat-ı Fârisi"

ifadesi, her iki esere de işaret etmektedir.

Yan yana dizilmiş Arabça kelimeler, her sayfada 7'şer satırdır.

Lügat-ı Müntahab'a Besmele ile başlamaktadır ve kelimeler Arabça harf sistemine göre :

(ni'metler) (Âdem Peygamber) (Mersin ağacı) (Kıyâmet)
 âlâ , âdem , âs , âzife
 (ayın on dördüncü gicesi) (gövde ve ten) (yücelmek ve ziyâde olmak)
 bedr , beden , bereket
 (yaban yir) (sürücü) (turucu) (Ka'be hâdimi) (saklayıcı)
 berr , sâ'ik , sâkin , sâdin , sâ'is

.. v.s. şeklinde sıralanmıştır.

Eserin sonunda, 135/a varak'ta :

"... Mustafa Bin Hıdır,

Şehr-i Kostantiniyye fi - medrese-i Ali Paşa"

kaydı ve :

Her kim bu mektûbu görüb kâtibe dü'a ide
 Hakk-Te'âlâ A'na dahi rahmet-i müdâm ide

beyti bulunmaktadır.

L U G A T - I Ş Â H İ D İ

Kayıt numarası : 23878
 Cild ebadı : 20,5 x 15
 Yazı ebadı : 15 x 9,5
 Sayfa sayısı : 58
 Hattı : Sülüs

Sirt kısmı kırmızı, kapak kısmı da sarı renkli karton cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir.

Kısmen yıpranmıştır ve su ile temas eden bazı sayfalar solmuş, mürekkebi dağılan yazılar da okunamaz hâle gelmiştir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada ortalama 13 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı, başlık bulunan sayfalarda 12'ye ve 1/b varak'ta 8'e kadar düşmektedir.

14/b varak'ta :

"Lugat-ı Şâhidi"

başlığı altında, metne şu şekilde girilmektedir :
 (F. : 10)

Be-nâm Hâhk u hayy ü tüvânâ
 Kadim ü kâdir ü binâ vü dâñâ
 Senâ vü hamd ü şükrü bi-nihâye
 Sipâs ü minnet bî-hadd ü gâye
 Ana kim var idüb bu kâ'inâtı
 Yaratdı hem hayâtı hem memâtı
 Yoğ iken ol didi var oldı âlem
 Hem itdi kudretiyle hâki âdem
 A'nın neslinden itdi enbiyâyı
 Husûsâ kim habîbi Mustafa'ı

...

Metnin bazı kelimelerinin üst veya yan taraflarına, açıklamaları da yazılmıştır. Nitekim, yukarıdaki kısımda geçen :

«tüvânâ» kelimesinin üstünde «güçlü»;
 «binâ» kelimesinin üstünde «ziyâde görücü demekdür»;
 «dâñâ» kelimesinin üstünde «mübalaga ile bilici demekdür»;
 «sipâs» kelimesinin üstünde «şükr»;

ifadeleri görülmektedir.

Aynı cildin 2. kısmında, "Subhaü'l-Sıbyân" ve 3. kısmında da "Manzûm Akâ'id" adlı eserler bulunmaktadır.

Lugat-ı Şâhidî'de arüz'un çeşitli bahr'leri örneklerle gösterilmekte ve bu arada bazı kelimelerin misra içinde anlamları verilerek, böylece manzum lûgat ortaya çıkmaktadır. Nitekim, "Bahr-i muzâri" başlığı altında :

Peyveste kurulu tutar oldı kaşın kemân
 Yârâb ne şüh zâlim olur işbu bed-gümân

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilât
 Bahr-i muzâri ahreb-i mekfüfdur ıyân

...

"Bahr-i recez-i sâlim" başlığı altında :

...

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
 Sâlim recez işbu durur ilme'l-yakîn ayne'l-yakîn

Karın şikem nâfe göbek beldür miyân kuşak kemer
Dahi zenahdândur enek sine göğüsdür dahi beser

“Bahr-i hezec-i sâlim” başlığı altında :

Gel imdi akl-ı gavnâs it eyâ ilm-i hüner-perver
Arûzın bahrine talub çıkargıl dürr ile gevher

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Buna dirler hezec-i sâlim ögünde tut eyâ server

...

Rübûden kapmağa dirler nümûden ya'ni göstermek
Züdûden pasdan açmaktur bûsûden dahi sürmek

denilmektedir.

Eser :

“Der - beyân-ı hisâb-ı ebced”

başlığı altında, şu şekilde sona eriyor :

Dinle gel ebced hisâbın iy püser
Kim elif'den yâ'ya dek bir bir sayar

Say yâ'dan kaf'a dek on on ekle pek
Kaf'dan yüz yüz sayılır ayn'a dek

Çün hisâb-ı ebced'i bildin temâm
Tuhfemün târihini bil iy hümâm

Bu hisâb üzre it bu mısra'dan şümâr
Kaldı senden Şâhidî nev-yâdigâr

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu kitâbı öğren iç âb-ı hayât

Şâhidî'ye her kim eylerse dü'â
İde Mahşer'de şefâ'at Mustafa

Eser, H. 1238 / M 1822 tarihinde istinsah olunmuştur.

Bir nüshası da, «Şâhidî Manzûmesi» adı altında, Diyarbakır Kü-
tüphanesi'nde 1548 / B numarada kayıtlı bulunmaktadır.

L Ü C C E T Ü ' L - E S R Â R

Kayıt numarası : 23961

Cild ebadı	: 19 x 12,5
Yazı ebadı	: 15,5 x 9,5
Sayfa sayısı	: 180
Hattı	: Tâlik

Siyah deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Tamamı siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları, kurşun kalem ile tek şeritli cedveller içine alınmıştır. 5/a-b, 6/a-b, 7/a, 92/b, 93/a-b, 94/a-b, 95/a-b varaklar tamamen boştur; hiç yazılmamıştır. Sadece çerçeveleri mevcuttur.

Esere, 1/b varak'ta :

"Mehcetü'l-Ebrâr Alâ Lücetü'l-Esrâr"

ismi ve onun altında yer alan Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben asıl metne geçilmektedir.

Lücetü'l-Esrâr; Türkçe mesnevi olup, Kara Fazlı Er-Rûmî'nin eseridir. Bunu, Es-Seyyid Muhammed Salih Er-Rûmî şerh etmiştir ve "Mehcetü'l-Ebrâr Fi-Şerh-i Lücetü'l-Esrâr" adını vermiştir (1).

7/b varak'ta yer alan metni nakl edelim :

"Küngür kâf-ı Arabî'nün zammı ve nûn'un sükûnı ve kâf-ı Fârisî'nün zammı ile her şey'in tabaka tabaka yüksek yerine dinür ve hassaten minâre ve hisâr korkuluguna dinür. Eyvân, sofa ve di-vân-hâne ve şah-nişin olan mahall."

Eser, Muhammed Şükrü Efendi tarafından H. 1207 / M. 1792 tarihinde istinsah edilmiştir.

M Â - H A Z A R

Kayıt numarası	: 24062
Cild ebadı	: 18 x 12
Yazı ebadı	: 14 x 7
Sayfa sayısı	: 152
Hattı	: Tâlik

Kahverengi, işlemeli deri cild içerisinde bulunan mensur bir

(1) Fazla bilgi için bkz :
Keşfü'z-Zünûn Zeyli, c: 2, s: 401

eserdir. 1/b varak tezhipli, 1/b ve 2/a varaklar altın yıldız çerçevelidir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar kırmızı renkli ve tek şeritli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

Esere Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben :

“Emma ba'd :

Ma'lûm ola ki bu mübtelâ-yı şebke-i kesret, ya'ni Ebûbekir Nusret bir müddet-i medide bi'l-iktizâ kütbi't-tıb'dan elsine-i selâse üzre mevcûd olanlarına mütâla'a ve zarûri gâh müfredâtında vü gâh terkibinde istimdâd iderek vü gâh erkâbından şifâhen istifâde olunarak tecribe-i sahiha üzre Mâ-Hazar ismiyle müsemmâ bu risâleyi tertib eyledi. Lâkin bu fakîr, bir üstâd-ı kâmil tabîbe hizmet itmedüm. Bu mecmu'â, cem' eyledigüm iki kısımdan ibâretdür. Biri kendim tecribe eyledigüm eşyâlardır. Biri dahi kütbi'l-etibbâ'da mücerreb ve sahîhdür diyü yazduklarından hüsn-i zann ile ve im'ân-ı fikr ile istihsan itdügim menâfi'lerdür. Böyle olunca bu mecmu'âdan bir müfredin ya bir mürekkebin isti'mâline meyl idenler [el münâsib olan; etibbâ'dan biriyle müşâvere idüb, şu illetüme böyle bir ilâc buldum, münâsib midür? Yâhud bir zararı var mıdur? diyü sü'âl itmekdür. Zirâ, bir ilete etibbâ'dan beş yüz ilâc yazarlar. Biri fâ'ide itmez ise. biri ider.”

denilmektedir.

Eserde; «Mes'ele», «Cevâb», «Fasl».. v.s. gibi muhtelif başlıklar altında birçok tıbbi hussular izah olunmaktadır. Ayrıca, bazı beyitlerle hikmetli sözler söylenmektedir.

44/b varak'tan bir misâl verelim :

“Fasl :

Kibrit suyu yanaktan çıkarasın. Zirâ, yazacağım hassa böyle olmayınca kizbe haml olunur. Yüz direm kibrit bir kur'aya koyub, gâyet lâtif ateşde yünden direm kadar bir tatlı su taktir olur. Alub bir şişede ağzını muhkem sedd idüb, hıfz ide. Âlemde bu mizâcda bârid ü râtıb su tedârîki muhâldür.

Beyt

Hâkim âteşden eyler âbı peydâ
Suyın bulursa da câhil susuzdur

Bu suyun pederî âteşdir ammâ, bu bürüdet neden hâsıl oldu? Elbette pederin evlâdında bir alâmeti lâzımdır. Yoksa, bir şübhe-i azîme irâs ider. Sonra, fakir cevâb virmege alâmeti vardur. Muhakkak. Lâkin, mahsûsatdan degül. Ya'ni peder âteş olduğu o hakimin indinde sâbit olur ki, bu suyun âteşde ittifâk u ittihâd idüb bir dahi müfârekatı muhâl olduğunu müşâhedê eyleye. Böyle hakim nevâdirden olunca, müdde'ânun isbâtı müşkil oldu."

Ma-Hazar, 18. asırda yaşamış bulunan Harput'lu Nusret Ebûbekir Efendi (Ölümü, İstanbul H. 1210 / M. 1796)'nin eseridir. Nusret Efendi Mecmu'ası adıyla de bilinmektedir. Ayrıca, basılmıştır. Devrinin dil hususiyetlerini aksettirmesi bakımından da, önem taşımaktadır.

Kitap, 76/a varak'ta :

"Def'-i bâsur için"

başlığı altındaki fasl ile sona ermektedir.

H. 1246 / M. 1830 tarihinde İsmail Erzurûmî Efendi tarafından istinsah edilmiştir.

MANZUM AKÂİD

Kayıt numarası	: 23878
Cild ebadı	: 20,5 x 15
Yazı ebadı	: 16 x 10
Sayfa sayısı	: 115
Hattı	: Sülüs

Sırt kısmı kırmızı, kapak kısmı da sarı renkli karton cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Sayfaları oldukça muntazam ve sağlam bir görünüşe sahiptir. İlk iki sayfası sarı yaldızlı çerçeveler içine alınmıştır. Diğer sayfalar, çerçevesiz bir şekilde tertip edilmiştir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra - 1 beyit - esas olmak üzere, her sayfada 13 beyit bulunmaktadır. Başlık bulunan sayfalarda beyit sayısı 12'ye, 11'e ve 10'a düşmektedir.

Esere :

"Manzûm Akâ'id"

başlığı ve onun altında yer alan Besmele ile :

Sipâs u şükr ü ferid bi-zevâl'e
Senâ vü hamd Rabb-i Zü'l-celâl'e

Hidâyet eyleyüben cümlemüzi
Muhammed ümmeti itdi Ol bizi

...

şeklinde girilmektedir.

Daha sonra gelen;

"Fî beyân-ı el-sıfatü's-selbiyye"

bölümüne :

Vasiyyet mü'minin mü'minâte
Nasihât müslimin ü müslimâte

Şehâdet iderin arz u semâda
Bileler farz olan budur ibâda

İbâdet olmaga her an vü her gâh
Ki yokdur müstahak illâ ki Allah'a

...

beyitleri ile başlanarak Allah'ın; Kıdem, Bekâ, Vahdâniyyet sıfatlarına yer verilmektedir.

Bunu takibeden :

Ne var ise zemîn ü âsümânda
Gerek gizlide olsun gerek ıyânda

...

Kamunun hâtırına geldüğünü
Dii ile dahi söyledüğünü

Ne var ise hem insanın içinde
Dahi her ne ki var ise taşında

Bular ma'lûmıdır cümle Hüdâ'nın
Muhîr oldı ezelden ilmi A'nın

mısralarının yer aldığı :

"Fî beyân-ı el-sıfatü's-sübütiyye"

bölümünde de Allah'ın; Hayat, İlim, Semî', Basar, İrâde, Kudret Kelâm, Tekvîn sıfatları anlatılmaktadır.

Nihayet :

- “Fi kerâmetü'l-evliyâ”
 “Fi beyân-ı azâbü'l-kabr”
 “Fi beyân-ı alâmâtü'l-kıyâmet”
 “Fi beyân-ı ahvâlü'l-kıyâmet”
 “Fi beyânü'l-mizân”
 “Fi beyânü'l-sırât”
 “Fi beyânü'l-cennet”
 “Fi beyânü'l-cehennem”
 “Fi beyânü'l-kazâ vü kader”

.. v.s. gibi bölümlerin bulunduğu eser :

Budur bâ'is bu nazma iy birâder
 Bu olmuşdur sebab buna mukarrer

Sitanbul içre vardı bir muhakkik
 Fazilet sâhibidür ol müdekkik

Hemânâ ders ider ol hâs ü âm'a
 İfâdedür işi her dem enâm'a

Cihân A'nın tilâmiziyle toldı
 Benim de ma'nevi üstâdım oldı

Hüdâ eyleye üstâdına rahmet
 Vire âbâ ve ecdâdına Cennet

...

şeklinde başlayan «Hâtıme» faslı ve onu takibeden «Tetimme» kısmı ile şöyle biter :

İlâhi âcizim zârım zelilim
 Marazî derd-i isyânım alilim

Güneh-kârem esirem rû-yi siyâhem
 Giriftârem zebûnem pür-günâhem

...

Uyub şeytana çok itdim günâhı
 Meded iy Pâdişahlar Pâdişahı

Bu zârı nefsi-zâlimden halâs it
 Bu bî-çâreye afvım ihtisâs it

Egerçi zerrece yok elde zâdım
 Veli havf u recâ iki kanadım

...

Kamu itdiklerime tevbe Yârab
Müyesser it bana hulk-î mühezzeb

Lisânımda olub tehlil ü Kur'ân
Nasib it son nefesde bana imân

...

Hurûf-ı bâ nokta târihi ma'lûm
Bin elli ikisinde oldu manzûm

Bu suretle eserin H. 1052 / M. 1642 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. «Tetimme» kısmının sonunda kurşun kalemi ile sonradan yazılmış H. 1231 / M. 1815 tarihi görülmektedir. Muhtemelen bu, eserin istinsah tarihidir.

M E B H A S - İ İ M Â N

Kayıt numarası : 23980
Cild ebadı : 24 x 16,5
Yazı ebadı : 19,5 x 11
Sayfa sayısı : 128
Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

Esere, 1/b varak'ta :

“Mebhas-i İmân”

başlığı altında ve Besmele ile şöyle girilmektedir :

Aziz tutgil anı iy cân
Ne hoş ni'metdürür imân
Gel iy derviş gel iy sultân
Bilegör mebhas-i imân

Halim Ol'dur Hakim Ol'dur
Rahim Ol'dur Azim Ol'dur
Kadim Ol'dur Mukim Ol'dur
Oku gör mebhas-i imân

Okuyıgör hayâtında
Gerek olur memâtında
Yazılır hoş berâtında
Okursan mebhas-i îmân

Sana Tanrı hitâb eyler
Günahundan sü'âl eyler
Seni Uçmag'a dâl eyler
Bilürsen mebhas-i îmân

Eger mü'min isen tahkik
Sana himmet vire tasdik
Vire Hakk kamuya tevfik
Bilürsen mebhas-i îmân

Bilüb îmânı ol insân
Ki bilmeyendürür hayvân
Kılır çok müşekkel insân
Okursan mebhas-ı îmân

Bu sözün yokdurur lâfı
Gele iy ma'ni sarrafı
Getür kendüne insâfı
Bilegör mebhas-i îmân

Daha sonra :

“Emmâ ba'd”

ifadesiyle metin kısmına geçilerek :

“Bilgil vü âgâh olgıl kim, en evvel mü'mine farz u vâcib olan, kişi ne tarikle ind-Allah u inde'n-nâs mü'min-i kâmil olur, anı öğrenüb bilmekdür. Ba'de ne tarik ile inde'n-nâs mü'min-i kâmil ve ind-Allah mü'min-i fâsık olur. Ba'de ne tarik ile inde'n-nâs mü'min vü ind-Allah kâfir olur, öğrenüb her kişinün üzerine farz u vâcibdür. İmdi bunları birer birer çalışub, öğrenmek dîn ü dünyâ sa'âdetidür. Zirâ, nice sâlih kimesneler vardır ki, yetmiş seksen yıl Allah Sübhâne ve Te'âlâ Hazreti'ne ibâdetler ve tâ'atler itmişdür, birisi kabûl olmamışdur. Eger, akidesinde fesâd var ise, ya'ni i'tikâdında ehl-i ümmet ü cemâ'at i'tikâdına muhâlif i'tikâdı var ise ve dahi nice kimesneyi sulahâ şeklinde görürsen bil ki elini öpersen, dü'âsın taleb idersen ammâ içerisin bilmezsin ki, i'tikâd-ı fâside ile tolmuş-

dur. Ne'uzibillahü Te'âlâ kendü dahi bilmez, ne tarik ü ne mezheb-
dedür."

denilmektedir.

2/a ve 2/b varak'ta eserin yazılışı ile ilgili olarak :

"Şol kimseler ki, Hakk'dan ayrılmışlardır; bu kitâbda olan akâ'id-i dîniyye'yi kabûl eylemezler ve dahi ehl-i sünnet ve cemâ'at i'tikâdın bilmege bu kitâbdan âsân ve bu kitâbdan âşikâr söylemiş yokdur. Ve bu kitâb kırkdan ziyâde kitâblardan istihrâc olunmuşdur. Lâkin, ba'zısının isimleri beyân olunub, ba'zısının beyân olunmamışdır ve bir kimesne ilm-i akâ'idde otuz kırk kitâb okusa ve bir kişi dahi bu kitâbı bir hoşca ehlinden okuyub mütâla'a itse, Türki'dür ben anların dimeşe, muhtâc olan yirlerde yine üstâddan sü'âl eylese ve müşkil olan mahallerin sü'âl itse, ol otuz kırk kitâb okuyandan bu kişi ziyâde ehl-i ilm olur. Bunu üstâddan okuyan bir yılda ehl-i ilm olur. Ammâ, ol Arabî kitâblar ki sana zikr iderem yigirmi otuz yılda ancak tahsil olur ve ehl-i kible cümlesi yetmiş üç fırka olmuşlardır. Cümlesi ehl-i nâr'dur. İllâ, ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebinde olanlar ehl-i nâr degildür. Ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebi ki, bizüm mezhebimizdür, bu kitâbda beyân olunmuşdur. İmdi iy mü'min, bir kişi yitmiş yıl gündüz sâ'im vü gice kâ'im olsa, i'tikâdı ehl-i sünnet ve cemâ'at i'tikâdına muhâlif olsa, ol kişi ehl-i sünnet ve cemâ'at mezhebinden degildür; ehl-i nâr'dur. İmdi, bir kimesnenün i'tikâdı ehl-i sünnet ve cemâ'at i'tikâdı gibi olsa, lîkin ömründe Allahü Te'âlâ Hazreti'ne aslâ ibâdet ü tâ'at itmiş olmasa, oruc tutmuş olmasa ve zekât virmiş olmasa ve Hacca varmış olmasa ve cemî' muharremâtdan ve menhiyyâtdan ictinâb itmiş olmasa, câ'izdür ki, ibâdeti terk itdüğü kadar Cehennem'de mu'azzeb ola, ba'de Cennet'e dâhil oluna ve câ'izdür ki, togrı Cehennem azâbını görmeye. İmdi, bunu bilüb, anlayan mü'min-i kâmiller bu kitâbı gice gündüz ellerinde ezber idüb, gönüllerinde muhkem nakş ideler.

Ba'de :

Ma'lûm ola ki, bu kitâbda mezkûr olan akâ'id-i dîniyye ve i'tikâdât-ı İslâmiyye, makbûl ve mergûb olan kitâblardan ihzâr ve terce-me olunmuşdur ki, zikr olunur :

Biri merhûm Birgivi Muhammed Efendi'nin Vasiyyet-nâme'sidür ve biri merhûm Ahmed Rûmî'nin Vasiyyet-nâme'sidür ve biri Hidâyetü'l-Muhlisin'dür ve biri e'azze-i kirâm'dan birinün Vasiyyet-nâme'sidür ve biri Akîdetü'l-Mü'minin'dür ve biri Letâifü'l-İşâret'dür ve biri Behcetü'l-Ârifin'dür ve biri Ravzatü's-Sâlikin'dür ve biri

Şerâit-i İslâm'dur. Bu sekiz risâle, Türkçe risâlelerdür. Mu'teber kitâblardan istihrâc olunmuşdur."

ifadelerine yer verilmektedir.

62/a varak'ta bulunan ve «Mes'ele» başlığı altındaki kısmı nakl edelim :

"Bir kimesne Allahü Te'âlâ her mekânda bulunur dise, kâfir olur. Bir kişi Peygamber'in tırnağı uzun idi dise, istihfâfen kâfir olur. Veyâhud, sevbi eski idi dise, veyâhud karnı ac idi dise, istihfâfen kâfir olur. Bir kişi harâm ekl iderken Bismillâh dise, kâfir olur. Bir kişi akcesi olmayana bir akce degmesin dise, kâfir olur."

Eser, 64/a varak'ta :

"Mes'ele :

Beş nesne orucu bozar, likin kazâsı lâzım gelmez. Kizb ki, yalan söylemekdür ve gıybet itmekdür ve kovculuk itmekdür ve yalan yire yemin itmekdür ve sehv ile harâma nazar itmekdür.

Sene : 1241 (M. 1825)"

şeklinde sona ermektedir.

64/b Varak'ta da :

"Ziya Efendi"

kaydı bulunmaktadır.

Kitap, tamamlanmamış durumdadır.

M E C M U A

Kayıt numarası	: 20679
Cild ebadı	21 x 15
Yazı ebadı	: 18,5 x 9,5
Sayfa sayısı	: 156
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan bir eserdir. Gerek cild kapağı ve gerekse sayfaları kısmen yıpranmış durumdadır. Baştan ve sondan ikişer yaprak kopmuştur, daha doğrusu kesilmiştir. Bazı sayfalar, üzerlerine başka bir kağıt yapıştırılmak suretiyle değişikliğe uğramıştır. Nitekim :

“Yâ Fettâh, yâ Allah, yâ Mu'in”

hitabı ile başlayan 67/b varak böyledir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

Esere :

“Allahümme Salli Vesellem ve Barekallahi Hakkı Efendi (R.A.)”

ifadesi ve onun altında yer alan :

İlâhi vâsf-ı aşkın yazdı şevkinle bu ednâ
 İlâhi-nâme nâmıyle kabûl it bunı iy Mevlâ
 Sana hamd ü senâ olsun ki virdün gönlüme aşkun
 Selâm olsun ana kim rûh-ı pâki aşkdur mahzâ
 Bu Hakkı dir çü halkın sohbetinden buldum lezzet
 Ketb-i cem'iyyetle ülfet itdüm bir zemân tenhâ
 Pes ehlullah kelâmın cem idüb haddimce nazm itdüm
 Ki ba'zı tercüme ba'zı nazîre eyledüm inşâ
 İlâhi sen bu divânı enis-i ehl-i aşk it kim
 Rumuzu lezzetinden âşık olsun ârif-i dânâ
 Bu vahdet-nâme'nin bu mısra'ı oldu târihi
 İlâhi-nâme-i Hakkı enis-i âşık-ı şeydâ

«Gazel»'i ile başlanmaktadır.

12. ve 13. varaklar tamamen boş bırakılmıştır.

15/a varak'ın en başında siyah mürekkeple :

“Mecmu'â”

kaydı bulunmaktadır. Onun altında kırmızı mürekkeple müstakil olarak (elif, be, te, se, cim, ha, hı, dal, zel...) şeklinde harfler görülmekte ve onları takiben de gene siyah mürekkeple, bunların tekabül ettikleri hususiyetler zikr olunmaktadır.

Meselâ :

be

delâlet ider ki :

râhat ola

hı

delâlet ider ki :

murâdına irişe

re

delâlet ider ki :
mâle erişe

zı

delâlet ider ki :
nusret bula

kaf

delâlet ider ki :
devlet bula

lâm

delâlet ider ki :
murâdına irişe

mim

delâlet ider ki :
murâdına irişe

.. gibi.

Bunları takiben, 15/b varak'ta :

“Yâ Fettâh”

kitabı ve Besmele ile metne geçilmektedir.

MESNEVİ ŞERHİ

Kayıt numarası : 23917
Cild ebadı : 30,5 x 21
Yazı ebadı : 21,5 x 13,5
Sayfa sayısı : 668
Hattı : Sülüs

Sırt kısmı yeşil, kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır. Son kısmında 8 varak tamamen boştur.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

1/a varak'ta :

“Mesnevi Şerhi”

şeklinde eserin ismi ile, onun altında :

"Ahmed Na'im an-hâce-gân kâtib-i divân Cenâb-ı Müftî Paşa Erzurumi"

ifadesi bulunmaktadır.

Aynı sayfada ayrıca :

"Hadis-i Kudsi'dir :

Ramazan-ı Şerif'in on beşinci gicesi iftarı su ile nûş itmeli"
yazısı yer almaktadır.

Esere, 1/b varak'ta Besmele ve bir dua ile başlanmakta, daha sonra :

"Emma-ba'd"

tabiri ile "Sebeb-i te'lif"e şöyle geçilmektedir :

"... Bu hakir ü fakir ü kesirü'l-taksir cild-i sâlis'ün şerhini tah-rir eylemeden fârig oldukda, ihtilâl-i zemân ü sû-i hâl ehl-i cühhâli görüb tahrir ü tasnif eylemeden kalbime azîm kelâl ü mekâl geldi. Bâhusûs ki, nedret-i kitâb u killet-i tullâb cihetinden dahi meyl-i derûnum noksan-pezir oldu. Gördüm ki, bu ilm-i zâhirin tâlibi katî nâdir, egerçi müstemî ziyâde vâfirdir ve tâlibi mertebesinde olanlar bunı ehlinden ta'lim eylemeden müstahyi ve nâfirdür. Alel-husûs ol veled-i muhterem Ce'al-Allahü min ashabü'l-himem vesara bi'l-ulûm-ı ganiyyen ve ağtenem a'ni Derviş Ganem'in bu şerhi yazması ve müsvedde olan ıslâh idüb yazması kalbime kuvvet virüb çeşm-i za'ifimi rü'yet ve cism-i nahifimi tâkât mertebesine ırgürüb cân ü cenânımı cild-i râbi'in şerhine şürü' eylemege getürdi. Pes anun mu'âvenet ü mutâlebeti sebebiyle bu ahsen-i mürâbi olan cild-i râbi'in şerhine mütevekkilen al-Allah şürü' kıldım. Hakk Sübhâne ve Te'âlâ'dan ümidim budur ki, ihtimâmı mukadder ve itmâmı müyesser ola ve ahsen-i vechle nihâyet bulub, zuhûra gele."

Bu suretle eserin niçin ve neye istinaden, hangi niyetle yazıldığı ortaya konulmuş olmaktadır.

36/b ile 37/a varak'ta bulunan bir kısmı nakledelim :

"Yek hâne ezân hezârân hâne virân, küni an heme virân şeved ve yek divar kâ'im nemâned.

Bu terkibde vâki' olan hânelerden murâd, hâric-i âlemde vâki' olan hâneler degildir ki, anların birinün virân olması, gayrisinin virân olmasını müstelzim olmaz. Bunda olan hânelerden murâd, en-

biyâ-yı izâm'ın vücûdı hâneleridür. Ve ma'nâ böyle demek olur ki, ol hezârân hânedan bir hâneyi virân eylesen, ol hezârân Peygamber'-den bir Peygamber'i tezkîb idüb imân getürmeyesin. Ol denlü hâne virân olur. Ya'ni enbiyânun cümlesine olan imân virân olup, bir imân yirinde kâ'im olmaz. Zirâ, birine inkâr, cümleye inkârı vâcib olur."

Eser, 325/a varak'ta :

"Temmeti cildü'r-râbiü'l-Mesneviyyü'l-şerîfû'l-ma'neviyyü'l-lâtîfû'l-Mevlâ bi-inâyeti Hazret-i Rabbü'l-Bâri ve himmet-i rûhâniyyet-i Cenâb-ı Molla-yı Rûmî kuddise sırrıhu'l-âli ahkerü'l-ibâd ü ednâ el-ki-tâb Ahmed Na'im el-Erzurumî an hâce-gân-ı divân-ı hümâyun kâ-tib-i divân-ı mutasarrıf-ı livâ Ankara'da vezîr Âsaf nazîr ü müşîr Felâton -tedbir es-seyyid el-hâc müftî Abdurrahmân Paşa yüsür-Al-lahü bi'l-hayrümâ yüridü mâyeşâ işbu kitâb-ı müstetâb-ı mübâre-kin tahririne Ankara'da bed' olunub ve hamde'l-lillah yine Ankara'-da tahriri hitâma reside olmagla tahrirden arz-ı dü'âya vesîle olma-sına mebnî ihvân-ı mü'mininden recâ ve niyâz ve tazarrû-yı âcizâ-nemdir ki, bu fenâ dünyanun bekâsı olmayub mütâla'a iden mü'min karındaşlarımız bu hakîr-i pür-kusûru ve kitâb-ı pür-ma'ârifin ev-râkın mıstarlamada emek ve hizmetî sebkat eden veled-i ma'nevî-miz Selîm İlhâmî'yi dü'â-yı hayr ile yâd ü tezkâra himmet buyur-maları niyâzımızdır. Hitâm-ı tahriri fi'l-yevmi'l-tâsi' aşer min şehri Şa'banü'l-mu'azzam sene elf ü mi'etîn ve işrin."

şeklinde sona ermektedir.

Böylece eserin, H. 1120 / M. 1708 tarihinde yazıldığı anlaşılmak-tadır.

MEŞÂRİÜ'L - EŞVÂK

Kayıt numarası	: 23921
Cild ebadı	29 x 19
Yazı ebadı	: 22,5 x 14,5
Sayfa sayısı	: 644
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eser-dir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple

kaleme alınmıştır. Sayfalar çift şeritli, kırmızı renkli cedveller içindedir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Metin, harekelidir.

1/a varak'ta eserin tam adı olan :

"Hazâ kitabı Meşâriü'l-Eşvâk El-emsâü'l-Uşşâk"

kaydı bulunmaktadır.

Ayrıca, aynı sayfada :

"Sahibi, İbrahim Efendi

sene : 1325"

kaydına rastladık.

Kitaba 1/b varak'ta Besmele ve «Hamdele ve Salvele» ile başlanmaktadır.

39/b varak'ta bulunan bir kısmı nakl edelim :

"On ikinci fasıl :

Anun beyânındadır ki, bir kimesne dâ'im savm u salât u zikr üzere olsa, mücâhid amelinün öşürine yitişmez. Ma'az bin Enes (R.A.) rivâyetinde vârid olmuştur ki, bir hâtun Resulullah (S.A.V.) Hazreti'nün hizmetine gelüb eyitdi : Yâ Resulullah, benüm erüm gazâya gitdi, Bunda iken namaz kıldığı zamanda iktidâ iderdüm ve sâ'ir ahvâline tâbi olurdum. İmdi, bana bir amel haberin vir ki, beni erimün sevâbına yitişdürsün didi ve buyurdu ki, kâdir olur mısın ki, erün seferden dönünce namaza turasın, hiç oturmayasın ve oruc tuta hiç bozmayasın ve zikrullah idesin, hiç za'if olub gülmeyesin didi. Eyitdi : Yâ Resulullah buna kim, olur kâdir degülem didi. Ve buyurdu ki, ol Allah hakkıyçün benüm nefsum O'nun kudreti e'indedür. Eger kâdir olsan da yine A'nun amelinün öşürine yitişemedün."

Eser, devrinin dil özelliklerini aksettirmesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

«Meşâriü'l-Eşvâk», Mevlâna Ahmed Bin İbrahim Efendi'ye aittir. Kanaatimize göre bu nüsha, H. 1325 / M. 1907 tarihinde istinsah olunmuştur.

M İ Y Â R Ü ' L - E V K Â T

Kayıt numarası : 24050

Cild ebadı	: 20,5 x 15,5
Yazı ebadı	: 16 x 10
Sayfa sayısı	: 58
Hattı	: Sülüs

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları çift şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Hazâ El-risâle-i ism-hâ Mi'yârü'l-Evkât İsmâ'il El-Fehim Bin İbrahim El-Hakkı Rahmetullahi Aleyh"

ifadesi ve onun altındaki Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben de :

"Emmâ ba'd :

Bu fakir-i pür-taksir İsmâ'il Fehim Bin Seyyid İbrahim Hakkıdır ki : İlm-i riyâziyye'den fenn-i âlât-ı irtifâ'îyye ile ülfetim olduğundan, şeri'at-i garrâ'ya hizmet niyetiyle ta'yin-i evkât-ı salât u s:yâm için alâ kaderi'l-vüs' va't-tâka arzına muvâfık a'nî arz-ı beled otuz sekiz derece bulunan büldâne mutâbık bu rûz-nâmeyi istih-râc idüb sebep-i vücûd-ı zâtım ve kurretü'l-ayn-ı hayâtım ve dürre-i tâc-ı mübâhatim peder efendim hazretlerinin dü'â-yı bi'l-hayrlarını isticlâb mülâhazasıyla kendülerine fakirâne hediye eyledim. Ol mü-rüvvet kânı dahi dâmen-i afv ile bu rûz-nâmemize Mi'yârü'l-Evkât tasmiye eylemişdür. Bu fakir dahi ahhâba yâdigâr olmak için bir mukaddime ve on beş fasıl u bir hâtîme tertibiyle peder efendim hazretlerinin fûnûn-ı ulvî câmi' olan Ma'rifet-nâme kitabından ba'zı kavâ'id beyânıyla birkaç varak tahrir eyledim. Ola ki istifâde iden ihvân-ı safâ bizi bir Fâtîha ile zikr ideler."

şeklinde söze girilmektedir.

Eser, Erzurum'lu İbrahim Hakkı'nın oğlu İsmail Fehim Efendi'ye aittir. Yukarıda da zikr olunduğu üzere, 1 «Mukaddime», 15 «Fasıl» ve 1 «Hâtîme» kısmından teşekkül etmiştir. Yer yer «Mârifet-nâme»'den de iktibaslar mevcuttur. Bilhassa, bazı fenni şekiller ile bunları izah eden kısımlar, tamamen «Mârifet-nâme»'ye dayanmaktadır.

Tamamı 870 (sekiz yüz yetmiş) satırdan, 2 (iki) şekilden ve 8 (sekiz) hesap cedvelinden müteşekkildir.

2/a varak'ta «Mukaddime» kısmında, bölümler hakkında şu bilgi verilmektedir :

“Bu rûz-nâme'nün rûsûmunun beyânındadır :

Fasl-ı evvel :

Subh u şafakın hakikatinün beyânındadır.

Fasl-ı sâni :

Leyl ü nehârun hadd ü sâ'âtınun beyânındadır.

Fasl-ı sâlis :

Sen'e-i şemsiyye-i hakikiyye'nün beyânındadır.

Fasl-ı râbi' :

Sen'e-i kameriyye-i hakikiyye'nün beyânındadır.

Fasl-ı hâmis :

Gurer-i şühûr-ı Arabiyye'nün beyânındadır.

Fasl-ı sâdis :

Gurer-i şühûr-ı Rûmiyye'nün beyânındadır.

Fasl-ı sâbi :

Miftâ [h] sahifesi'nün istihracı beyânındadır.

Fasl-ı sâmin :

Miftâh sahifesi'nde yazılan tevârih-i hamse'nün beyânındadır.

Fasl-ı tâsi' :

Sâl sahifesi'nün ma'rifeti beyânındadır.

Fasl-ı âşir :

Bu rûz-nâme'nün sahâyifinde bulunan a'dâd-ı müsteviyye-i yüm-nâ'sı beyânındadır.

(...)

Mukaddime - [Târih] 1193

Bu rûz-nâme'nün rûsûmunun beyânındadır :

Ma'lûm ola ki, bu rûz-nâme on aded sahifeden mürettebdür ki, her sahifenün ismi adediyle kendi re'sinde tahrîr olunmuşdur.”

Şimdi de, 6/a - 6/b varak'ta bulunan «Fasl-ı sâlis» ve 7/a - 7/b - 8/a varak'ta bulunan «Fasl-ı râbi'» kısımlarını nakledelim :

“Fasl-ı sâlis :

Sen'e-i şemsiyye-i hakikiyye'nün beyânındadır :

Ma'lûm ola ki, ehl-i hey'et ü ehl-i nücûm ittifâk ile dimişlerdür ki, sen'e-i şemsiyye-i hakikiyye'nün müddeti felek-i burûc'un bir nokta-i mefrûzasından kurs-ı şems kendi hareketi-i hasse-i garbiyye-siyle müfârekat idüb, tâ yine ol noktaya avdet idinceye dek mürûr

iden zemandur. Ammâ, ehl-i nücûm, sen'e-i şemsiyye'nün ibtidâsını âfitâb-ı âlem-tâb'un re's-i burc-ı hamle hulûlünden bed' itmişlerdür.

Bu sen'e-i şemsiyye'nün aded-i eyyâmı üç yüz altmış beş yevm ü beş sâ'at ü sekiz dakikadur. Bu makâmda yevm'den murâd bir gün gicesiyledür. İkinci sen'e de rebî' yevm ziyâde olmagla altmış beş buçuk yevm olur. Üçüncü ve dördüncü sen'ede birer rebî' ziyâde olmagla dört sen'ede bir kerre üç yüz altmış altı gün temâm olur ki, ol sen'eye kebisâ dirler."

"Fasl-ı râbî' :

Sen'e-i kameriyye ve şühür-ı hilâliyye'nün beyânındadır :

Ma'lûm ola ki, ehl-i hey'et ü ehl-i hisâb ittifâk üzre dimişlerdür ki, sen'e-yi kameriyye on iki şehr-i kameri'dür ve her bir şehr-i kamerî kamer'ün şems'de farz olunan vaz'ından kendi hareket-i garbiyye-i şer'asiyle müfârekatından tâ yine ol vaz'ına avdet idinceye dek mürûr iden zemândur ve kamer'ün şems'den farz olunan evzâ'mun azheri hilâldür. Anıñcün ehl-i hisâb ibtidâ-yı şehr-i kameri'yi şems ile kamer'ün ictimâ' u mihâkından i'tibâr itmişlerdür ve bu şehrin zemânı iki ictimâ' arası olmagla aded-i eyyâmı yigirmi tokuz buçuk gündür ve bu sen'e-i kameriyye'nün zemânı üç yüz elli dört yevm ü hams yevm ü sedes yevm'dür ki, sen'e-i şemsiyye'den on gün ve yigirmi bir sâ'at nâkısduur."

Eserin metin kısmı, 24/a varak'ta bulunan :

Evvelâ cemre âfitâba düşer
Sâniyen şiddetinden âya düşer

Sâlisen gâyet tevâzu'dan
Ser-fürü eyleyüb türâba düşer

Pes Fehimâ hamûş ol eyle hazer
İhtimaldür sühan itnâbe düşer

şeklindeki beyitlerle sona ermektedir.

24/b varak'ta :

"Sahife-i evveli ez-Mi'yârü'l-Evkât-ı Fehim"

başlığı altında :

"sene : 1193"

ifadesi ile bir şema;

25/a varak'ta da :

"Sahife-i sâniyye"

başlığı altında :

"sene : 1193"

ifadesi ile başka bir şema bulunmaktadır.

25/b, 26/a-b, 27/a-b, 28/a-b, 29/a varaklar'da hesap cedvellerinin bulunduğu eser, 29/b varak'ta :

"El-fakirü's-sakim İsmâ'il El-Fehim Bin İbrahim El-Hakkı El-âli-mü'l-fâzıl (R.A.) sen'e : 1194 (M. 1780)"

denilerek sona ermektedir.

NETÂYİCÜ'L - FÜNÜN

Kayıt numarası	: 23973
Cild ebadı	: 18,5 x 11,5
Yazı ebadı	: 12 x 6
Sayfa sayısı	: 222
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan, çok az yıpranmış mensur bir eserdir.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar, çift şeritli ve altın yıldızlı çerçeveler içine alınmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Baş kısmında 4 (dört), son kısmında da 7 (yedi) varak boşutr.

İlk varak'ta :

"El-Netâyicü'l-Fünün Nev'i Efendi Merhûm"

kaydı ve 1/a varak'ta da :

"Kitâbü'l-müsemmâ Netâyicü'l-Fünün Nev'i Efendi El-merhûm"

ifadesi bulunmaktadır.

2/a varak'ta, Besmele ile esere girilmekte ve «Hamdele ve Salvele»'yi takiben Münâcât, Na't kısımlarına geçilmektedir.

Netâyicü'l-Fünün; tarih, hikmet, siyaset, astronomi, kelâm, usûl, tefsir, tasavvuf, rü'yâ tabiri, büyü, tıp, çiftçilik, tevhid, nahiv, sarf,

şiir, lügat, hat, fıkıh gibi ilimlerden bahseden - âdetâ ansiplopedik - bir eserdir.

Eser, 16. yüzyılda yaşayan ve Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin ifadesiyle, «asrının allâmesi ve reisü's-şuarası sayılan âlim, fazilet ve hikmet sahibi bir zât» (1) olan Malkara'lı Nev'i Yahyâ Efendi (Malkaravi)'ye aittir.

42/a varak'ta yer alan «astronomi» ile ilgili bir bölümü nakl edelim :

Adı geçen sayfanın başında, «Merkez-i âlem» yazılı bir noktanın etrafında 14 daire çizilmiş ve her daireye - merkezden itibaren - sırasıyla :

Kürre-i Arz

Kürre-i Mâ

Kürre-i Hevâ

Kürre-i Enâr

Felek-i Kamer

Felek-i Utarid

Felek-i Zühre

Felek-i Şems

Felek-i Merih

Felek-i Müşteri

Felek-i Zühâl

Felek-i Sevâbit

Kutbü'l-Eflâk

isimleri verilmiştir. Bunların altında da :

"Mes'ele :

Fi-Harekâti'l-eflâk

Cevâb :

Ma'lûm ola ki, cümle eflâkun harekâtına bu muhtasarda vukûf müyesser degildir. Ammâ, zikr-i icmâli budur ki arz, şâmil olan eflâkin harekâti iki kısımdır.

Kısm-ı evvel; maşrik'dan mağrib'e devrân ve kısm-ı sâni mağrib'den maşrik'a güzârândur ve kısm-ı evvel'de eflâk-ı erba'a müştereklerdür."

(1) Osmanlı Müellifleri, cild: 2, s: 251

ifadeleri bulunmaktadır.

10/a varak'ta yer alan "İlme't-târih" başlığı altındaki kısmı da nakl edelim :

"İlm-i târih, ibret-nümâ-yı âlem ü basiret-fezâ-yı beni-âdem'dür. Kişi, vekâyi'-i dühûra vukûf ile mücerreb umûr u müdebbir-i me-sâlih-i cumhûr ile menâfi'ine hadd yokdur. Ulûm-ı edebiyeye'dendür."

Eser, 100/a varak'ta "Dü'â" faslı ile sona ermektedir.

PEND-İ GÜLİSTÂN-I ŞERİF

Kayıt numarası	: 15455
Cild ebadı	: 21,5 x 15
Yazı ebadı	: 16,5 x 10,5
Sayfa sayısı	: 804
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları kırmızı renkli ve tek şeritli cedveller içine alınmıştır. Metin harekelidir. Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler ve her sayfada 17 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı, bazı sayfalarda 15'e düşmektedir.

1/a varak'ta «fihrist» kısmı bulunan esere, 1/b varak'ta :

"Hazâ kitâbu Pend-i Gülistân-ı Şerif"

başlığı altında, Besmele ile girilmekte, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben sırasıyle :

- "Der Na't-i Çâr-yâr-i Güzin"
- "Der Na't-i Devlet-i Osmâniyye"
- "Der Beyân-ı Sebeb-i Te'lif-i Kitâb"
- "Kaside Nâm u Târih-i Kitâb"
- "Münâcât"
- "Mebhas-i İmân"
- "Sıfat-ı İmân"
- "Fasl-ı Mezheb"
- "Mu'cize-i Enbiyâ"
- "Fazl-ı İmân u Tevhid ü Şehâdet"

- "Mebhas-i Salât-ı Hamse"
 "Fasl-ı Gusl"
 "Fasl-ı Şurütü's-Salât"
 "Fasl-ı Vuzû"
 "Bâb-ı Ferâ'izü'l-Vuzû"
 "Fasl-ı Teyemmüm"
 "Fasl-ı Ezân u İkâmet"
 "Kaside-i Ezân"
 "Fasl-ı Evkât-ı Salât"
 "Fasl-ı Fi-Fezâ'ilü's-Salât"
 "Der-Beyân-ı Fezâ'il-i Mesâcid"
 "Fasl-ı Niyyet"
 "Fasl-ı Tekbir-i İftitâh"
 "Fasl-ı Fi-Faziletü's-Senâ"
 "Fasl-ı Sücûd"
 "Fasl-ı Ka'de vü Tahiyât"
 "Fasl-ı Dü'â vü Senâ"
 "Mebhas-i Teheccüd"
 "Kaside-i Hâb-ı Seher"
 "Mebhas-i Fezâ'il-i Cum'a"
 "Kaside-i Cum'a"
 "Mebhas-i Fezâ'il-i Savm-ı Receb"
 "Kaside-i Mi'râciyye"
 "Mebhas-i Fezâ'il-i Şa'bân"
 "Fasl-ı Leyle-i Berât"
 "Kaside-i Leyle-i Berât"
 "Mebhas-i Savm-ı Ramazan"
 "Fasl-ı Leyle-i Kadir"
 "Kaside-i Şehr-i Ramazan"
 "Kaside-i Rûz-i İyd"
 .. v.s. gibi bölümlere geçilmektedir.

37/a-b varak'ta yer alan "Fasl-ı Evkât-ı Salât" kısmını nakl edelim :

Vaktini gözle namazın iyî ogul
 Kılma vaktinden evvel olma acul
 Tâ hayr ile vakti fevt itme ahî
 Kıl namazı vakt-i evsâtda dahi
 Tan namazın ta'cîl it rûz-ı şitâ
 Yaz gününde te'hîri oldı revâ

Yaz günü ko zuhrî tebrîd eyle sen
Gün sararmadan ikindi kıla sen

İtme te'hîr şâm namazını diger
Kılma dahi var iken günden eser

Efdâl oldu sülüs-i leyl'de kıl işâ
Özr olunca vakt-i evvel'de revâ

Te'hîr itmez bu namazı âkil er
Te'hîr eyler ol ki bilmez hayr u şer

Te'hîr iden İblis'in yoldaşudur
Te'hîr itmez ol ki sâlih kişidür

Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün

Evkât-ı hamsin aslın birâder
İşid aydayım sana serâser

Kıldı salâtı subh-ı evvel Âdem
Atdı cihâna çün Hâlik-ı A'zam

Tolandı güneş irişdi zulmet
Ol gice gördi çok havf u haşyet

Çün subh-ı sâdik eyledi cevelân
Kıldı tetavvü'-ı şükrâne ol ân

Öyle namazın kıldı Halili
Gördi çü efvân lûtf-i Celili

Buldı halâsı çâr u belâdan
Dinle aydam ol sun-ı Hüdâ'dan

Kırışdı Nemrûd'un putlarını hep
Kurtardı anlar şerrinden ol Rab

İkinci oldu çün nâre biryân
Ol âteş oldu A'na gülistân

Üçüncü lûtf-ı en'âmı dinle
Kıldı helâk ol Nemrûd'ı Mevlâ

Dördüncü lûtf-ı hûsî dinle iy cân
Zebhe fidâ koç gönderdi Sübhân

Oldı çü tekmil çâr-ı lûtf u izzet
Bilgil ki sâ'at-i zuhr idi ol vakt

Şükrâne kıldı dört rek'at ol ân
Geldi bize hûş farzla bürhân

Hem kıldı evvel ol asrı Yûnus
Çün oldu balık karnında mahbûs

Zarf olmuş iken ol çâr u zulmet
Şeb mâ-i batn hût ile vahşet

Çıkardı batn-ı mâhi'den ol vakt
Buldu halâs dört zulmetden el-hakk

Şükrânesiyçün dört dürlü in'âm
Kıldı tetavvu' dört rek'at ilhâm

Makbûl olub ol dergâh-ı izzet
Nakl oldu bize farz-ı meveddet

Kılmışdı İsâ ahşam namâzın
Üç rek'at olmak bil asl-ı râzın

Kâfirler itdi çün A'na bühtân
Didiler A'na İsâ bin Yezdân

Hem Tanrı üç diyüb muhakkak
Pes İsâ Meryem hem biri ol Hakk

Pes iki rek'at nefy oldu isnâd
Müşriklerün ol kulina azdâd

Makbûl idüb ol Hallâk-ı Yezdân
Kıldı bize hem farz ile ihsân

...

Eser; 400/b, 401/a-b ve 402/a varaklar'da şu şekilde sona ermektedir :

Tetimme-i Kitâb

Şükr elhamdülillah bu kitâbım
Temâm oldu hatâ vü ger sevâbım

Hüdâ'ya hüsn-i zannım var begâyet
Tuta noksanımı cümle temâmet

Egerçi sâdır oldu dil hatâsı
Kerim Allah'umun çokdur atâsı

Eger kavli-i sevâba dil mutâbık
Olubdur niyyete ol söz muvâfık

Budur Sen'den niyâzım yâ Hüdâvend
Kabûl ile bizi eyle behremend

Niyâzım bu dil ü cân ile Sen'den
Temâme yaz ilâhî bunı benden

Kusûrum çok bilürem her sözümde
Hacâlet perdesi her dem yüzümde

Bu nazm içre uyûbum bî-nihâyet
Olur mu ayb olan sözde halâvet

Kamü ahvâle Allâmü'l-guyûbsun
Dahi gâyetle Settârü'l-uyûbsun

Kusûr-ı ayb ile noksan ile hep
Kabûl eyle bu hayrâtımı Yârab

Eger lütfunla setr olursa illet
Bulur bu pendimiz halk içre şöret

Kapunda sâ'il-i lütf u atâyem
Elimde bundan özge yok hedâyem

Kabûl eyle bu kim hayrâtımı Sen
Bilürsin hoş bu özr ü hâlimi Sen

Anı vir ehl-i nazmın destine hûş
Bilür kaderini eyler pendimi gûş

Olara vir ki kadrinden bilürler
Okuyub yazdurub izzet kılurlar

İlâhî vir bu nush u pende rağbet
Ola mü'minlere hem nef'i kesret

İdenler uşbu pende i'tibârı
Mekân it anlara Darü'l-karârı

Tutan hoş bu Gülistân-ı Şerif'i
Dü âlemde bula avn-i lâtifî

Yazub neşr itmege kim ide himmet
Bula iki cihânda izz ü devlet

Amel defterleri kıl sağdan ihsân
Hisâbımızı kıl ol demde âsân

Civâr eyle habibin Mustafâ'ya
Müşerref kıl bizi zevk u safâya

Hüdâ avniyle oldu bu kelâmım
Hemân lütf-ı Hüdâ maksad-ı murâdım

Dahi yazub okuyub dinleyenler
Ola kim rahmetle ana anlar

Dahi bir Fâtiha ile iden yâd
Dü âlem devletiyle ola dilsâd

Sena vü hamd ile hatm itdim kelâmı
Habibün rûhna yüz bir selâmı

Dahi ashâb ü âl ü çâr-yârı
Bulalar lütf-ı fazl-ı Kird-gârı

Temettü'l-kitâb :

El-fakirü'l-hakir Muhammed Şerif, nâzım-ı Pend-i Gülistân-ı Şerif Sene : 1244 (M. 1828)

RİSÂLE-İ AKÂ'İD-İ MANZÛM

Kayıt numarası : 23982
Cild ebadı : 22,5 x 16
Yazı ebadı : 16 x 9
Sayfa sayısı : 7
Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Sadece ismi kırmızı, metin kısmı da siyah mürekkeple yazılmıştır.

Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler ve böylece her sayfada 19 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı 1/b varak'ta 9'dur.

Eserin tamamı, 123 (yüz yirmi üç) beyittir. Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır.

Risâle-i Akâ'id-i manzûm; içinde Subha-i Sıbyân, Kitâb-ı Şükr-nâme, Risâle-i Yûsuf, Tertib-i Ulûm, Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Sofî adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı kitabın 7. ve son kısmında bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Risâle-i Akâ'id-i Manzûm İbrahim Hakkı Erzurûmî"

ibaresi ve onun altındaki Besmele ile başlanmakta ve :

"İ'tikâd-ı kalbi tashîh ve ehl-i sünnet ü cemâ'at mezhebine tatbiki bildirür :

İy aziz ma'lûm olsun ki, sahâbe-i güzîn ve anlara tâbi'in ve e'imme-i dîn-i mübin ve selef-i sâlihîn Radiyallahü-Te'âlâ anhüm ecma'in cümlesinin i'tikâdı bu manzûmenin mezâmininde nizâm bulmuşdur.

Manzûme :

Hüdâ Rabbim Nebi'm Hakk'a Muhammed'dür Resûlullah
Hem İslâm dîn-i'dir dinim kitâbımdur Kelâmullah

Dahi zürriyyetim Hazret-i Âdem Nebi'nün hem
Halil'in milletiyim dahi kalbim Ka'be Beytullah

Şeriki yok beridir doğmadan doğurmadan ancak
Ahad'dür küfvi yok ihlâs içinde zikr ider Allah

Ne cism ü ne arzdur ne mütehayyiz ne cevherdür
Yimez içmez zemân giçmez beridir cümleden Allah

Tebeddülden tegayyürden dahi elvân u eşkâlden
Muhakkak Ol müberrâdur budur selb-i sıfat-ullah

Ne göklerde ne yirlerde ne sağ u sol u ön ü artda
Cihetlerden münezzehdür ki hiç olmaz mekân-ullah

Hüdâ vardur veli varlığına yok evvel ü âhir
Yine ol varlığıdur kendinden gayri degil Vallah

Bu âlem yoğ iken Ol var idi ferd ü tek ü tenhâ
Degildür kimseye muhtâc ve hep muhtâc gayr-ullah

A'na hâdis hulûl itmez ve birşey vâcib olmaz kim
Her işde hikmeti vardur abes fi'l işlemez Allah

A'na bir kimse cebr ile bir iş işledemez aslâ
Ne kim kendi murâd eyler vücûda ol gelür billâh

A'nun her bir kemâll bi-tagayyür hâsıl olmuşdur
Ki yokdur muntazır olunacak hiçbir kemâl-ullah

Alim Ol'dur ki ilmîne irişmez kimsenün aklı
İhâta eylemişdür cümle bu eşyâyı ilm-ullah

denilmektedir.

Erzurumlu İbrahim Hakki Hazretleri'ne ait olan bu eserin vezni :

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün'dür.

Kitap, 4/b varak'ta :

İlâhî çü hidâyet eyledün Sen gönlüme İslâm
Tarik-i ehl-i sünnet içre sâbit eyle yâ-Allah

İnâyetle himâyet eyle Sen bu abd-i lâ-şey'i
Tarik-i ehl-i sünnet içre kalsun masûn gümrâh

İlâhî çünki tevfikin refik itdün bana her an
Temâm it ömrümü imân ile hatm eyle yâ-Allah

Bizi Mahşer'de haşr it ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atle
Hem ashâb-ı kirâm u Tâbi'in'e kıl bizi hem-râh

Habîbin hubbini dâ'im gönülde mûnisim kıl kim
Kiyâmet'de şefî' olsun bu abdine Habib-ullah

A'nunla Cennet-i A'lâ'ya dâhil kıl bu ednâyı
Cemâl-i bâ-kemâlin anda göster iy Cemil-ullah

Ne haddi var sana lâyük ibâdet ide bu Hakki
Hemân Sen kendine lâyük olanı kıl ana her-gâh

şeklinde sona ermektedir.

Eser, H. 1285 / M. 1868 tarihinde Muhammed Bin İsâ Erzurûmî tarafından istinsah olunmuştur.

4/b varak'ta, en altta kırmızı mürekkeple ayrıca :

"Târih-i tasnif-i kitâb

sene : 1175 (M. 1761)"

kaydı bulunmaktadır.

RİSÂLE-İ ELFÂZ-I KÜFR

Kayıt numarası : 23895

Cild ebadı : 21 x 15,5

Yazı ebadı : 16 x 9,5

Sayfa sayısı : 54

Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları tek şeritli, kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır.

Eser, "Risâle-i İlm-i Hâl" in yer aldığı cildin 2. kısmında - 84/b varak'ta 111/a varak arasında - bulunmaktadır.

Risâle'ye; 84/b varak'ta yer alan "Mesâ'il" başlığı altında ve Bes-mele ile şöyle girilmektedir :

"Bu fasıl, elfâz-ı küfr ve ef'âl-i küfr beyânındadır ki, bu elfâz u ef'âli söyleyen ve işleyen kimesne kâfir olub, cemi' a'mâl il bâtil olub mahv olur. Şeyhül-İslâm Muhammed Bin İsmail Bin Mahmûd Bin Muhammedül-Ma'rûf Bedrür-Reşid Rahimullahü-Te'âlâ eydür ki, bu halkun kalbleri fâsid olduysa, cemi' a'zâları fâsid olu [rl...]"

Kitapta, "Mes'ele" başlığı altında muhtelif İslâmî hususlara temas olunmaktadır :

"Mes'ele (55) :

Bir kişi, Vallahi ben namaz kılmazam dise, kâfir olur.

Mes'ele (56) :

Bir kişi, Vallahi ben Kur'an okumam dise kâfir olur.

Mes'ele (57) :

Bir kişi, Allah benüm malumdan eksik viridi. Ben dahi anun hakkını eksik virürin dise, kâfir olur.

Mes'ele (58) :

Bir kişi, namaz farz degildir; kılmam dise, kâfir olur.

Mes'ele (59) :

Bir kişi, namaz kılmam dise, istihfâfen kâfir olur.

Mes'ele (60) :

Bir kişi, namaz kılmak farz degildir; kılmam dise, kâfir olur.

Mes'ele (61) :

Bir kişi, ben bugün namaz kılmam dise, kâfir olur.

Mes'ele (62) :

Bir kişi, ben ebedi namaz kılmam dise, kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişi, Ramazan-ı Şerif'de namaz kılub, gayri aylarda kılmasa, niçün kılmazsın diseler; ol dahi, bu da çokdur dise, kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişiye namaz kıl, diseler; ol dahi, halk bizüm için kılar di-
se, kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişiye namaz kıl diseler; ol dahi zevcüm ve vâlidem yokdur.
Kimin için kılayın, dise kâfir olur.

Mes'ele (86) :

Eger, Hakk-Te'âlâ beş vakit namazdan ziyâde emr ide idi, kıl-
mazdum dise, kâfir olur.

Mes'ele (87) :

Bir kişi ne gökcek olur namaz kılmamak dise, kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişi, abdestsiz cemâ'atle namaz kılsa veyâ münferid kılsa
kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişi Kible'den gayriye kasdla namaz kılsa, kâfir olur.

Mes'ele :

Bir kişi, namaz terk itmekde ne var diyü terk eylese, kâfir olur."

... v.s. gibi.

Risâle, 111/a varak'ta :

"Temmetü'l-kitâb :

Bi-avni'llahi el-meliki el-vahhab kütibehu fi ehoyi şehri. Kete-
behu el-hakir el-fakir el-muhtâc ilellahi'l-vedüdi güfirellahü velivâ-
lideyye ve li üstâzi ve ahsene ileyhima ve ileyhi'l-meâb temâm oldı
bu kitabun intihâsı, gerekdür kâtibe şerbet behâsı,"

şeklinde ve :

"sene : 1123 (M. 1711)"

tarihi ile sona ermektedir.

RİSÂLE-İ İLM-İ HÂL

Kayıt numarası : 23895

Cild ebadi : 21 x 15,5

Yazı ebadi : 16 x 9,5

Sayfa sayısı : 92
Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Tamamen siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek şeritli ve kırmızı renkli cedvellér içine alınmış olup, her sayfada 11 satır bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta yer alan Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben :

“... her insana ilm-i hâlini bilmek ve muktezâsını amel lâzımdır. Ve dahi i'tikâdât yapanda lisân-ı Türki üzere nice risâle te'lif olunmuşdur. Husûsan kim bu Birgili Mehmed Efendi (R.A.)'in cem' itlûği risâle i'tikâdı ve ibâdâtı câmi olub âm u hâs anun ile müteffî' olmuşlardır. Velâkin mu'âmelât yapanda bey ü şirâ sâyir husûslarda riyâdan ve fesâddan halâs olmak için lisân-ı Türki üzere bir risâle meşhûr ve mütedâvil olmadıysa bunun birle ki bu dahi ziyâde mühim olandandır. Zirâ, bir kimse ticâret üzere olub mesâ'il-i şer'iyeye bilme ol kimse elbetde riyâyaya gark olur. (...)”

denilmektedir.

Muhtevası hakkında da 3/a varak'ta :

“... bu risâle, bir mukaddimeyle, üç bâb ve bir hâtîme ahvâli üzere tertîb olunmuşdur. Sefer ü bâzar gidüb gelmek ahvâli beyânındadır. Evvel bey ü şirâ fesâddan ve kerâhatden sakınmanın beyânındadır. Sâni rivden sakınmanın beyânındadır.”

... v.s. şeklinde bilgi verilmektedir.

En sonunda, 46/a varak'ta :

“... bu risâlede zikr olunan mesâ'il her ne var ise, birkaç kitâbdan ahz olunmuşdur. (...) mahalline mürâca'at iden kimesneye âsân olub, şübheden halâs ola!. (...) bi-fazli'l-kerâmât-ı emîn, yâ-Rabbe'l-Âlemin.”

kaydı vardır.

Kitap, “Risâle-i Elfâz-ı Küfr” adlı eserin yer aldığı cildin 1. kısmında bulunmaktadır.

(F. : 12)

RİSÂLE-İ KAVÂ'İD-İ FÂRİSİYYE

Kayıt numarası	: 23892
Cild ebadı	: 21 x 13
Yazı ebadı	: 12,5 x 5,5
Sayfa sayısı	: 37
Hattı	: Tâlik

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

Risâle; "Dürr-i Yetim Şerhi" adlı kitabın cildinin 4. kısmında, - 68/b ile 80/a varak arasında - yer almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya aittir.

1 Mukaddime, 4 Bâb ve 1 Hâtîme'den ibarettir. Dil ve gramer bakımından büyük önem taşıyan, Farsça-Türkçe bir sözlük'tür.

Esere, 68/b varak'ta yer alan :

"Bu risâle Kavâ'id-i Fârisiyye'dür ki, Hakkı dostlarına hediye-dür."

ifadesi ve Besmele ile :

"Hamd-i kî-nihâye ve şükr-i bî-gâye ol kir Hüdâ'ya olsun ki, cins-i hayvândan nev-insan sûretin ahsen-i takvîm eylemişdür. Anı mâhlûkatı üzerine tafdil ü ikrâmiyle tekrîm eylemişdür ve anı ihsâ-niyle garik-i bahr-i na'im eylemişdür. (...)"

şeklinde girilmektedir.

"Mukaddime" kısmında da :

"Lisân-ı Arabî'nün fesâhatin ve zebân-ı Fârisî'nün halâvetin bildirür :

İy benüm, Seyyid Reşid oğlum, ma'lûm olsun ki, cem'i elsinenün efsâhı lisân-ı Arabiyye'dür ve ecell ü ihlâsı zebân-ı Fârisiyye'dür."

denilmektedir.

"Bâb-ı evvel"

"Bâb-ı sâni"

"Bâb-ı sâlis"

"Bâb-ı râbi"

başlıkları altındaki 4 bölümü takiben risâle :

“Hâtimetü'l-kitâb”

kısmı ile son bulmaktadır.

“Bâb-ı sâni”den bir parçayı nakl edelim :

“Zebân-ı Fârisî'nün tasrîf-i emsilesin kildirür :

İy benüm Seyyid Reşid oğlum, ma'lûm olsun ki, Fârisiyye'nün emsile-i sarf'ı toksan sîga'dur. Anun iki sîga'sı büyük masdar içündür ki; küniden eylemek, künidenha eylemekler dimekdür. Ve anun iki sîga'sı küçük masdar içündür ki; kerden eylemek, kerdenha eylemekler dimekdür. Ve anun altı sîga'sı fi'l-i mâzî içündür ki; kerd eyledi, kerdend eylediler, kerdî eyledin, kerdid eyledünüz, kerdem eyledüm, kerdim eyledük dimekdür. Ve anun altısı fi'l-i muzâri içündür ki; küned eyler, künenend eylerler, küni eylersün, künid eylersiz, künem eylerem, künim eylerüz dimekdür.”

RİSÂLE-İ RUB'İ'L-MÜCEYYEB

Kayıt numarası	: 23892
Cild ebadı	: 21 x 13
Yazı ebadı	: 12,5 x 5,5
Sayfa sayısı	: 24
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 21 satır vardır.

Risâle; “Dürr-i Yetim Şerhi” adlı kitabın cildinin 2. kısmında - 38/b varak'la, 50/a varak arasında - yer almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya aittir. 1 Mukaddime ile 20 Bâb'dan müteşekkildir. Astronomi'ye yarayan ve Ceyb Tahtası denilen bir âletin kullanılışı hususunda bilgiler vermektedir.

“Hazâ Risâletü'r-Rub'î'l-Müceyyebü'l-Hakkı Rahmetullahü Aleyh”

ismi ve onun altında yer alan Besmele ile esere şöyle girilmektedir :

“E'hamdü'llâhi Rabbe'l-âlemin. Vessalâtü vesselâm aleyhi sey-yidîna ve nebiyyina Muhammedün ve alâ ve sahbihi ecma'in.

Emmâ ba'd :

Bu fakir Hakkı, İbrahim Hakkı'dır ki, bu risâlenün âlimi Rub'i'l-Müceyyeb âmildir. Bu bir Mukaddime ile yigirmi Bâb'a hâtimesiyle şâmidür."

Bu ifadenin altında bulunan "Mukaddimetü'l-kitâb" kısmında ise:

"Anun rüsûmunun esmâsı beyânunda kâmidür. Ammâ merkez ol delikdür ki, hayt ana dâhildür.

Ve ammâ meri ol riştedür ki, hayt anı [n] i'mâlinde nâkildür. Ve ammâ şâkûl ol sakildür ki, irtifâ alındukda hayt anı hâmidür. Ve ammâ hadd-ı fetin ol iki zâ'iddür ki, ma'rifet-i şu'a u irtifâ anlarla hâsıldur. Ve ammâ kavs-ı irtifâ ol rub'-ı muhit olub, toksan bir ibre kısmet kılınandur."

denilmektedir.

Kitap, 20 bâb'a :

"Evvelki bâb"

"İkinci bâb"

"Üçüncü bâb"

.. v.s. şeklinde ayrılmıştır.

Her bâb, ayrı bir konuyu işlemektedir :

"Evvelki bâb :

Derece-i şems'i bildirür."

"İkinci bâb :

Meyl-i cüz'i 'yi bildirür."

"On yedinci bâb :

Semt-i kible'yi bildirür."

gibi..

Bir misâl verelim :

"On birinci bâb :

Ol vakt-i asr'ı bildirür :

Ammâ ol vakt-i asr'ı bilmenün tarîkı budur ki; Ol günin gayet-i irtifâ'ından zill-i zevâl olub, anunla asr-ı irtifâ'm bulasın. Ya'ni,

eger güneş ber-vech-i şimâli'de ise, ol günün meylini temâm-ı arz bildir. Üzerine ziyâde kılasın. Ve eger ber-vech-i cenûbi'de ise, ol meyl bu temâmdan girü alasın. Bu iki amelden ne hâsıl oldu ise, ol günün gâyet-i irtifâ'ı odur, bilesin."

Anlatılan hususlarla ilgili olarak; "Yigirminci kâb"dan sonra gelen "Hâtimü'l-kitâb" faslını takiben, 50/a varak'da iç içe dairelerden müteşekkil bir şema verilmiştir. Onun da yanında :

"1189"

tarihine rastladık.

"Hâtimü'l-kitâb" faslına nihayetinde ise :

"H. 1155" (M. 1742)

tarihi bulunmaktadır.

RİSÂLE-İ SAAT - NÂME

Kayıt numarası	: 23892
Cild ebadı	: 21 x 13
Yazı ebadı	: 12,5 x 5,5
Sayfa sayısı	: 5
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur ve manzum bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

Risâle; "Dür-i Yetim Şerhi" adlı kitabın cildinin 3. kısmında - 64/a varak'la, 65/b varak arasında - yer almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya aittir.

Esere, 64/a varak'ta görülen :

"Bu nesr ü nazm Hakkı'nun Sa'at-nâme'sidür. (R.A.)"

ifadesi ve Besmele ile girilerek :

"Öyle ma'lûm olsun iy oğlum Nesim kim, bu sa'at-nâme hikmetdür. Kadim ehl-i ibret ü ashâb dimişlerdür ki, bu âlem ne aceb ihtirâ' vü icâddur. Ve bu eflâk ü encüm ne garib san'at ü hikmetdür. Ve bu cihânı tanzim ne nihâyetsiz kudret ü azametdür. (...) Nazm :

Hüdâ'ya şükr kim halk itdi bunca eflâk
Salât ol dostuna olsun ki şânında dimiş Levlâk"

denilmektedir.

Risâle, 65/b varak'ta :

"... Yedi seyyâre ahkâmı bu tertib üzre kânündür. Gel iy Hakkı, bil ol Hakkı ki, cümle hükm A'nunladur. Kamu nahs'i, kamu sa'd'i, kamu şerr'i, kamu hayr'ı hep idüb, eyleyen Hakk'dur.

Hüve'l-hayy u hüve'l-bâki."

şeklinde sona ermektedir.

R İ S Â L E - İ S O F İ

Kayıt numarası	: 23982
Cild ebadı	: 22,5 x 16
Yazı ebadı	: 16 x 9
Sayfa sayısı	: 16
Hattı	: Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler ve böylece her sayfada 19 beyit bulunmaktadır. Tamamı 267 (iki yüz altmış yedi) beyittir. Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Yalnız, 4/b varak şeritsizdir.

Risâle-i Sofi, içinde Subha-i Sıbyân, Kitâb-ı Şükr-nâme, Risâle-i Yûsuf, Tertib-i Ulûm, Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Akâ'id-i Manzûm adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı kitabın 6. kısmında bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Risâle-i Sofi"

ismi ve onun altındaki Besmele ile girilmekte, «Hamdele ve Salvele»'den sonra :

"Sü'âl-i Sofi Ez - Molla Sa'idi"

başlığı altında :

Gelüb nâ-geh bir sofi-yi sâfi
 Sü'âl idüb bana kıldı bidâyet
 Didi iy ehl-i dil sâhib-i basîret
 Salât için vuzû' kim oldu müsbet
 Kamu a'zânun içinde sebep ne
 Hemân dört uzva mahsûs indi Âyet
 Yiter iken her uzva gusl-i vâhid
 Nedir teslîs gusle asl ü hikmet
 Niçün olur türâb ile teyemmüm
 Su bulunmasa ya olmasa miknet
 Vuzû'da uzva dört iken sebep ne
 Teyemmümde İhtî uzv oldu müsbet
 Pes ol beş vakt içinde ana evvel
 Ezân kim okudu kıldı ikâmet
 Salât-ı subh kim evvel kılupdur
 Nedür hikmet ki oldu iki rek'at
 Salât-ı zuhrî kim kıldı mukaddem
 Nedür aslı ol oldu çâr rek'at
 Salât-ı asra kim kıldı şurû'ı
 Niçün oldu o dahi çâr rek'at
 Salât-ı mağrib'i kim kıldı evvel
 Nedir bâ'is kim oldu üç rek'at
 Kim evvel kıldı Yatsı'nun namâzın
 Niçün ol dahi oldu çâr rek'at
 Salât-ı vitr'e kim başladı evvel
 Niçün ol dahi oldu üç rek'at

şeklinde metne geçilmektedir.

Eser, 10/a varak'ta şöyle sona erer :

Dünyâ'yı sevme alma riyâset
 Hükâmâ gitme çekme siyâset
 Her hâlde Hakk'a sen i'timâd it
 Her işde A'nı cânınla yâd it
 Her emri tefvîz it eyle râhat
 Teslîm-i râzı ol bul sa'âdet

İlm ü ameldür maksûd cihândan
Hem ma'rifetdür matlûb cândan

Ta'lim-i din'dür çün lübb-i tâ'at
Din ilmin okut sâ'at-be-sâ'at

Tahsil-i ilmin budur tariki
Ehven ü akreb yoldur hakiki

Tâliblere bu manzûme işdür
Târih bin yüz altmışla beşdür

Hakkı bu pendin hakkdur muhakkak
İlm ü amel hem tevfiik ide Hakk

Bu son kısım aynen, "Tertib-i Ulûm" adlı ve Erzurumlu İbrahim Hakkî'ya ait manzum risalenin sonunda da mevcuttur. Bu kısmın, "Risâle-i Sofî"nin nihayetine bir müstensih hatası olarak yazıldığı-nı sanıyoruz.

Nitekim, "Risâle-i Sofî"nin devamı mahiyetinde olmak üzere, 11/a varak'ta, "Hâtîme-i Risâle-i Sofî" başlığı altında şu mısralara rastlıyoruz :

Bu maksûd ukde-i hall itdi Sa'di
Rahimâ ol kuluna eyle rahmet

Hâbibin hürmetine dahi Yâ-Rabb
Okuyup dinleyenler bula Cennet

İşidüb bu dü'âyı diyen âmin
Hemişe bula maksûdına vuslat

Eser, H. 1275 / M. 1858 tarihinde Muhammed Bin İsâ tarafından istinsah olunmuştur.

R İ S Â L E - İ Y Ū S U F

Kayıt numarası : 23982
Cild ebadı : 22,5 x 16
Yazı ebadı : 16 x 7,5
Sayfa sayısı : 5
Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Yalnız eserin ismi kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler ve her sayfada 19, 1/b varak'ta 15 ve 3/b varak'ta 9 beyit bulunmaktadır. Tamamı 81 (seksen bir) beyittir.

Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveler içine alınmıştır. Metnin bütünü harekelidir.

Risâle-i Yûsuf; içinde Subha-i Sıbyân, Kitâb-ı Şükr-nâme, Tertib-i Ulûm, Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Sofî, Risâle-i Akâ'id-i Manzûm adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı cildin 3. kısmında bulunmaktadır.

Vezni :

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün'dür.

Esere, 1/b varak'ta :

"Risâle-i Yûsuf - Lugat"

ismi ve onun altındaki Besmele ile başlanmakta ve şunlar denilmektedir :

Hamdilillah çok salavat hem senâ
Kıldı mezîd ni'metimiz Rabbenâ

Ol bizi kâbil şehâdet kıldı hem
Vâcib-i makbûl ibâdet kıldı hem

Her kuluna bir işi arz eyledi
İlm taleb kılmagı farz eyledi

Zeliha kardaşım Yûsuf oğlum benim
Lugat okumaga irdi bil cânım

Pes lugatsız ilm okumaktır muhâl
Özge lugatde çok olur kıyl ü kâl

İbtidâ kıldım lugat tahfif hemân
İhtirâz itdim sakilden der-zamân

Tahrif ile ibtidâ kılsa gulâm
Düşvâr olmaz intihâda pes kelâm

Hıfzımızda var idi müşkil lugat
Fehm idemezdi anı Yûsuf fakat

Başlayalım söze Bismillâh ile
Kâdir ü Âdil Kerim Pâdişah ile

Adı çokdur illâ özi birdürür
Hikmeti âlemlerinden sırdurur

Cennet ü Firdevs ü Rıdvân u Hulûd
Uçmak adıdır kamusu iy sa'ûd

Hem Cehennem Sa'ir hem Cahim
Tamu adıdır bular olma mukim

Semâvât gökler arâzi yirler
Ulv yukaru süfl aşığı dirler

Azm kemik cild deri re's baş
Cebhe alın şa'r saçdır hâcib kaş

Ayn gözdir enf burun şef dudak
Veche yüzdür sem' işitmek üzñ kulak

Fem ağız ilk sakız dem kan
Sinn dişdir fi'l işdir dil lisân

Lihye sakal halk boğaz yed el
Zahir arka batın karın sulb bel

Sadr göğüs asab sinir rûh cân
Rükbe diz'dir ricl ayak add say

Cid boyun rusg bilek fahz bûd
Ka'd oturmak kubl öpmek nâr od

Na'l başmak kamis gömlek enin vay
Kevkeb yıldız nehâr gündüz kamer ay

Leyl gice keyf nice sene yıl
Şehr ay'dır yevm gün'dür pil fil

Sevb ton'dır sofrâ hân'dır zeyl etek
Kem yen'dir kutn panbuk şâm benek

Reml kum'dur kühl sürme taş hacer
Nahl bostân cümle ağaclar şecer

Eser, 3/b varak'ta şöyle sona ermektedir :

Dâhil giren hâric çıkan zenb günâh
Vasl irişmek seyr gezmek âh vâh

Hamr şerâb sekrân esrik amm amu
Cem' yığmak cem'uküm sizler kamu

Salb asmak şerik ortak rızık nasib
Bâgi âsi gücl alınan mal gasib

Nesh yazmak fesh bozmak hüsn güzel
Kubh çirkin kadimü'l-eyyâm ezel

Hubb sevmek şitâb ivmek nesne şey
İ'tâ virmek nevm uyku kusmak kay'

Hâme kalem nâme biti zayf konak
İnâ çanak avret boşamak talâk

Sakil ağır hafif yiglik söz kelâm
Habbe dânedür esenlik vesselâm

Bu beyitleri takiben Risâle-i Yûsuf'un, Erzurumlu Muhammed Bin İsâ tarafından yazıldığına işaret olunmakta ve en altta :

"H. 1271" (M. 1854)

tarihi bulunmaktadır.

S A Â D E T - N Â M E

Kayıt numarası	: 13946
Cild ebadı	: 22,5 x 15,5
Yazı ebadı	: 18 x 10,5
Sayfa sayısı	: 114
Hattı	: Nesih kırması

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı metin kısımları harekelidir.

Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

İçinde, "Tuhfetü'ş-Şâhidi" adlı eserin de bulunduğu cildin 1. kısmında (1/a - 56/b varaklar arasında) yer almaktadır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Hazâ Kitâb-ı Saâdet-nâme Fi- Şerh-i Pend-nâme"

başlığı altında Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»yi takiben, metne şu şekilde girilmektedir :

"Sebeb-i te'lif-i kitâb :

Fasl-ı bahârda rûz-i nev-rûz'dan bir tâ'ife-i hûb u dil-küşâ vü lâtif ü rûh-efzâ bir makâmda birbiri ile neşât u sürûr u beşâset ü hu-zürle mülâfatat u musâhabet eyler iken ilm ü ma'rifet ile ârâst ü zühd ü salâh ile pirâste-i aziz ü dil-pesend ü muhterem ü ercümend ile muttasif olan Ömer Bin Hüseyñ dir ki, nevâ-nâm bir lâtif ü şerif makâmdan peydâ vü zâhir olmuştur; Hakk-Te'âlâ Hazret-i İzz-i İsm'e dünyâda anı ma'mûr ü ber-hurdâr idüb Âhret'de sa'âdet-i ebe-diyye'ye vâsıl eylesün. Murâd idüñdi ki, Şeyh Attâr Hazretleri'nün Pend-nâme kitâbı hakikatde, Kimyâ-yı Sa'âdet ü sermaye-i siyâdet-dür; lisân-ı Türki ile şerh olunub, dibâcesi âfitâb-ı rif'at-ı felek, rüt-bet-i devlet-mend-i sa'âdet-mend-i azimül-kadr refi'ü's-sadr, kerimü's-şân sâhibül-insân sühân-şinâs u nükte-dân mu'azzez ü mükerrem sultân-ı selâtin cihân-ı hakân-ı havâkin zemân-ı zıll-ullâh mevâhib-i şehin-şâhi ile mesrûr u âsûde-hâl idüb, ku evsâfla mevsûf ve bu elkâbla ma'rûf olan zât-ı pâk ü dürr-i tâb-nâk Ziyrek Ağa Hazretleri'nün ism-i şerifi ile vâsf-ı lâtif ile müzeyyen ola. Tâ ki ol ki-tâb-ı müstetâbdan müntefi olan kimseler cûd u sehâ ile defterini tayy iden sâhib-i sa'âdet ve bu tercemeye bâ'is olan Ömer Bin Hüseyñ zemânla şikeste-hâl ü perişân şârih olan hakîr Şem'i dü'â-yı hayr'la yâd eyleyeler.

Kıt'a

Sa'âdet-mend-i âlem Ziyrek Ağa
Cihânı nâm-nik ile tutubdur
A'nun ism-i şerifinden muhakkak
Hisâl-i nik hep ma'lûm olubdur

Kıt'a

Murâd olan bu fânî dehr içinde
Eyü nâmla şöhretdür |bul cihânda
Sehâ vü lâtifle buldı eyü nâm
A'na mânend kim ola bu cihânda"

"Sebeb-i te'lif" kısmından da anlaşılacağı üzere Sa'âdet-nâme; 16. yüzyılın şair ve âlim zatlarından Şem'i Efendi'nin, Sultan 3. Murad'ın yakınlarından Zeyrek Ağa adına Feridüddin-i Attar'ın Pend-nâme'sine yaptığı şerh'dir.

Bazı metin kısımlarını nakl edelim :

8/b ve 9/a varak'tan;

"Der-fevâ'id-i hâmuşi migüyed

İy birâder eger sen Hakk taleb idici isen, A'nun fermânından gayri ile İsözl açma, murâd-ı Hakk sözden gayri söyleme. Eger Hayy-i lâ-yemût'dan haber tutar isen; (Hayy-i lâ-yemût, ebedî ölmez, diri ma'nâsınadır ki, murâd Bâri-Te'âlâ'dur.) kendü dehânun üzre sükût mührünü ko. Eger azâb u belâdan temâm necât u halâs gerekse hâmuş ol. Her kim ki A'nun sözi çok ola, ya'ni çok söyleye; A'nun kalbi sinesi içinde bîmâr olur. Âkîllerün âdeti sükûtdur. Hz. Ali bu yurmuşdur :

Sükûtü'l-lisân
Selâmetü'l-insân

Câhilün pişe vü âdeti ferâmuşlukdur. Kizb ü gıybetden sükût vâcibdür. Ol kimseler kizb ü gıybet söylemege râgıb u mâ'ildür. İy birâder Hakk - Te'âlâ Hazreti'nün senâsından gayri bir söz söyleme.

Her kim ki, fesâhat ü belâgat hevâsıyla ibâret kaydında ola, her ne ki tutar, cümle gâret olur. Gönül bedende çok söylemekden ölür. Egerçi anun sözi letâfet ü bahâda dürr-i Aden'den ola, Aden meşhûrdur; bir yerin ismidür. Ol kimse ki, fesâhate sa'y eyler, gönül püzni mecrûh eyler. Zirâ, ana sa'y u cehd itmekden kalbine ziyâde ızırâb u inkıbâz irişür. Zebânuni dehânda mahbûs tut. Kendüni halayıkdan me'yûs u nevmid tut. Zirâ, Hakk-Te'âlâ Hazreti'nden gayri bir ferd, bir nesne kâdir degildür. Her kim ki, o kendü aybını görici ola, Hakk-Te'âlâ cânibinden anun rûhına bir kuvvet peydâ olur. Zirâ, gaflet ü gurûruna halâs bulu [r]."

Sa'âdet-nâme, 56/b varak'ta şu şekilde sona ermektedir :

Kâtibine her kim eylerse dü'â
Eyleye yârın A'na rahmet Hüdâ

sene : 1231 (M. 1815)

S U B H A Ü ' L - S I B Y Â N

Kayıt numarası : 23878
Cild ebadı : 20,5 x 15
Yazı ebadı : 17 x 9
Sayfa sayısı : 34
Hattı : Sülüs

Sırt kısmı kırmızı, kapak kısmı da sarı renkli karton cild içeri-
sinde bulunan manzum bir eserdir.

Sayfaları biraz yıpranmış durumdadır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra - 1 beyit - olmak üzere, her sayfada ortalama 16 beyit bulunmaktadır.

Yer aldığı cildin 1. kısmında "Lügat-ı Şâhidi" ve 3. kısmında da "Manzûm Akâid" adlı eserler vardır.

Esere;

"Hazâ El-Manzûme-i Subhaü'l-Sıbyân"

ifadesi ve onun altında Besmele'yi takiben :

Nâm-ı Hüdâ zikr idelüm ibtidâ
Menzil-i maksûda O'dur reh-nümâ

mısraları ile girilmektedir.

Beyitlerde yer alan bazı kelimelerin üzerlerine veya yan taraflarına kırmızı mürekkeple anlamlarının yazılmış olması, ayrıca dikkatimizi çekti.

Nitekim :

«nâm» kelimesinin üzerine, «ya'ni ad»;
«reh-nümâ» kelimesinin sol yanına, «yol gösterici»;
«münîr» kelimesinin kenarına, «nûrlandırıcı»;
«necm» kelimesinin sağ yanına, «yıldız»;
«subh u şâm» kelimelerinin altına, «sabah ve akşam» yazılması gibi..

Daha sonra :

Ey kerem-i şâmil ü ihsânı bol
Lütfunla eyle dü'âmı kabûl

Kıl bu kitâbı sebab-i ma'rifet
Eyle kulına vâsıta-i mağfîret

Kim ki bana hayr ile ide dü'â
Âhiri vü âkıbeti hayr ola

...

beyitleriyle başlayan, «Münâcât» kısmına geçilmektedir.

Arûz'un; "Bahr-i recez" vezinlerinden olan :

Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün

ile yazılmıştır. Bunu şair :

Müfte'ilün müfte'ilün, fâ'ilün
Zevrak-i vezniyle bu bahre salın

diyerek, açıkça belirtir.

Eserin sonunda, 98/a varak'ta :

"1217" (M. 1802)

tarihi bulunmaktadır.

98/b varak'ta ise :

"Hazâ Kitâbu Elli-dört Farz"

başlığı altında yer alan ve Besmele ile başlayan mensur bir kısma daha geçilmektedir.

ŞEH-NÂME-İ NÂDİRİ

Kayıt numarası	: 24014
Cild ebadı	: 20,5 x 12
Yazı ebadı	: 15,5 x 6,5
Sayfa sayısı	: 92
Hattı	: Tâlik

Kırmızı bez cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır.

Her satırda 1 beyit olmak üzere, her sayfada 21 beyit bulunmak tadır. Beyit sayısı, başlık olan sayfalarda 20'ye, 18'e, 17'ye ve hattâ 15'e kadar düşmektedir.

Eser, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben; "Münâcât", "Na't", "Zikr-i Hazret-i Çâr-yâr-i Güzin", "Senâ-yı Hazret-i Pâdişâh", "Sebeb-i Te'lif-i Kitâb", "Âgâz-ı Cülûs-ı Hazret-i Sâhib-Kıran" gibi kısımlarla devam etmektedir.

Bu «Bu «Şeh-nâme», 17. yüzyılın önde gelen şairlerinden müretteb divân sahibi, âlim, fâzıl bir zât olan ve "İstanbulî" lâkabı ile de tanınan Gani-zâde Mehmed Nâdirî Efendi (ölümü : H. 1036 / M.

1626)'ye aittir. Firdevsi'nin ünlü eseri «Şeh-nâme»'yi taklit ederek, onunla aynı vezinde yazmış olduğu mesnevi'sidir (1).

Araştırma yaptığımız bu kütüphaneden başka, bir nüshası da İstanbul Yahyâ Efendi Kütüphanesi'nde bulunan "Şeh-nâme"; Sultan 2. Osman'ın tahta çıkmasından başlamak üzere, İran harblerini, başka bazı mühim hâdiseleri, Padişah'ın bizzat katıldığı Hotin Seferi'ni ve nihayet İstanbul'a dönüşünü, bir oğlunun doğuşunu, bu münasebetle yapılan şenilkleri tasvir etmektedir.

Bilhassa Hotin Seferi'ni anlatan beyitlerde Firdevsi'nin Şehnâme'sinin tesirini direkt olarak görmek mümkündür.

İncelediğimiz bu nüshanın tamamı 1839 (Bin sekiz yüz otuz dokuz) beyittir.

10/b, 11/a-b, 12/a-b varaklar'da bulunan, "Âgâz-ı Cülûs-ı Hazret-i Sâhib-Kırân" faslından bir kısmı nakl edelim :

Geçüb subh-ı kâzib nihân
 Zuhûr eyledi subh-ı sâdık hemân
 Tulû, itdi bir âfitâb-ı celâl
 Ki âlemde misâldi nûr-ı cemâl
 Cihân-ı hüner fahr-i Osmâniyân
 Şehen-şâh Osman-ı Sâhib-kırân
 Ki evreng-i şâhi'ye itdi cülûs
 İrişdi semâvâta âvâz-ı kûs
 Olub cânîşin-i peder itdi zâr
 N'ola olsa cân-ı Ahmed'ün rûhı şâd
 O'dur dîn-i Ahmed'de râsih-i kadem
 A'na devlet-i Ahmedî oldu zamm
 N'ola taht eger bulsa sadr-ı rahib
 Ki pâbûs-ı şâh oldu A'na nasib
 Ser-efrâzdur tâcı kim dâ'imâ
 İtâka A'na zill-i per-hümâ
 Cenâbi'ye yüz sürdi halk-ı cihân
 O mürşidden el aldı ba'is-i künân

(1) Ganî-zâde'nin ayrıca, "Beyzavî Tefsiri" üzerine tamamlanmamış bir hâşiyesi, "Risâle-i Kalemîyye"si ve 800 beyitlik "Mirâciyye"si vardır.

Varub kabr-i Eyyüb'a itdi dü'â
 Alem-dâr-ı Hazret'den aldı livâ
 Kuşandı kılıç anda Hurşid-vâr
 A'na maşrik oldu revâk-ı mezâr
 O tığ-i murassa ki şâhânedür
 Zafer mürGINE âb ile dânedür
 Çekildi rikâb-ı şem'a bir semend
 Ki reşk eyler A'na sipihri bülemd
 Süvâr oldu fermânda rûzgâr
 Esed üzre hurşid-i rahşende-var
 Bir şehbâzdur cevheri renk-dâr
 Hemân zilline vardı sandı şikâr
 Çü deprendi nerre-şir bile
 Zemîn ü zemân oldu pür-velvele
 Çıkub çerhe âvâz-ı zerrîne-i kûs
 Mehâbetden itdi güneş hâk-pûs
 İrişdi Sirâfil'e bang-i nefir
 Dem-i sûr ahyâ'dan oldu habir
 Bihâr-ı sipah oldu cünbiş-künân
 Revân-ı ebrahâ-yı gurreş-künân
 Vezîrân dâna-dil-i hûş-yâr
 Ötünce semend-i sa'âdet-süvâr
 A'nun her biri Rüstem-i dâstân
 Vezîr adına lik Hüsrev-nişân
 Süleymân ki Sultân-ı mümtâz idi
 Ömründe Âsâf'la dem-sâz idi
 Bu Şâh-ı cihân eylesün ser-veri
 Ki yanında var nice Âsaf'leri
 Solaklar çekildi olub cilve-ger
 Zer-i üskûf Güneş sorgıcı şu'leler
 Açılmış kumaş-ı münakkaş o yol
 A'na sim-i nakş-ı karanfildür ol
 Olub her biri şekli simin-teber
 Teber sesleri halka tezkir ider

Revân-ı şâtırân zer-endüde tâc
Ki her biri ister Güneş'den harâc

O tâc oldı şem'-i fânüs-ı zafer
Çıkar pîrehenden ziyâ sanma zer

Eser, 46/b varak'ta, "Hâtîmet-i Kitâb" faslı ile şu şekilde sona ermektedir :

...

Hüdâ virsün ol Şâh'a ömr-i dirâz
Nice feth ile eylesün ser-firâz

Ki her feth-i Şâhî müyesser ola
Bu Şâh-nâme içre muhasser ola

Kılub Nâdiri bunda feth-i kelâm
Dü'â-gûy-ı Sultân ola vesselâm

ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ

Kayıt numarası : 23988

Cild ebadı : 22 x 15

Yazı ebadı : 17 x 9,5

Sayfa sayısı : 418

Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Bir hayli yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır.

1/b varak'ta :

"Fihriste-i Hazâ'l-kitâb"

başlığı altında :

Gazel

1

İy fûrûğ

2

Sâki

3

Sofi

4

Sâkiyâ

5

Dil

6

Revnâk

7

.. v.s. şeklinde «Fihrist» kısmı bulunmaktadır.

3/b varak'ta da :

"Şerh-i Hâfız Sûdi Rahimehullah"

ifadesi ve onun altında yer alan Besmele ile esere şöyle başlanmaktadır :

**"Elâ-ya eyyühe sâki edir ke'sen ve nâvilhâ
Ki aşk âsan nemûd evvel veli üftâd müşkilhâ**

bu mısra' Yezid Bin Mu'âviye'nin bahr-i hezec'den bir kıt'asının beyt-i sânisidir. Asıl kıt'a böyledür :

**Enel mesmûm mâ indi bi-tiryâki velarâki
Edir ke'sen nâvilhâ elâ-yâ eyyühe's-sâki**

Hoca Hâfız gazelinün kâfiyelerine muvâfık olmagıçün iki mısra'nı takdim ü te'hîr idüb tazmîn tarikiyle divânının evvelinde irâd eylemiş. Bu cihetdendür ki, şu'arâ Hoca'ya ta'riz eylemişlerdür."

Eser, 208/b varak'a kadar devam etmektedir. Bunu takibeden sayfalar kopmuş ve kaybolmuştur. Dolayısıyla, noksandır.

ŞERH-İ DİVÂNÇE-İ FERİŞTE

Kayıt numarası : 13959
Cild ebadı : 19 x 14
Yazı ebadı : 15 x 10
Sayfa sayısı : 190
Hattı : Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

1/a-b, 2/a-b, 3/a-b, 4/a-b varaklar'ın sağ, sol ve alt köşeleri - muhtemelen güve yemesi neticesinde - yırtılmıştır. Adı geçen bu varaklar'da, Farsça manzum kısımlar bulunmaktadır.

Eser, 5/b varak'ta Besmele ile başlanmakta «Hamdele ve Salvele»'yi takiben metin kısmına geçilmektedir.

20/b varak'tan bir kısmı nakl edelim :

“İyâz sığınmak, miyân orta ma'nâlarına, mihr güneş, şâz nâdir ma'nâsına, meh kalbe dirler, mihrîbân iki sîl ne miyânında olan a'âkaya dirler. Mihr mürşid-i kâmil'e dirler. Zirâ anların kulûbları rûşenturur.

Zillet horluk u kötülük, melâz sığınacak yer ma'nâlarına.

Egerçi bu tarik-i sülûkda ben bi-çâreden bir sürç-i kadem sâdır olursa, sen beni mu'âheze itmeyüb afv eyle. Çünkü, cihânda rahmet lûtfundan özge melâz u melcâ yokdur.”

Eser, 95/a varak'ta şu şekilde sona ermektedir :

“... Hakk-Te'âlâ'nun rahmeti şol kimesnenün rûhu üzerine olsun, ki bu nasihatleri ol kimse çok okuya.”

“Şerh-i Divânçe-i Ferište”, Yûsuf Efendi nâmiyle bilinen Kağızmanlı Vâiz Yusuf Efendi'ye aittir. Molla Câmî'nin “Lüccetü'l-Esrâr” kasidesine yazdığı şerhinin mukaddimesinde;

“Şerh-i Kaside-i Tantaraniyye, Şerh-i Rûz-nâme-i Şeyh Vefâ ile birlikte Şerh-i Divânçe-i Ferište adlı eserlerinin de olduğunu..”

zikretmektedir (1).

Eser, Mustafa Bin Ali Efendi tarafından H. 1243 / M. 1827 tarihinde istinsah olunmuştur.

(1) Kağızmanlı Vâiz Yusuf Efendi, «Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr» Hamidiye Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü. (Fazla bilgi için bkz: Bursalı Mehmed Tahir Efendi, “Osmanlı Müellifleri” cild: I - Yusuf Efendi maddesi -)

ŞERH - İ FERİŞTE

Kayıt numarası	: 24055
Cild ebadı	: 20,5 x 15,5
Yazı ebadı	: 15 x 10
Sayfa sayısı	: 194
Hattı	: Sülüs

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

1/a varak'ta :

"Şerh-i Ferište"

ismi yazılı olan esere 1/b varak'ta Besmele ile girilmekte, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben metin kısmına geçilmektedir.

80/b ve 81/a varak'ta bulunan bir kısmı nakl edelim :

"... Abdullah Bin Ömer (R.A.) Hazret-i Resül-i Ekrem (S.A.V.)'den rivâyet eyleyüb buyurmışlar :

Her kim ki, kalbi bu tahâret-i kâmile ile tâhir ola, ol kalb Beytullah olur.

Ve bir gayri mevzi'de buyurmışlar :

Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'u ma'-Allahi ehaden (1).

Ve ehl-i işâret bu Âyet-i Kerime'nün bâtnında tahâret bâtnı fehm eylediler. Nite kim zâhirinden mesâcid zâhiri fehm eyleciler ve Hazret-i Mustafa (A.S.) buyurmışlar :

Kalbü'l-mü'min Beytullah.

Ve bir gayri mevzi'de buyurmışlar :

Kalbü'l-mü'min Arşullah."

Şerh-i Ferište, 97/a varak'ta :

"İy Ferište, egerçi ömr-i azizün mu'âvenet idüb uzar ise, anun kelâm menzilinden amel ide ide elbetde ber-hurdâr olub, kân-ı dile irersün.(...)"

(1) Anlamı : "Mescidler Allah'a aittir. Allah'la beraber başkasını çağırmanız." şeklindedir.

şeklinde bitmektedir. Ancak, kitap nokсандır. Bu itibarla istinsah tarihi de belli değildir.

ŞERH-İ MUHAMMEDİYYE

Kayıt numarası	: 23901
Cild ebadı	: 23 x 15,5
Yazı ebadı	: 17 x 9,5
Sayfa sayısı	: 836
Hattı	: Divâni

Siyah deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

Baştan 15, sondan 16 sayfa hiç yazılmamıştır; boştur.

Sayfalar tek şeritli, kırmızı renkli cedveller içindedir. Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

3/b varak ile 6/a varak arasında "Fihrist"i vardır.

11/a varak'ta :

"Şerh-i Muhammediyye İsmâ'il Hakkı kaddese sırrahu"

ifadesi görülmektedir.

Eserde :

"Namâzın adedin beş olmada hikmet"

"Mi'râc-ı rûhânî vü cismânî"

"Fazilet-i Âyete'l-Kürsî"

"Mebhas-i hutbe"

"Mebhas-i Cum'a"

"Tahâret-i hakiki"

"Tahkik-i nûr u rûh u akl"

"Kalbün sekiz yüzi olub, her biri bir Hazret'e nâzır idügi"

"Âlem-i melek ü melekûtun sırrın vücûd-ı insanda oldügi"

"Haccü'l-vedâ"

"Beyân-ı Sûre-i İhlâs"

"Vefâtü'n-Nebiiyi Sallallahü Aleyh"

"Mebhas-i vaz'-ı târih"

"Beyân-ı Şeyh-i Ekber"

“Akl üç kısımdır”
 “Mebhas-i aşk u mahabbet”
 “Vefât-ı Ebû-Bekr-i Sıddik”
 “Vefât-ı Ömerü'l-Fârûk”
 “Vefât-ı Osman-ı Zinnüreyn”
 “Vefât-ı Ali Radiyallahü-Anh”
 “Vefât-ı Hasanü'l-Hüseyn”

.. v.s. gibi bahislere yer verilmektedir.

Eser, 399/b varak'ta yer alan dua faslı ve :

“1105” (M. 1693)

tarihi ile son bulmaktadır.

ŞURÛT-I MANZÛM-I RÛMÎ

Kayıt numarası : 23982
 Cild ebadı : 22,5 x 16
 Yazı ebadı : 16 x 9,5
 Sayfa sayısı : 6
 Hattı : Nesih

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin harekélidir. Her satırda 2 mısra yan yana, 1 beyit teşkil ederler. Her sayfada ortamalama 15 beyit bulunmaktadır. Tamamı 80 (seksen) beyittir.

Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Yalnız, 1/b varak çift şeritli, kırmızı renkli cedvel içindedir.

Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî; içinde Subha-i Sıbyân, Kitâb-ı Şükr-nâme, Risâle-i Yûsuf, Tertîb-i Ulûm, Risâle-i Sofî, Risâle-i Akâ'id-i Manzûm adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı cildin 5. kısmında bulunmaktadır.

Vezni :

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün'dür.

Esere, 1/b varak'ta :

"Hazâ Kitâbu Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî"

ismi ve onun arasındaki Besmele ile girilerek, «Hamdele ve Sal-vele»'den sonra :

"Sebeb-i nazm-ı kitâb"

kısımında :

İbtidâ kılmaklığa budur sebeb nazm-ı kitâb
 Eylesün âlemlerin rûhını ol Hakk-ı müstetâb
 Fâzıl u allâme müfti-i Rûmî vü şâm-ı ecma'in
 İsmi A'nın Şems-i dîn Monla Fenâri'dir yakîn
 Kendi mahdûm-zâdesiyçün bir risâle eylemiş
 Bilmege erkânı salâtı hoş makâle eylemiş
 Birisi âlimlerin itmiş anı terceme
 Dimemiş kim bir gerek ola benim ferzendime
 Ben za'ife bir işâret oldı kim nazm eyleyem
 Mühtediye olmagiçün ol gerek Türkçe diyem
 Lik buyruk tutmakiyçün nazmına kıldım şurû'
 Olsun eyyâmın muvâfık Şems ile ola tulû'
 Hâtırın şem'ini pür-nûr eylesün ol Lâ-yezâl
 İrmesin cem'iyetine Rabbenâ naks u zevâl

denilmektedir.

Eser, abdest ve namazda dikkat edilecek hususlara ve onların faziletlerine temas etmektedir.

2/a varak'ta yer alan, "Bâb-ı erkânü's-salât" faslını nakl edelim:

Altıdur farzı namâzın işidüb bulgıl felâh
 Öruturmak okumak Kur'an ve Tekbir-i iftitâh

Son oturmak secde kılmak hem rükû itmek temâm
 Biri olmasa namâzın bâtil olur vesselâm

3/a varak'taki, "Bâb-ı sünenü'l-vuzû'"da da :

Abdest almaklığın anla ki on'dur sünneti
 İt ri'âyet olmak istersen Resûl'ün ümmeti

Mazmaza misvâk u istinşâk u dahi gasl-i yed
 İtmek istincâ arıtmak şartı şart olmaz aded

Mesh itmek başma boynu ile kulakların
Besmele tehlil vü itmek sakalın barmakların

Uca dek her uzvunun gasilni tekrâr eylemek
Almak istincâ için taş ana benzer ya kesek

denilmektedir.

Eser, "Hâtimetü'l-kitâb" fashî ile :

Hamdilillah işbu şirin terceme oldu temâm
Mustafa Hazretleri'nin rûhma olsun selâm

Hakk-Te'âlâ fazlı ile rahmet eyleye A'na
Kim bu nazm iden garîbi bir dü'â ile ana

Ey Hüdâvend-i Kerim Sen'sen kerem kıl kamuya
Biz yazuklu kulları lûtf eyle yakma tamuya

şeklinde sona ermektedir.

Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Muhammed Bin İsâ El-Erzurumî tarafından, H. 1271 / M. 1854 tarihinde istinsah olunmuştur.

T Â R İ F - İ Ş Â M

Kayıt numarası	: 24063
Cild ebadı	: 19 x 11,5
Yazı ebadı	: 13,5 x 5,5
Sayfa sayısı	: 72
Hattı	: Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

1/a varak'ta :

"Ta'rif-i Şâm u Vâsf-ı Câmî-i Emeviyye an-te'lifât-ı Abdülğani Efendi"

kaydı bulunan esere, 1/b varak'ta Besmele ile girilmekte, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben :

"Emmâ ba'd :

Bu menzil, âb u gül'de kesb-i safâ iden sâhib-i dil'e gün gibi zâ-hirdür ki, mebde-i evvel Azze ve Celle Hazretleri mücellâ-yı vücûd ve mazhar-ı acîbi't-terfibi's-şühûd'da sıfat-ı mütekâbile ile mücellâ idüb, bu ma'nâ-yı ra'nâ-yı dil-nüvâz'da işâret kıldı."

denilmektedir.

Eser, Bolu'ya bağlı Gerede kasabası halkından olan ve 16. yüzyılda yaşamış bulunan Kadı Abdülğani Efendi'ye aittir. Adı geçen bu eserini, Şam'da «kadı nâibi» iken yazmış ve Pâdişah'a sunmuştur.

Târif-i Şâm, asrının dil özelliklerini aksettirmesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Abdülğani Efendi, eserini muhtelif hikâyelerle, beyitlerle câzip bir hâle getirmiştir.

Kitap, Rifat Bin Hasan Hüseyin Efendi tarafından H. 1280 / M. 1863 tarihinde istinsah olunmuştur.

T Â R İ H - İ V Â K İ D İ

Kayıt numarası	: 24042
Cild ebadı	: 31 x 20
Yazı ebadı	: 26 x 15
Sayfa sayısı	: 398
Hattı	: Tâlik ve Divânî

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar; kırmızı renkli ve 1/b, 2/a varaklar'da çift, diğerlerinde tek şeritli cedveller içine alınmıştır. Bazı bölümleri harekelidir.

Vâkıdî Tarihi'nin, 3. ve 4. cildlerini ihtiva eden bir nüshasıdır.

Her sayfada, 27 (yirmi yedi) satır bulunmaktadır. Sonra 4 varak hiç yazılmamış hâdedir.

Eser, 1/b varak'ta :

“Târih-i Vâkıdî — Cild-i sâlis”

başlığı altında Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salve'e»-yi takiben :

"Emma ba'd :

Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ömer Vâkidi (R.A.), böylece rivâyet idüb dir ki :

Hicret-i Nebeviyye Aleyhi efdalü't-tahiyyâtun yigirmi sekiz sâlinde Remle Câmiinde hikâyet eyledi. Yûnus İbn-i Abdî'l-A'lâ'dan, Yûnus'dur bize haber virdi. Musa İbn-i Âmir Rifâ'a Bin Kays'dan ol dahi haber virir. Süleymân Bin Avn'dan ol dahi cedit Abdülaziz İbn-i Sâlim'den ol dahi Tâhir İbn-i Sa'd et-Tâ'ib'den rivâyet idüb dir ki :

Hakk-Sübhâne ve Te'âlâ Azze ve Celle bilâd-ı Şâmi Ebû Ubeyde İbn-i Cerrâh ve Hâlid İbn-i Velid yediyle feth idüb, arz-ı Misri ve İskendiriyye'yi dahi Amr İbn-i Âs vasâtatiyle zamime-i memâlik-i İslâm itdükde ol havâlide olan kurâ ve kasabât ve medâyin ve bilâd ehâlisi umûman mutî ve munkâd olub bu haber-i meserret-eserden reside-i sem-i Ömer oldukda, feth-i bilâd ve teshir-i ibâd üzre murâdları olmak ile Ebû Ubeyde'ye mektûb yazub derûnunda tahrir eyledik ki : Bismillahirrahmanirrahim, Abdullah Ömer İbn-i Hattâb emirü'l-mü'mininden Şâm cânibi ser-askeri Ebu Ubeyde Âmir İbn-i Cerrâh'a, Hakk- Sübhânehu ve Te'âlâ Hazretleri'ne Hamd lül senâ ve Resûli ve Peygamberi Muhammed Mustafa (S.A.V.) Hazretleri'ne salât [vel] selâm. Ammâ senden sonra ma'lûm ola ki, kefare-i le'im ve abede-i asnâm kitâlinde bezli tâb-i tüvân idüb ve bizzât dü-rüşüb tâb ü zahmet çeküb celil-i cebbârun ve vâhidü'l-kahhârun rızâsına bâ'is işe müsâra'at ve mübâderet eyledün. Yevm-i Kıyâmet'de ve Huzûr-ı İzzet'de bulacak amel-i sâlihi takdim idüb, mefrûzâtı edâda bir gün te'enni ve te'hîr itmeden Peygamber'ün sünnetini ikâme ve fi'llâhi Hakk cihâdiyle mücâhede eyledin. Hakk - Sübhâne ve Te'âlâ bizden ve senden kabûl ve makâmımızı civâr-ı Resûl idüb bize ve sana mağfîret eyleye. İşbu mektubum size vusûl ve kira'ât itdükde, İyâz İbn-i Ganem el-Fihriyye sancak virüb ve bir mikdar asker techiz idüb, anunla bile arz-ı Rebi'a ve Diyâr-ı Bekr'e gönder. Bâri-Te'âlâ'dan recâ ve temennâ iderem ki, bilâd-i mezkûri anların yediyle girifte-i pençe-i asâkir-i mansûr ola. Vesselâmü-aleyk ve alâ cemi'l müslimin ve Rahmetullahi ve berekâtühü."

denilmektedir.

Eser, 194/b varak'ta şu şekilde sona ermektedir :

"Temmeti'l-fütüh bi-hamdillahi'l-meliki'r-raûf vesselâtü vesselâmü alâ Nebiyyihi Muhammed ve alâ âlihi ve evlâdîhi ve ashâbihi ecma'in.

Et-tahriru hazihi'l-kitâb.
Fi sene : 1246 (M. 1830)"

TENBİHÜ'L - GÂFİLİN

Kayıt numarası : 23926
Cild ebadı : 29 x 19
Yazı ebadı : 20 x 11
Sayfa sayısı : 394
Hattı : Tâlik

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Hiç yıpranmamıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 29 satır bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta Besmele ve onun altında yer alan; adını, müellifini, yazılışını, tercüme sebebini gösteren :

"... el-fakihü'l-Semerkandî rahimullah hazretlerinin te'lif-i şerifleri olan Tenbihü'l-Gâfilin nâm-ı kitâb, mevâ'iz ü nasâyih bâbında gâyet de müfid ü nâfi olmanın lisân-ı Arabî'de mâhir olmayan müslümanların intifâ-yı ecelli için Türki ibâret ile terceme olunması lâyük u cedir ü bâ'is-i hayr-ı kesir olduğuna binâ'en ba'zı fuzalânun tercemesine şürû' idüb evvelünden bâbü's-salât'a dek terceme itdiklerinde itmâmına ömr vefâ itmeyüb merhûm oldukda, sonra kutbü'l-ârifin ve gavsü'l-kâmilin Hazret-i Aziz, sâhib-i temyiz es-Seyyid Mahmûdü'l-Ermevî el-Nakşibendî Allahü-Te'âlâ işbu kemine vü kemter ü bende-i ahkârları olan Ebûbekr Bin Yûsufü'r-Rehâvî gafe-rallah'a terceme-i mezbûrenün itmâm ü ikmâli için işâret-i aliyye buyurmâğın elhamdülillâh himmet-i aliyyeleri berekâtında tevfik-i Bâri kilub, bende-i mezbûrları bâbü's-salavâtü'l-hamse'den âhir kitâba dek terceme-i itmâm itdiler. Müntefi' olan müslümanlardan mercûdur ki, işbu hakir-i sâhib-i taksiri hayr dü'â ile yâd ideler ve dahi ashâb-ı ulüvv-i hem-vâr, bâb-ı lûtf u kerem olan fuzalâ-yı zemanenün eltâf-ı amîmleründen me'mûldür ki, sehv ü hatâsına muttali olurlar ise, dâmen-i afv ile mestûr buyurub islâhına sa'y ü ihtimâm ideler vü bu kitâbda müretteb olan ebvâb toksan üç bâbdır ki, bu makâmda icmâle [n] zikr olundu."

şeklindeki ifade ile girilmektedir.

Daha sonra devamla :

"El-Bâbü'l-evvel :

Fi İhlâs u terki'r-riyâ"

...

"El-Bâbü's-sâlis :

Fi Azâbi'l-kabr"

...

"El-Bâbü'l-hâmise :

Fi Sıfatü'n-nâr"

.. v.s. diye, «Fihrist» kısmına geçilmektedir.

4/a varak'ta, en altta :

"Vakıf-nâme-i mergûb"

başlığı altında ve Besmele'den sonra mensur bir duayı takiben :

Oldı lûtf-ı Hakk ile vakf-ı sahîh işbu kitâb
Bula anunla tâ ki nefsim vâlideynim çok sevâb

beyti bulunmaktadır.

Kitap, 197/b varak'ta :

"... Elhamdülillahi Fabbî'l-âlemin vesselâtü vesselâmü alâ Muhammedin ve alâ alihi vesahbihi ecma'in.

Fi 22 şehr-i Şevvâl sene Hamsin ü elf"

denilerek sona ermektedir.

Bu suretle eserin, H. 1050 senesi Şevval ayının 22'sinde (M 1640) yazıldığı anlaşılmaktadır.

TERCEME - İ HADİS

Kayıt numarası	: 15454
Cild ebadı	: 22,5 x 16
Yazı ebadı	: 15 x 8
Sayfa sayısı	: 39
Hattı	: Nesih

Yeşil renkli mukavva cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

İçinde daha başka eserlerin de yer aldığı cildin 3. kısmında - 102/b ile 121/b varaklar arasında - bulunmaktadır.

Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil etmek üzere, her sayfada 17 beyit vardır. Beyit sayısı, bazen 16'ya, 15'e, 13'e ve hattâ 11'e kadar düşmektedir.

Tamamı 469 (dört yüz altmış dokuz) beyittir.

Esere, 102/b varak'ta :

"Hazâ Terceme-i Hadis Halveti Muhyi"

başlığı altında ve Besmele ile girilmekte, «Hamdele ve Salvele»-yi takiben :

Kim ki hıfz eyler ise kırk ahbâr
Fukahâ ile haşr ide Gaffâr

Böyle buyurdu Hazret-i Server
Şevkle okuyub idün ezber

Kimisin yazmışım mesâbihden
Nür-ı efzûndur mesâbihden

Yüz Hadis oldu cümlesi anun
Her birisi gidâsıdur cânun

Nice şerh eyledi ise şurrâh
Terceme oldu feth idüb fettâh

Yazdılar gerçi nice ehl-i kemâl
Lik her biri oldu bir rehe dâl

Her birinde konuldu bir lezzet
Benzemez birbirine bi-minnet

Güne güne olursa ni'metler
Bulunur dürlü dürlü lezzetler

Şöyle cehd itdi Halveti Muhyi
Bil ki kırk yazmış ola bir mûti

Nüktedân olan anlar anı hemân
Ne kadar nükte oldu anda nihân

Ne belâgat ne fesâhat oldu ayân
Ne me'âni olundu anda beyân

Her Hadis'in yazıldı şerhi temâm
Ekser beyitle olub itmâm

Her kişünün damagı anı tuymaz
Tuyan ammâ ki büyüne toymaz

Her kimin ki damagı fâsid ola
Tuymaz anı cihân egerçi tola

Almışam Ravza-i Nübüvvet'den
Gelüben gülşen-i Mürüvvetden

Gülistân Risâlet'ün gülidür
Ehl-i irfân kulûbu bülbülidür

Andelib oldun ise ol güle ger
Çeşm-i cân ile eyle ana nazar

Yâdigâr eylemişem ehl-i dile
Okıdukca hakiri ala dile

Diye kim rahmet eylesün Bâri
Gösterib Cennet içre didâri

Hem-civâr eyleye Resûl ile
Muğtenim eyleye vusûl ile

Çâr-ı yâr lâl eyleye hem-dem
Âli ashâb ile giçüre dem

Cümle mü'minler ile anı muhib
İde bâğ-ı Cinân içinde nasib

Diyelüm cümle bu söze âmin
Lûtf ile icâbet ide ohuyan

denilmektedir.

Eserin, 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında yaşamış olan (ölümü : H. 1014 / M. 1605) Halveti tarikatının Gülşeni kolunu şeyhlerinden, Edirne'li Muhammed Muhyiddin Gülşeni Efendi'ye ait olduğunu sanıyoruz (1).

(1) Fazla bilgi için bkn :

Bursalı Mehmed Tahir, "Osmanlı Müellifleri" cild: I

Eserde, bir hayli müstensih hatası ve vezin zorlaması görülmektedir. (Bunları, «metin tüziri» yoluyla kısmen göndermeye çalıştık.)

Terceme-i Hadis, 121/b varak'ta, "Dü'â-yı Münâcât" faslı ile şu şekilde sona ermektedir :

İlâhî Fahr-i Âlem hürmetiçün
Hem İbrahim Halil'ün milletiçün

Dü'âya açılan eller hakkıçün
Seni tekrâr iden diller hakkıçün

Ayin bedri günin sadru hakkıçün
İlâhî Âdem ü Havvâ hakkıçün

Musibet oduna yanmışlar için
İçüb aşkun şerâbın kanmışlar için

Okundu hatm-i Kur'an Bârek-Allah
Nefesler dâ'imâ affa kümüllah

Atamıza anamıza Hüdâyâ
Günâhun afv idüb Rabbim Te'âlâ

Dahi Sen hocamıza rahmet eyle
O dünyâdâ makâmın Cennet eyle

Şefi' ola A'na Mahşer'de Ahmed
İçüre Havz-ı Kevser'den Muhammed

Civâr eyle habibün Mustafa'ya
Kabûl eyle keremden bu dü'âya

İy Kerim İül Kâdir İül Perverdigâr
Lûtfun irişdür bize leyl İül nehâr

İlâhî hayr hem dahi hocamıza
Cennet içre arz idüb göster bize

Yâ İlâhî Pâdişahımıza dahi
Saltanat tahtında eyle ber-karâr

Asker-i İslâm'a dâ'im nusret it
İylesünler a'dâların inkisâr

Bu dü'âlar irmek için Hazret'e
Okıyalum cân İül dilden Fâtihá

TERCEME-İ KİMYÂ-YI SAÂDET

Kayıt numarası	: 23929
Cild ebadı	: 28,5 x 17,5
Yazı ebadı	: 21 x 12
Sayfa sayısı	: 410
Hattı	: Tâlik

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır.

Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Kitap, İmam Muhammed Gazâlî'nin "Kimyâ-yı Sa'âdet" isimli eserinin Arabça'dan Türkçe'ye yapılmış bir tercümesidir.

Esere, 1/b varak'ta :

"Terceme-i Kimyâ-yı Sa'âdet"

ismi ve onun altında yer alan Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'den sonra :

"Emma ba'd :

Eser-i ulvî'den ve ittisâlât-ı evzâ'-ı feleki'den mukadderü'l-umûr ve'l-ef'âl ve maklebü'l-kulûb ve'l-ahvâl takdiriyle bir eseri vaz'-ı vâki' oldu ki, bu za'if ü nahife mu'cib-i hizmet melik-i mülûkü'l-üme-râi'l-izâm melce-i hâs ü âm nâsirü'l-adl ü ihsân bâsitü'l-emn ve'l-emân..."

diye, eser kendisine ithâf olunan Sultan Kasım Bin İsfendiyâr Han'ın sıfatları sayılmaktadır.

56/a varak'ta yer alan "Abdest faslı" 'nı örnek olarak verelim :

"Bilgil ki, vuzû'da altı nesne kerâhiyyetdür. Biri söz söylemek ve elin yüze katı urmak ve elin yaş iken silkmek ve ol su ki âfitâbede dükene ışınmış ola. Anunla tahâret itmek ve suyu çok dökmek ve a'zâ-yı mefrûzayı üçden ziyâde yumak ammâ yüzi toz konma-ğ için kurutmak ve yaş komak eser-i ibâdet ziyâde zâhir olmağ için ikisin dahi nakl itmişlerdür ve ikisine dahi ruhsat virilmişdür. Çünkü, niyyet bu ola, ikisi dahi fazîletdür ve taş kabdan tahâret itmek evlâdur ve tevâzu'a yakınrakdur."

Esere, 205/b varak'ta şöyle sona ermektedir :
(F. : 14)

“.. bunca bin harâm dinar ala ve bir ayruga dahi vire. Tâ cemi'isi anun zemânında ola ve Kıyâmet.de cemi'isin andan taleb ideler ve anun menfaati bir ayruga dahi irişe; bu gafletün İslâmsızlığının nihâyeti olur vesselâm.

Hâtîme :

Velhamdü'llâhi Rabbi'l-âlemin ve Sallallahu alâ Seyyidine Muhammed ve âlihi ecma'in.

Rükn-i sâni mu'âmelâtdan temâm oldu. Bundan sonra rükn-i sâlis geliser. Erkân-ı mu'âmelât tarik-i dîn'den cümle-i kitâb-ı Kimyâyı Sa'âdet'den akabât-ı tarik-i dîn beyânında ki, ana mühlîkât dirlen. İnşaallahü - Te'âlâ ve Hakk-Te'âlâ şugl-ı dü cihânı tevfiği ile müheyâ kılıvirsün ve ol kimseye ki ihlâs ile dü'â-yı hayr kıla. Kâtib hakkında ve sâhib-i kitâb hakkında ve mütercim hakkında cemî' mü'minler bununla amel kılmak tevfiğin rûzî kulsun.

Bi Muhammedî ve Âlih'l-ahyâr

Temmet :

Fi - sene : 969”

Böylece eserin, H. 969 / M. 1561 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Bu eserin bir yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 234 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Adı geçen bu nüsha; nefis tezhibli, miklebli, şemseli, koyu kahverengi cildli, 28 X 18 ebadında ve 665 (altı yüz altmış beş) varak olup, hattı Nesih'dir. Baş tarafında ayrıca «Fihrist»'i vardır. Sayfaları tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

Âgâh Sırrı Levent'den satın alınmıştır.

TERCEME-İ TUHFETÜ'S - SALAVÂT

Kayıt numarası	: 24066
Cild ebadı	: 16,5 x 10
Yazı ebadı	: 11,5 x 5,5
Sayfa sayısı	: 242
Hattı	: Sülüs

Tezhibli, kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 18 satır bulunmaktadır. Sayfalar tek şeritli ve siyah renkli cedveller içine alınmıştır.

1/a varak'ta :

"Terceme-i Tuhfetü's-Salavât"

ismi yazılı olan esere, 1/b varak'ta Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben :

"Emma ba'd :

Bu risâle kudretü'l-müzekkirin üsvetü'l-vâ'izin Mevlânâ ve Mevlâ'n-nâsîhin Hüseyin Bin Ali el-Kâşifi el-Hakkı Hazretleri'nün Tuhfetü's-Salavât'ından (...) terceme olunub, bir mukaddime ve on iki fasl ve bir hâtime üzere tertîb olunmuşdur."

denilmektedir.

103/a ve 103/b varak'ta bulunan «Kırksekizinci fasl»ı nakl edelim :

"... Ömer Bin Abdullah es-Semerikândî Rahimullah Kitâb-ı Ravzû'l-Câlis'de buyurmuşdur ki :

Belh'de bir bâzer-gân vardı. Vefât itdi. İki oğlu kaldı. Cem'i te-rekini iki kardaş üleşdiler. Hazret-i Resûl (S.A.V.)'ün mübârek şa'râtından üç kıl kalmışdı. Birer aldılar. Bir kılı kaldı. Büyük kardaş didi ki : Anı yolalum. Küçük kardaş didi ki : Ol mübârek kılı kesmek, edebden hâricdür. Büyük kardaş didi ki : Çün kesmege râzî degül-sen, dahi mukâbelesinde bir mikdar nesne vir. Küçük kardaş ayıtdı : Gel imdi mübârek kolların için dahi bana vir, cümle mâl ü mü-rüvvet senün olsun. Büyük kardaş râzî olub cümle mâli ne varsa tasarruf idüb, mübârek kolları küçük kardaşa virdi. Sâhib-i sa'âdet ol kolları pâkize-i Hakk'a koynunda götürüb gâh ü bi-gâh çıkarub kokub vü yüzine, gözlerine sürüb, dâ'im salavât virirdi. Çok zemân geçmedi ki, büyük kardaşın mâli telef olmagla nakbet teveccüh it-di ve envâ' belâlara mübtelâ oldu ve küçüğün hâli halef olmagla eyü olub, devlet lel yüz tutdı."

Eser, 120/b varak'ta :

"Târih-i Terceme-i Tuhfetü's-Salavât"

başlığı altında şu şekilde sona ermektedir :

"Temâm oldı risâle hamdülillâh
İrüşdi didi ki Hakk'dan inâyet

Ümidim Rabb-i izzet'den budur kim
Şefâ'at ide ol Hatm-i risâlet

Anunçün bunun itmâmına târih
Denildi yâ- Nebiyyallah şefâ'at

Bihamdillahi-Te'âlâ Cemâzie'l-evvel

sene : 1056"

Böylece eserin, H. 1056 / M. 1646 tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitap, 17. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin dil hususiyetlerini aksettirmesi bakımından da, ayrıca önem taşımaktadır.

T E R T İ B - İ U L Ū M

Kayıt numarası	: 23982
Cild ebadı	: 22,5 x 16
Yazı ebadı	: 16 x 9
Sayfa sayısı	: 10
Hattı	: Sülüs

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan manzum bir eserdir. Hiç yıpranmamıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Her satırda 2 mısra yan yana 1 beyit teşkil ederler ve ve bu suretle her sayfada 19 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısı, başlık bulunan sayfalarda 18'e, 17'ye ve hattâ 15'e kadar düşmektedir. Sayfalar tek şeritli ve kırmızı renkli cedveller içine alınmıştır.

Tertib-i Ulûm; içinde Subha-i Sıbyân, Kitâb-ı Şükr-nâme, Risâle-i Yûsuf, Şurût-ı Manzûm-ı Rûmî, Risâle-i Sofi adını taşıyan manzum eserlerin yer aldığı kitabın 4. kısmında bulunmaktadır.

Eser, 1/b varak'ta :

"Tertib-i Ulûm Hakkı-yı Erzurûmî Kaddese Sırrahu"

ismi ve onun altında Besmele ile şöyle girilmektedir :

Allah adınun avniyle eshel
Bu kitâbı bed itdüm evvel

Elhamdülillah halk itdi insân
Nefh itdi rûhun bahş itdi imân

Hem virdi ilmi hem hilmi âni
Hem akl ü fehm ü nutk u beyânı

Olsun salât ol Peygamber'e hem
Âline her an sahâbine her dem

Tertib-i Ulûm, umumiyetle Tertibü'l Ulûm şeklinde bilinmektedir. Ancak, bu yazma nüshasında onu Fârisî terkibi hâlinde gördük. Eser, Erzurum'lu İbrahim Hakkı'ya aittir.

İçinde; İlm-i delâlet, İcmâl-i âlet, Kur'an ve Hat, Ta'rif, Nahiv, Nazm, Âdâb, Me'ânî, Beyân gibi ilimlerden bahs olunmaktadır.

Vezni :

Müstef'ilâtün / Müstef'ilâtün'dür.

12 bâb'dan müteşekkildir. Eserin tamamı 126 (yüz yirmi altı) beyittir.

1/b varak'ta :

Evvelki bâb'ı ilm-i delâlet :

Allah bize iş arz eylemişdür
İlm ü amel hem farz eylemişdür

Olmak dilersen kâmil efendi
Candan kabûl it bu nush u pendî

İtme tehhül kâm almadıkça
Bahr-ı ulûma bir dalmadıkça

Hücre güzeldir medrese hoşdur
Ol pür-ilm'dür taşrası boşdur

Bulmak dilersen emn ü selâmet
Gir hücreye kıl sabr ü kanaat

Oku yaz anda kesb ü kemâl it
Hem ilm öğren hem gavrine yit

Fevt itme dersi ömr itme zâyi
Tut dersi vü devri her işe mâni

İlm ile olsun fikr ü hayâlin
Tâ düzgün ide Hakk cümle hâlin

Her hafta beş gün tahsil idersin
Cum'a vü Salı ta'til idersin

Her ne okursan ger çoğ ger az
Her bir kitâbı sen ders-be-ders yaz

Bunlarla eğlen yârâna gitme
Karışma halka hiç sohbet itme

2/a ve 2/b varak'ta :

İkinci bâb'ı icmâl-i âlet :

Bil ilm-i âlet ilm-i Arab'dur
On ikidür ol cümle âdâbdur

İlm-i lugat'dur bil istibâkı
Sâni vü sâlis sarf u iştikâkı

İlm-i nahv'dür râbi' bil anı
Oldu beşinci ilm-i ma'âni

Altıncı çünkü ilm-i beyân'dur
Vaz' u bedî'i de andan nişândur

Sâbi' ü sâmin eş'âra vâfi
İlm-i arûz u ilm-i kavâfi

Bil ilm-i tâsi' inşâ-ı nesri
Bil ilm-i âşir inşâ-ı şî'ri

Hâdi aşer'dür bil ilm-i imlâ
Sâni aşer'dür âdâb-ı ulyâ

Ammâ bu yirler kim Erzurum'dur
Tertib-i ilm'i başka rûsûmdur

denilmektedir.

Kitap, 4/b ve 5/a varaklar'da yer alan "On ikinci bâb" ile şu şekilde sona ermektedir :

On ikinci bâb usûldür :

İlm-i usûl-i fikh içre tavzih
Oku vü fehm it tasrih ü telvih

Ulûs-i hadîs'den nuhbe görürsün
İlm-i hadîs'e doğru yürürsün

Bunlarla okut metn-i meşârik
İbn-i Melik'den seyr it mebârik

...

Âmil olursun kâmil olursun
 Hikmetleri hep sende bulursun

 Çık hücreden gel eyle tenezzül
 Hem it tehhül kesb it tevekkül

 Sen cümle halka rıfk it halim ol
 Hüsn-i müdârât ile selim ol

 Dünyâyı sevme alma riyâset
 Hükkâma gitme çekme siyâset

 Her hâlde Hakk'a sen i'timâd it
 Her işde A'nı cânunla yâd it

 Her emri tefvîz it eyle râhat
 Teslim ü râzı ol bul sa'âdet

 İlm ü amel'dür maksûd cihândan
 Hem ma'rifet'dür matlûb cândan

 Ta'lîm-i Din'dür çün lübb-i tâ'at
 Din ilmin okut sâ'at-be-sâ'at

 Tahsil-i ilmin budur tarîki
 Ehven ü akreb yoldur hakiki

 Tâliblere bu manzûme işdir
 Târihi bin yüz altmışla beş'dir

 Hakkı bu pedin hakkıdır muhakkak
 İlm ü amel hem tevfiik ide Hakk

Bu suretle eserin, H. 1160 / M. 1747'de ve Erzurum'lu İbrahim Hakkı tarafından yazıldığına işaret olunmaktadır.

TEZKİRETÜ'L - EVLIYÂ

Kayıt numarası : 23927
 Cild ebadı : 30 x 20
 Yazı ebadı : 19,5 x 12
 Sayfa sayısı : 384
 Hattı : Nesih

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır.

1/a varak'ta :

"Menâkıb"

ismi ve onun altında :

"200 gurus"

kaydı bulunmaktadır.

Esere, 1/b varak'ta :

"Hazâ Kitâbu Tezkiretü'l-Evliyâ (R.A.) ecma'in"

başlığı ve onun altında yer alan Besmele ile :

"Elhamdülillahı Rabbi'l-âlemîn. Vesselâtü vesselâmü alâ seyyidinâ Muhammedi'n-Nebıyyin ve alâ âlihi vesahbihi ecma'in.

Kur'an'dan ve Hadis'den sonra hiç, evliyâ ve meşâyih sözinden yigrek ve yüksek söz yokdur. Anunçün ki bunların sözi vü işi hâl dilleridür. Hıfz u kâl yimişi degildir. Bunların sözi kaynamadandır, temâşâdan vü oynamaktan degildir. Ya'ni, sözü vü edebi bunlara Tanrı virmişdür; ata vü üstâd öğretmiş degildir. Pes veliler vü meşâyihler vü ulemâlar peygamberlerin mîrâs-ı hodlarıdır. Velilerin birincisi Âdem Peygamber bedelidür vü birincisi İbrahim Peygamber bedelidür vü birincisi Musa Peygamber bedelidür vü birincisi İsâ Peygamber bedelidür vü birincisi Muhammed Mustafa bedelidür (S.A.). Ca'fer-i Sâdik ol velilerin ol Mustafa milletinin sultânı vü ol Peygamberlik hüccetinin bürhânı, ol gerçek amel kılıcı, ol hakikâtleri bilici, ol velilerin gönlinün diregi, ol Peygamberlik cigerinin yüregi, ol ârif ü âşık Ebu Muhammedi Ca'fer-i Sâdik (R.A.) cümle meşâyihün söykencegi oldu. Zevk ehlinün piş-vâyı idi, aşk ehlinün öğredürdi, hem âlemlerin mukaddimiydi, hem zâhidlerin mükerremiydi, hem hakikatlere nazif idi, hem Tefsir ü Kur'an bilmekte bi-nazir idi. Pes her kim Muhammed Mustafa'ya inana vü A'nun oğlanlarına ve sahâbelerine inanmaya, ol kişi Muhammed'e dahi inanmış olmaz. Zirâ, Muhammed'ün kamu yârenlerine vü A'na ulaşanların dükeli ululardur vü Tanrı yolın göstericilerdür. Ebû Hanîfe'ye sordılar kim, Muhammed Mustafa'ya ulaşanların kangısı yigrek ü fâzıldur? Eyitdi : Pirlere'de, Ebû Bekir ü Ömer; yigitler'de, Osman ü Ali vü avratlar'da, Ayişe vü kızlar'da Fâtıma (R.A.) ecma'in."

diye başlanmaktadır.

Daha sonra muhteva ile ilgili çeşitli bahislere geçilmektedir.

Kitap, 192/a varak'ta :

"... hâdimine itdi her kim ile bakar ise, böyle aşağı bakar didi." şeklinde tamamlanmamış olarak nihayete ermektedir.

Bu itibarla müstensihî, istinsah tarihi ve müellifi hakkında bir bilgiye sahip olamadık.

Bir başka Tezkiretü'l-Evliyâ'nın mensur yazma nüshası da, Atatürk Üniversitesi kütüphanesi'nde 4 numarada kayıtlıdır. Adı geçen bu nüsha, Ebu'l-Leys Semerkandî'ye ait olup, H. 985 / M. 1577'de istinsah edilmiş olan bir nüshadan H. 1098 / M. 1686'da tekrar istinsah olunmuştur. 19 X 14 ebadında ve miklebli, şemseli, mavi renkli deri cild içerisindedir. Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Tamamı 118 varak olup, harekeli nesih'le kaleme alınmıştır. Her sayfada 15 satır bulunmaktadır.

Eger, Âgâh Sırrı Levent'den satın alınmıştır.

Diğer bir mensur yazma Tezkiretü'l-Evliyâ nüshası da gene Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde, 199 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Adı geçen bu nüsha 27 X 18,5 ebadındaki kahverengi deri cild içerisinde olup, metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazısı nesih'tir. Her sayfada 13 satır bulunmaktadır. 1/b ve 2/a varaklar'da ayrıca "Fihrist" yer almaktadır. Tamamı 376 varak'tır. H. 964 / M. 1556 yılında istinsah olunmuştur.

Eser, Âgâh Sırrı Levent'den satın alınmıştır.

T U H F E T Ü ' L - M Ü L Ü K

Kayıt numarası : 23885

Cild ebadı : 21 x 15,5

Yazı ebadı : 16 x 10,5

Sayfa sayısı : 256

Hattı : Sülûs

Kahverengi deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Kısmen yıpranmıştır. Bazı sayfaları kopmuş ve daha sonra yapıştırılmıştır.

Cildin 2. kısmında 128/b varak'tan, 152/b varak'a kadar "Pend-i Attâr" isimli manzum eser yer almaktadır (1).

(1) Adı geçen bu eser Farsça olup, Feridüddin-i Attâr'ın meşhur Pend-nâme'sidir. Bazı kelimelerin alt ve yan taraflarına Türkçe anlamları yazılmıştır.

Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca, bazı kelimelerin alt tarafları kırmızı çizgi ile çizilmiştir. Her sayfada 21 satır vardır.

1/a varak'ta :

Câhilin iz'ânı olsa ol kabûl eyler Halk'ı
Kendünü adam sanubdur ol yabanun ahmakı

Âlime hizmet eyle ki bulasın ma'rifet
Câhile yâr olma kim nâdân olursun âkıbet

2/a varak'ta ise :

Bu kitâbun ismi Monla Şâhidî
Ma'rifet tahtında gûyâ şâh idi

Koynuna koy hırz-ı cân it gonçe-ves
Âşıkın sadrında hoşdur Şâhidî

Lûtfunu inkâr iderse müdde'î
Şâhidî'ye şahid olur Şâhidî

Çün suna câm-ı fenâ-yı dehr-i dûn
Şâh-ı emir ile birdür Şâhidî

İy Lâtifi kim ki hıfz itse bunu
Sen ana mülk-i kemâlin Şâhidî

«Gazel»'ine yer verilmiştir.

Esere, 3/b varak'ta bulunan Besmele ile ve :

“Sipâs-i bi-kıyâs ü şükr-i bi-mikyâs ol Hüdâ-yı Hâlık-ı cinn ü
nâs'a olsun ki, bihâr-ı ulûma elfâz-ı melihayı dürer-i me'ânî-yi şerî-
feye zarf u sadef kıldı...”

şeklinde girilmektedir.

4/a varak'ta da :

“... emr-i zâhir'de mazhar olub ve ism-i müsemâmâyâ mutâbık
olmak ümidiyle mecmû'u mü'ellif Tuhfetü'l-Mülûk ile semiyî oldu.
Sarrâf-ı güher-i sâf'a hüner olan ehl-i insâf'dan me'mûldür ki, bu
evrâk-ı perişâna ayn-i rızâ ile nazar-ı bi-nazirelerin dirig itmeye-
ler...”

ifadelerine yer verilmektedir.

Esere, 110/a varak'ta yer alan :

"Kaldı senden Şâhidi nev-yâdigâr; yâdigâr kelimesi."

ifadesi ve :

"H. 921" (M. 1515)

tarihi ile sona ermektedir.

TUHFETÜ'Ş - ŞÂHİDÎ

Kayıt numarası	: 13946
Cild ebadı	: 22,5 x 15,5
Yazı ebadı	: 17 x 9,5
Sayfa sayısı	: 106
Hattı	: Nesih Kırmısı

Kahverengi mukavva cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

Tuhfetü's-Şâhidi, içinde Saâdet-nâme adlı eserin de yer aldığı cildin 2. kısmında, (57/b - 110/b varaklar arasında) bulunmaktadır.

Esere, 57/b varak'ta Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Salvele»'yi takiben metin kısmına geçilmektedir.

68/a varak'tan bir kısmı nakl edelim :

Mef'ûl fâ'ilât mefâ'il fâ'ilât
İlm öğrenen kişi bulur yüce makâm

Şehâ sa'âdet atı tutdı cihâni ser-te-ser
Tâ âfitâb-ı tal'atın âfâka saldı nûr u fer

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Bahr-i recez'dür sâlim ü eczâ müsemmen pür-güher

Sayfanın yan tarafında da :

"Şikem karın, batn ma'nâsına; nâfe göbek, miyân kemer, kuşak büyük tağ'dur.

Sine göğüs, sadr ma'nâsına; göğüs, sine ma'nâsına.

İy dest-gir, iy el tutucu."

kaydı bulunmaktadır.

Eser, 110/a-b varak'ta şöyle sona ermektedir :

Hisâb üzre it bu mısra'dan şümâr
Kaldı senden Şâhidi nev-yâdigâr

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu kitâbı öğren iç âb-ı hayât

Şâhidi'ye her kim eylerse dü'â
İde Mahşer'de şefâ'at Mustafa

Okud anı okuyana yaz anı
Rahmetinle yarlıgagıl yâ Gani

sene : 1231 (M. 1815)

Tuhfetü's-Şâhidi'nin muhtevasında ve fakat kısmen mensur olan bir başka nüsha da, Diyarbakır Kütüphanesi'nde "Şâhidi Manzûmesi" adı altında ve 1548/B numarada kayıtlıdır. Nitekim, adı geçen bu nüsha da Tuhfetü's-Şâhidi gibi :

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu kitâbı öğren iç âb-ı hayât

Şâhidi'ye her kim eylerse dü'â
İde Mahşer'de şefâ'at Mustafa

şeklinde nihayete ermektedir.

Şâhidi İbrahim Dede'ye ait başka bir manzum Tuhfe-i Şâhidi nüshası da, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 89 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Adı geçen bu nüsha kahverengi, tezhibli deri cild içerisinde olup, hattı tâlik'tir. 19 X 11 ebadında ve 20 varak'tır. Eser, içinde bulunduğu cildin 277/b ile 296/a varakları arasındadır. 277/b ile 278/a varaklar tek şeritli, sarı yıldız çerçevesi ve diğer varaklar, çift şeritli kırmızı renkli cedveller içindedir. Her sayfada ortalama 8 beyit bulunmaktadır.

Eser, Âgâh Sırrı Levent'den satın alınmıştır.

Ayrı bir mensur Tuhfe-i Şâhidi nüshası da, gene Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 518 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha; siyah, yıpranmış ve 20,5 X 14 ebadındaki deri cild içerisinde olup, yazısı Nesih'dir. Sayfaları kırmızı renkli, çift şeritli cedveller içine alınmıştır. Her sayfada 29 satır bulunmaktadır. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

1/a varak'ta :

"Hazâ Kitâbu Şerhü's-Şâhidi"

kaydı bulunmaktadır.

Eser, H. 1128 / M. 1715 tarihinde istinsah olunmuştur. Diğer nüshalarında olduğu gibi :

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu kitabı öğren iç âb-ı hayât
Şâhidi'ye her kim eylerse dü'â
İde Mahşer'de şefâ'at Mustafa

mısralarıyla sona ermektedir.

Bu da, Âgâh Sırrı Levent'den satın alınmıştır.

ZÜBDETÜ'N - NASÂYİH - NÂME

Kayıt numarası : 23962
Cild ebadı : 19 x 12
Yazı ebadı : 15 x 7
Sayfa sayısı : 230
Hattı : Sülüs

Siyah deri cild içerisinde bulunan mensur bir eserdir. Çok az yıpranmıştır.

Metin başlıkları kırmızı ve metin kısımları da siyah mürekkeple yazılmıştır.

Her sayfada 15 satır bulunmaktadır.

1/a varak'ta :

"Zübdetü'n-Nasâyih-nâme"

ismi altında :

"Uşbu risâle-i şerif ve makâlât-ı lâtime'de münderic olan ma'âdin ü kavâ'id ü letâyif kangı kitâb-ı müstetâbdan ahz u cem oldugunun beyânıdır :

Tefsir-i Kadı Beyzavî

Tefsir-i Şeyh-zâde

Ravzatü'l-İslâm

Ravzatü's-Şühedâ

Sahih-i Buhâri

Silsiletü'z-Zeheb

Sâlikü'l-Ebrâr

Sahih-i Müslim

Câmiü'l-Hikâyât

Fazâ'ilü'l-İslâm

Mesnevi-i Şerif

...

denilmektedir.

Esere, 1/b varak'ta Besmele ile başlanmakta, «Hamdele ve Sal-vele»'yi takiben metin kısmına geçilmektedir.

Muhtelif «nazm» ve «hikâye» parçaları ile de muhtevâ zenginleştirilmiştir.

24/a-b varak'tan bir kısmı nakl edelim :

N a z m

Konuldu halka kânûn-ı şer'i tâ
Selâtin âfâki mer'i tuta

Eger duta bu râhı Şâh-ı cihân
Olur haşr-i devlet-ebed zir-i ân

N e s r

"Cem'i ulemâ-yı din ittifâk eylemişler ki, maksûd-ı asl irsâl-i Resûl'de Aleyhimü's-selâm inzâl-i keyn'den oldur ki, cümle-i halâyık hukûk-ı İlâhî'de hukûk-ı İbâd'de adl ile kâ'im ü dâ'im olalar. Ni-te kim, Hakk-Sübhâne Tebârek ve Te'âlâ Kelâm-i Şerif'inde buyurur :

Lekad erselnâ rüsülenâ bi'l-beyyinât ve enzel-nâ ma'ahumu'l-ki-tâbe ve'l-mîzâne liyekûme'n-nâsü bi'l-kıstı.

Ya'ni, tahkik-i rüsuleri irsâl itdügi Âyât-ı beyyinât ile ve anlara kitâb gönderdügi halk adl ile kâ'im olalar. (...) Pâdişâhân âdil vü Şehin-şâhân âkil ki, dünyâda tarîk-i şer'-i şerif elden koymayub bey-ne'l-halâyık adâlet ü istikâmeti âdet eyleyeler. Kıyâmet günü Hakk-Te'âlâ'nun huzûrunda nûrdan menâbir üzerinde sağ cânibinde duralar."

İncelediğimiz bu eser, «Tezkireci» lakâbı ile de tanınan târihçi Cafer İyânî Bey'e aittir. "Gazavât-ı Tiryaki Hasan Paşa" adındaki, H. 1000 / M. 1591 tarihinde yazdığı eserinin; askerlik târihi yönünden dikkate değer olduğu, Bursalı Mehmed Tâhir Efendi tarafından zikredilmektedir (1).

Zübdetü'n-Nasâyih-nâme'nin, Manisa'da Murâdiye Kütüphanesi'nde 4 (dört) bâb üzere tertip edilerek ve H. 1003 / M. 1594 tarihinde yazılmış bulunduğunu, gene Bursalı Mehmed Tâhir Efendi haber vermektedir (2).

Elimizdeki nüsha ise, Yahyâ Bin Zekerıyyâ Efendi tarafından H. 1023 / M. 1614 tarihinde istinsah olunmuştur.

Eser, 112/b ve 113/a-b varaklar'da şu şekilde sona ermektedir :

Târih-i diger

Kemâl-i nazm u nesrim kıldım inşâd
Yazub anda nice ef'âl ü a'mâl

Temâmet nush u pend ile müretteb
Kimi anun mufassal kimi icmâl

Olub cevher-fürûş ehl-i irfân
Ma'ârif sevkine dil oldu dellâl

Bi-hamdillah temâm oldu kitâbım
Anun târihi için idicek fâl

Fâli kalbe lâyıh oldu ol dem
Didim târihin anun hatm-i âmâl

Nev'-i diger

Nazm u nesri zâde-i tab'ım görüb erbâb-ı dil
Didiler tahsîn idüb vafında çok dürlü kelâm

Nakl-i Tefsir ü Ehâdis vü kerâmetdür kamu
Cevher-i elfâzıma hükmi virirse intizâm

Nush u pend ile toludur bu kitâb-ı müstetâb
Ölürem ola bugün makkûl ü cümle hâs lül âm

sene

1023 (M. 1614)

Ketbü'l-hakîr Yahyâ Bin Zekerıyya

(1) Osmanlı Müellifleri, cild: 3 "Ca'fer İyânî Bey" maddesi.

(2) a.g.e., ayn. fasıl.

